

Van smeinscen lede

Een middelnederlands geneeskundig geschrift. Zijn betekenis in het raam van de medische literatuur der dertiende eeuw

L. Elaut

bron

L. Elaut, *Van smeinscen lede. Een middelnederlands geneeskundig geschrift. Zijn betekenis in het raam van de medische literatuur der dertiende eeuw*. Scheerders van Kerchove, Sint-Niklaas 1956

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/elau001vans01_01/colofon.htm

© 2008 dbnl / erven L. Elaut

Ter inleiding

Op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel berust een berijmd middelnederlands handschrift met medische inhoud, waarop reeds vroeger de aandacht werd gevestigd zonder dat het tot een uitgave of kritische studie is gekomen.

Aan J. Carolus, die zich o.m. verdienstelijk heeft gemaakt met het publiceren van J. Ypermans *Cyrrurgie*⁽¹⁾, was het bekend⁽²⁾, in 1921 nam wijlen Emiel Wagemans het als onderwerp van zijn proefschrift tot het verkrijgen van de graad van doctor in de germaanse philologie te Leuven. Dat proefschrift verscheen niet in druk en we hebben geen kennis genomen met zijn inhoud. Wijlen Professor Dr Arthur Boon kwam er op terug in het *Album Jozef Vercoullie*⁽³⁾. Hij stelde een publicatie in de *Leuvense Tekstuutgaven* in het vooruitzicht. Hiervan is naar ons weten niets in huis gekomen.

Boon heeft de notities van E. Wagemans te zijner beschikking gehad. Zó is ons de opvatting van deze laatste ten dele bekend. Hij was het die de mening opperde dat de berijmde verhandeling een werk zou zijn van Jacob van Maerlant. Die mening werd door A. Boon bestreden.

Bij het inzien van het handschrift in het raam van onze studiën over de vroegste middelnederlandse medische geschriften in het bijzonder, en over hun betekenis als adelbrieven voor het cultuurpatrimonium van Zuid-Nederland in het algemeen, drong het tot ons door dat het van belang is het probleem opnieuw op te nemen en meteen de verhandeling zelf te laten verschijnen.

(1) *La chirurgie de maître Jehan Ypermans*, Gent, 1954.

(2) Zie verder de beschrijving van het handschrift.

(3) Uitg. Paginae, Brussel, 1927, deel I, blz. 63-68.

Eerste hoofdstuk

I. Het boek.

De bron van de middelnederlandse verhandeling die onder de benaming *Van Smeinsen Lede*⁽⁴⁾ bekend staat, is Thomas van Cantimpré's *De Natura Rerum (N.R.)*. De verhandeling is een bekorte en aangepaste bewerking van het eerste boek dier encyclopedie.

De commentatoren hebben gemeend twee redacties van Thomas' geschrift, nog door de auteur zelf bewerkt, te kunnen onderscheiden. W.H. van de Sande Bakhuyzen was, in 1881, meer dan twintig⁽⁵⁾ en Chr. Ferckel, in 1912, vier en veertig manuscripten op het spoor gekomen⁽⁶⁾.

Ten gerieve van zijn dominikaanse ordebroeders heeft Thomas zijn encyclopedie samengesteld⁽⁷⁾. Het behoorde tot de plichten van hun ministerie en tot hun wijsgerige vorming dat zij een inzicht hadden in de natuurhistorie; in elk filosofisch college of klooster van de orde zal wel een exemplaar van het werk aanwezig geweest zijn. Dat verklaart de vrij talrijke manuscripten van het voor de wijsgerige studie dier dagen zo

(4) Cfr vers 26 van het manuscript.

(5) Tijdschr. v. Ned. Taal en Letterk. I, 1881, blz. 194.

(6) Chr. Ferckel: *Die Gynaekologie des Thomas von Brabant*, Kuhn, München, 1912, blz. 11-13.

(7) In de proloog van *Nat. R.* schrijft hij: 'Proinde moralites et significantias rerum breviter in quibusdam per intervalla distinximus, et ideo non continue quia vitavimus perplexitatem. Nunc igitur quantum hoc opus prosit et quantam utilitatem prestare possit hiis qui verbo predicationis volunt insistere, ad plenum scire hominem estimo neminem nisi cui in profundioribus divina sapientia dederit intellectum'. En voorts: 'Hiis ergo scriptis si quis studium adhibuerit ad argumenta fidei et correctiones morum in tegumentis mediis sufficientiam reperiet, ut interdum predicator quasi e vestigio scripturarum apte digresso cessantibus eloquiis prophetarum ad evigilationem brutarum mentium oculata fide creaturarum adducat testes ut si quae sepius audita de scripturis et inculcata non monerent, saltem nova more pigritantium aures demulceant...'. Deze citaten stemmen overeen in de eerste en in de tweede redacties.

belangrijk boek. Tot nog toe is van *De Natura Rerum*⁽⁸⁾ nooit een gedrukte uitgave verschenen.

Het moet hier, pro memorie, aangestipt worden dat *N.R.*, ofschoon door Jacob van Maerlant anders beweerd wordt⁽⁹⁾⁽¹⁰⁾, geen werk van Albertus Magnus is; auteur is diens bekende leerling, eerst monnik van Cantimpré bij Kamerijk en later predikheer te Leuven (1201-1263?), Thomas van Bellingen, ook Thomas van Brabant, gewoonlijk Thomas van Cantimpré genoemd⁽¹¹⁾.

Jacob van Maerlant die met zijn *Der Naturen Bloeme (N. Bl.)* een imponerende vertaling van Thomas' *De Natura Rerum* bezorgde toen hij van uit Voorne naar het 'Bruxambocht'⁽¹²⁾ teruggekeerd was⁽¹³⁾, bracht in dat didactisch werk geen vertaling van Thomas' eerste boek, waarvan precies *Van Smeinscen Lede (V.Sm.L.)* de bewerking is. Het lag dan voor de hand dat E. Wagemans de aanlokkelijke hypothese vooropstelde dat de 'vader van de Dietse dichteren algader' (J. Boendale) ook de schrijver zou geweest zijn van de berijmde verhandeling die de stof bevat van het eerste boek der *N.R.*

We kennen de argumenten niet die Wagemans ter verdediging van zijn stelling aanvoerde. Naar Boon te oordelen⁽¹⁴⁾, zou hij vooral gesteund hebben op het ontbreken van het eerste boek van Thomas' *De Natura Rerum* in *Der Naturen Bloeme*, wat dan zou insluiten dat de westvlaamse leerdichter reeds vroeger het eerste boek van Thomas, bij deze *Liber de*

(8) We houden ons in dit proefschrift aan de benaming *De Natura Rerum*, door Thomas zelf aangegeven in de proloog van *Bonum Universale de Apibus*: 'Revolvi autem librum illum De Natura Rerum, quem ipse multo labore per annos quindecim de diversis auctoribus utilissimus compilavi...'. Ofschoon hij in de proloog van het werk zelf schrijft: 'Naturas Rerum in diversis auctorum scriptis late per orbem spersas inveniens cum labore nimio et solitudine non parva annis ferme 15 operam dedi...', dunkt het ons dat de lezing *De Natura Rerum* de voorkeur verdient.

(9) Cfr. *Der Naturen Bloeme*, prolog. v. 14-15.

(10) Over dit onderwerp cfr: J.H. Bormans, Bull. Ac. R. Belg., XIX, 1852, blz. 132-159; H. Sermon, Versl. Med. Kon. Vla. Ac. T. Letterk., 1902, blz. 468-512; J. Huyben, *Ons Geestelijk Erf*, I, 1927, blz. 61-79; E. Verwijs, uitg. *N. Bl.*, 1878, Groningen.

(11) H. de Vocht, *Biographie Nationale*, T. XXV, 1930-32, blz. 28.

(12) *Alexander*, v. 1095.

(13) J. van Mierlo, s.j., *Jacob van Maerlant*, 1946, Turnhout, blz. 52.

(14) *Album J. Vercoullie*, I, blz. 68.

Anathomia Corporis Humani genoemd, in het diets had vertaald.

II. Thomas van Cantimpré.

Onder de schrijvers van natuurwetenschappelijke compendia is Thomas de voornaamste. In de geestelijk zo bedrijvige dertiende eeuw was hij daarmee de eerste die voor de latere ontwikkeling van de biologie belangrijke fundamenten legde. De over veel geschriften verstrooide kennis der natuur werd door hem geordend; hij concretiseerde wat voor de verdere studie als een uitgangsdctrine zou gelden. Fragmentaire en incidentele bijdragen die anderen aan de natuurwetenschap hadden gewijd (Jacob van Vitry, Beda), bracht hij in één gewrocht met die van de grootste medici en biologen overzichtelijk bijeen.

Zijn *De Natura Rerum* gaf over twintig boeken de summa van het toen bekende, van het ernstige zowel als van het absurde. Het klonk als een volkomen nieuwe toon in de middeleeuwse geschriften dat hij zijn bronnen vermeldde. Vóór hem nam men die voorzorg niet; Cantimpré's eigen leermeester, Albertus Magnus, zag het regelmatig over het hoofd en de tijdgenoten volgden Thomas niet altijd na (bv. Roger Bacon),

Thomas was geen zaaier van ideeën zoals deze laatste die meer verguisde dan hij opbouwde, hij was evenmin een bouwer van systemen zoals Thomas Aquinas, hij was in de volle betekenis van het woord een encyclopedist, bewust van het grote nut van de wetenschap voor de verspreiding waarvan hij zich inspande. Zelf was hij geen beoefenaar van wetenschap zoals Albertus Magnus, geen filosoof zoals Thomas Aquinas; hij heeft geen ontdekkingen gemaakt, hij was een erudiet samensteller van geschriften, een geleerd en trouw nalezer, soms een commentator. Het werk van de grote vertalers wordt door hem voortgezet en uitgebreid. Zijn eeuw concentreerde zich op de belangstelling voor de natuurkennis; de antieke geschriften stonden niet elkeen ter beschikking, hun inhoud was nauwelijks bekend, het was gewenst en nodig eerst tot de oorsprong op te gaan; Cantimpré deed dat men een scrupuleuse

ernst. Hij had navolgers; de voornaamste, Vincent van Beauvais, ging bij hem te rade, volgde hem op de voet, copieerde hem.

Met Thomas van Cantimpré werd een stap gezet naar de rationalisatie van de kennis. De historiek van *De Natura Rerum*, zoals door de schrijver zelf medegedeeld wordt, leert dat het geschrift dienen moet als studiegids voor godgewijden en leken. Het heeft er toe bijgedragen om de kloof tussen theologie en natuurwetenschap te verbreden en definitief te maken; dit was een van de voornaamste verschijnselen in de intellectuele wereld van toen. Uit de dertiende eeuw zijn de encyclopedisten niet weg te denken; Thomas van Cantimpré was de geestelijke vader van dat encyclopedisme hetwelk we thans ten onrechte met de ietwat pejoratieve bijbedoeling van populaire wetenschap bestempelen. De encyclopedisten, ofschoon meteoren in hun verschijnen, oefenden een ontzaglijke invloed uit. Vlijt, geduld, werkkraft, nauwgezetheid, waarheidsliefde om alles trouw te rapporteren waren het kenmerk van Thomas; aan zijn encyclopedie heeft hij vijftien jaar studie besteed.

In Thomas van Cantimpré is de Oudheid nog volop aan het woord; zijn oeuvre is de scholastieke weergave van die Oudheid, maar men zal ook inzien dat de Oudheid daarin haar voleinding vindt en rijp gemaakt wordt voor aftakeling. De eerste die de definitieve balans opmaakte was Thomas, hij kwam tot de slotsom: ziedaar wat de zozeer geroemde Oudheid is, maar is. We moeten sinds Thomas naar geen andere biologische en medische auteurs op zoek gaan om te weten wat we aan de Oudheid hebben, en bronnen opzoeken is onvruchtbaar werk want geen enkele heeft zo globaal het beeld van de antieke natuurwetenschap getekend als hij.

Zoals wij ze thans opvatten, staat de geneeskunde enigszins buiten Thomas' encyclopedie; maar bedenken we dat natuurhistorie en geneeskunde toen met elkander nauw verbonden waren, één waren; des te treffender is het dat de scheiding van de twee disciplines welke slechts eeuwen later flagrant zou in het daglicht treden, bij Thomas in de kiem aanwezig is. Zijn encyclopedie is minder een medische dan een natuurhistorische; ook daarin zijn de andere schrijvers van middeleeuwse encyclopedieën Thomas niet altijd volgzzaam geweest. Vincent van

Beauvais wijdt weliswaar vier boeken van zijn *Speculum Doctrinale* aan de geneeskunde, maar zijn werk ontbeert elke oorspronkelijkheid daar hij de arabieren letterlijk afschrijft, zoals hij het ook voor Aristoteles natuurphilosophie doet. Vincent is uitvoeriger dan Thomas, maar hij brengt veel meer plagiaat. Thomas heeft met overleg geëxcerceerd en bekort zonder het oorspronkelijke in enigen dele te misvormen.

Exponent van een verdergevoerd encyclopedisme was Konrad van Megenberg die tot de veertiende eeuw behoort (omstr. 1309-1374). Hij nam Thomas' *De Natura Rerum* als onderwerp voor een nieuwe bewerking, in het Duits, zonder het uitdrukkelijk te verklaren; zijn *Buch der Natur* brengt het bewijs hoe in het Duitssprekend Europa de Nederlander Thomas van Brabant, een eeuw later, nog onverminderd de toon aangeeft, gelijk Vincent van Beauvais het bewijs brengt dat in het Franssprekend westen onze Thomas de hoofdbron is waar men blijft aan putten.

In Italië, Frankrijk, Spanje, Nederland, Brittanje, Duitsland liggen de centra van de geestelijke activiteit der dertiende eeuw. De Nederlanders Thomas van Cantimpré, Jacob van Maerlant, Willem van Moerbeke, Hendrik van Gent, Gillis van Lessen bestrijken velerlei gebieden van deze activiteit; de kroon op hun werk schittert in twee geneeskundigen, Yperman en Scellinck. Thomas van Cantimpré met zijn *De Natura Rerum* was de wegbereider. De geneeskunde ging zich voor één wijl losrukken van de traditionele natuurhistorie; later zou ze onder het vaderdak terugkeren. Uit de evolutie van het medisch denken mag men Thomas niet later wegvallen want men zou het aanzicht van de dertiende eeuw verminken.

Men kan van het medisch denken een genealogie opmaken. In die stamboom vertegenwoordigt het encyclopedisme van de late middeleeuwen een loot die voor de wasdom van het gehele niet nutteloos doch een bron van groeikracht is geweest. Dat in onze gewesten de prachtige loot die Thomas' *De Natura Rerum* was opschoot, bewijst dat hier een brandpunt van grote activiteit lag. Dat men, honderden jaren later, tot uitsnoeien verplicht was, vermindert in geen dele de kracht van het verschijnsel: het encyclopedisme was een potentiaal die geestelijke

stromen opwekte en in stand hield. In het bereikte veld bevond zich ook de geneeskunde; de differentiëring uit het oorspronkelijk geheel dat al de wetenschappen van de natuur omvatte, trad veel later in.

Paul Diepgen schrijft over onze brabander: ‘Für die Geschichte der Medizin ist das Werk des Thomas vor allem bedeutungsvoll, weil es ihn in der Anatomie und Embryologie, der Zeugungslehre und der praktische Geburtshilfe sehr belesen zeigt’⁽¹⁵⁾.

III. De stof en de bronnen.

De schrijver van *Van Smeinscen Lede* heeft de stof die hem door Thomas' encyclopedie geleverd werd, op zijn eigen manier verrijmd.

Het gedicht telt 2027 verzen. Het behelst een proloog (vv. 1-26) en drie delen van ongelijke grootte.

Het eerste deel brengt benevens de ontleedkunde en de verrichtingsleer, psychologische en paramedische beschouwingen naar middeleeuwse trant. Zelf heeft het een kleine inleiding (vv. 27-48), begint met vers 49 bij het hoofd en eindigt met vers 1303 bij de voetzolen.

Het tweede deel is obstetrisch met een inleiding over de eerste ontwikkelingsstadia van het menselijk embryo (v. 1304 tot v. 1521). Met vers 1522 begint de eigenlijke verloskundige verhandeling; zij loopt tot vers 1689.

Het derde deel is hygiënisch. Een inleiding omschrijft het probleem (van v. 1690 tot v. 1725); daarna beginnen de eigenlijke hygiënische raadgevingen (van v. 1726 tot v. 2023).

De laatste vier verzen van het leerdicht zijn een kort gebed van de schrijver om te mogen gevrijwaard blijven tegen alle ‘quade dingen’. Hij eindigt op een ‘amen’.

* * *

Daar het niet het opzet van dit proefschrift is de bronnen

(15) P. Diepgen, *Geschichte der Medizin*; Walter de Gruyter, 1949, Berlin, Bd. I, blz. 210.

van Thomas op te sporen, doch een onderzoek in te stellen naar de atmosfeer waarin het geschrift tot stand kwam, naar zijn waarde en betekenis, naar zijn auteur en, in aansluiting daarmee andere middelnederlandse medische geschriften dáár omheen te plaatsen, hun verwantschap of onderlinge beïnvloeding op te sporen, laten we de louter bibliographische aangelegenheid van Thomas' bronnen onaangeroerd.

Het is er ons om te doen enig licht te werpen op de activiteit van diegenen welke in het medisch en biologisch kader, het hunne hebben bijgedragen om de geestelijke zelfstandigheid van de Lage Landen bij de zee te bevestigen in een Europa dat reeds bevrucht was door de geest die twee eeuwen later de Renaissance zou inluiden.

De bronnenstudie van Thomas' *De Natura Rerum* werd door verschillende auteurs voortreffelijk ter hand genomen. Het volsta te wijzen, naast de reeds voornoemden J. Bormans, H. Sermon, J. Huyben en E. Verwijs, op de bijdragen van A. Verdenius⁽¹⁶⁾, J. Clarisse⁽¹⁷⁾ en C. Ferckel⁽¹⁸⁾. Thomas zelf besteedt een volle bladzijde van zijn *De Natura Rerum* om de auteurs op te sommen bij wie hij geput heeft. Zij worden nauwgezet door Van Maerlant in *Der Naturen Bloeme* overgenomen⁽¹⁹⁾. Hoe ook, de anatomische en physiologische hoofdbronnen van Thomas liggen bij Aristoteles en Galenos. We zouden haast zeggen: hoofdzakelijk bij Galenos die ze zich uit de schrijvers die hem voorafgingen heeft toegeëigend wanneer hij zijn medisch systeem opbouwde.

De gynaecologie en de verloskunde werden geput bij Soranos van Ephesos (eerste helft van de 2de eeuw na Chr.) en diens plagiaris uit de zesde eeuw, Muscio⁽²⁰⁾.

De hygiënische wenken, die het onderwerp van het derde gedeelte uitmaken, stammen uit een pseudo-aristotelisch geschrift, de *Epistola ad Alexandrum*, dat in de dertiende eeuw

(16) *Jacob van Maerlant's Heimelijkheid der Heimelikheden*, Kruyt, Amsterdam, 1917.

(17) *De Heimelijkheid der Heimelikheden*, Blussé en Van Braem, Dordrecht, 1838.

(18) *Die Gynaekologie des Thomas von Brabant*, Kühn, München, 1922.

(19) Cfr. Proloog, vv. 17-84.

(20) Cfr. *Gynaecia Muscionis ex Graecis Sarani in Latinum translata Sermonem*; Uitg. V. Rose, Lipsiae, Teubner, 1882.

door allen die zich met biologie inlieten, met voorliefde werd geëxcerpeerd of van glossen voorzien, niet het minst door de allerbesten, zoals Albertus Magnus, Michael Scot en Roger Bacon⁽²¹⁾.

IV. De synopsis van de stof.

Overzichtshalve is de indeling met een nadere omschrijving van de behandelde stof gewenst. We plaatsen ze tegenover de indeling der stof van Thomas' eerste boek om de congruenties en incongruenties van beide verhandelingen te laten uitkomen. Het moet meteen het bewijs brengen dat de middelnederlandse auteur onder het schrijven van zijn didactische verhandeling, de eerste redactie van Thomas vóór zich had, want het parallelisme tussen de twee geschriften is ten deze volkomen. Terloops zullen we op die plaatsen de nadruk leggen welke o.i. kunnen in aanmerking komen om het vaderschap van het werk aan J. van Maerlant toe te schrijven. Th N verwijst naar de eerste, Th B naar de tweede redactie van Thomas' *De Natura Rerum*.

Van Smeinscen Lede

Proloog: v. 1-26. Schrijver kondigt een hygiënische verhandeling aan waarvoor hij de stof bij Aristoteles put. Hij bidt God, Maria en de Heiligen en zal aanvangen met de beschrijving van de menselijke delen.

De Anathomia Humani Corporis

Een proloog van geringe omvang leidt de stof in. Hij is volkomen congruent met het mnl., met dien verstande dat hij kort en zakelijk blijft. Er is ook geen verschil tussen Th N en Th B.

V. 27-48. De korte proloog ter inleiding van het anatomisch gedeelte is uitvoeriger dan bij Th N en B. Een zekere zwier in het vers is opvallend. De

(21) Cfr. Verdenius, loc. cit. Inleiding.

proloog steekt af tegen andere plaatsen waar Th slaafs gevolgd wordt; opvallend is het ontbreken van stoplappen, er is zelfs wat phantasie in de uitbeelding die aandoet als een dichtelijk verhaal. Deze plaats zou op een Van Maerlant op zijn best kunnen wijzen.

I. *Dat hoeft*. De schedel, v. 49-110; de hersenen v. 111-142. Om de physiologie van de hersenen in verband met de activiteit van de menselijke geest te onderstrepen, wordt de ziekteleer ter hulp geroepen. Na de drie voorbeelden die de hersenfunctie demonstreren, volgt een korte uitweiding over de behandeling van de hoofdpijn, v. 87-110.

De mnl. kopist heeft geen afzonderlijk hoofdstuk over '*die hersin*' met gekleurde kapitaal ingeluid. De auteur maakt het kort: v. 111-142; enkel het hoofdzakelijke stipt hij aan, doch het typische pliniaanse slaat hij nooit over.

De capite. De congruentie is volkomen, wat de anatomische en physiologische inhoud betreft, met Th N en Th B, doch deze laatste weidt veel breedvoeriger over de physiologie uit; hij brengt er de humoren bij te pas en verdwaalt in de physiologie van het oog, legt contacten tussen oogkleur, gemoedsbewegingen en karaktereigenschappen. De therapie van de hoofdpijn is congruent in de mnl. tekst en in Th N, maar de behandeling wordt wijdloper uitgesponnen in Th B.

Thomas geeft een afzonderlijk hoofdstuk over de hersenen met, in Th B, veel humorenphysiologie en, tot slot, een flinke portie therapie voor allerlei kwalen. Zelfs Th N geeft een geneeskundige overweging ten beste: *volunt tamen nonnulli medici...*, die door de mnl. auteur niet in

acht genomen wordt, evenmin sommige nochtans voor hem pregnante vermeldingen.

II. *Thaer*, v. 143-178. Brengt een humorenphysiologische verklaring van de haargroei, met voorbeelden ter verduidelijking.

De capillis. De congruentie is volkomen met Th N, ook met Th B, behoudens enkele recepten tegen haaruitval.

III. *die slaep*, v. 179-192. Een definitie van de slaep, volgens Plinius, en een toemaatje over het dromen volgens Aristoteles; niet meer dan 14 verzen. Vers 192 heeft geen homoloog bij Thomas; wij schrijven het graag op het krediet van J. van Maerlant; de vergelijking met v. 514 is treffend.

De sompno. De congruentie is volkomen, op één zinnetje na, met Th N; Th B geeft recepten tegen slapeloosheid, slaperigheid en kwade dromen.

IV. *Vanden ogen*, v. 193-260. Behelst niet veel anatomie, tenzij de vermelding van de oogzenuw en de zeven vliezen met aanhangsels. De rest is wat aristotelische wijsheid en veel pliniaanse phantasie. We laten opmerken dat de stoplappen, waar A. Boon zulke hekel aan heeft dat hij hun frequentie als een argument tegen Wagemans uitspeelt om Van Maerlant het vaderschap van het gedicht te betwisten, hier zelden voorkomen. De lectuur van dit hoofdstuk is vlot.

De oculis. De congruentie is volkomen met Th N. Heel het kapittel is in Th B uitgesponnen met een therapeutisch betoog. In Th N is dat herleid tot: *frigida opponenda sunt oculis, non calida quia calor dissolvit*. In het mnl. luidt het: *al cout dinc es den ogen goed*, v. 260.

- V. *Doghenleden*, v. 261-270. Alleen de physiologische betekenis van de oogleden wordt vermeld. De mnl. dichter besteedt er meer woorden aan dan Thomas. Zit hier geen Van Maerlant achter? *De palpebris*. Volkomen congruentie in beide uitgaven met de mnl. tekst, wat het zakelijke betreft.
- VI. *Oren*, v. 271-304. Resumeert de voornaamste eigenschappen van het oor, met zijn essentiële bestanddelen. Een anatomische beschrijving is het allerminst; zenuwen worden voor aders genomen. De prae-aristotelische theorie dat de lucht het geluid voortplant, wordt onderstreept en de aristotelische nadruk op de onbeweeglijkheid van de menselijke oren wordt niet vergeten. *De auribus*. Volkomen congruentie met Th N; Th B last daarenboven een volle kolom nuttige recepten voor allerlei kwalen, vooral tegen oorsuizen en doofheid in.
- VII. *Nuese*, v. 305-316. Het essentiële van de physiologie van het reukorgaan wordt aanstipt; de opvatting van de verbinding tegen neusholte en hersenholte ontbreekt niet, met haar consequentie op de afscheiding van het neusvocht. *De naso*. Volkomen congruentie met Th N; Th B geeft een langdradige uitweiding over de theorie der slijmafscheiding uit de hersenen door de neus, met de bijhorende therapeutische raadgevingen.
- VIII. *Baerd*, v. 317-332. Een korte beschouwing over volksgeneeskunde met endocrinologische ondertoon die de modernen aanvoelen, maar die de geneeskundigen uit de Middeleeuwen volkomen onbekend *De barba*. De congruentie is volkomen; zelfs de therapie blijft achterwege, ook in Th B.

was. Is een verhaaltje zonder haperingen in de rijm- en verstechniek.

IX. *de mont*, v. 333-350. Meer teleologische dan physiologische aantekeningen, naar galenische opvatting. Dat het smaken en het proeven hun centrum in het hart hebben, in tegenstelling met het horen, het rieken en het zien, die het in het hoofd hebben, behoort tot dezelfde denksfeer. Vers 350 is een vinding in de pen van de mnl. auteur. Van Maerlant? In elk geval een niet onaardig beeldrijk sluitstukje.

De ore. De congruentie is volkomen, op de therapeutiek van enige mondkwalen na, in Th B.

X. *Tanden*, v. 351-398. Dit hoofdstuk wordt met een versierde kapitaal aangemeld. Het brengt een verhaaltje met anatomische bijzonderheden over dierentanden, over het uitvallen van de tanden bij de mens. De vergelijkend-physiologische data zijn veel korter dan bij Th N; zo is o.m. de bron, Ambrosius van Milaan, met een citaat uit de *Hexameron*, weggefallen.

De dentibus. Een afzonderlijk hoofdstukje bij Thomas. De congruentie is volkomen. Een klinische uiteenzetting over tandpijn met de daarbij horende behandeling vindt men bij Th B.

XI. *Tonge*, v. 399-432. Een louter galenisch betoog over het nut van de tong, met de teleologische interpretatie. Het

De lingua. De mnl. tekst is zeer bekort; toch is de congruentie volkomen met Th N. Th B weidt breedvoeriger uit

enig waardevolle is de beschouwing over het ontstaan van de stomheid wegens doofheid. over de stomdoofheid, therapie ontbreekt evenwel.

XII. *Die stemme*, v. 433-450. De tekst van Thomas wordt op een oorspronkelijke wijze vertaald: in plaats van een bekorting groeit het aan tot een alleroorspronkelijkste omdichting. De mnl. schrijver houdt zich wel aan de inhoud, maar niet aan de tekst. Deze plaats is te beschouwen als het ontspringen van een dichterlijk temperament aan de boeien van een model dat hij zich voorgenomen heeft te volgen. *De voce*. Houdt men zich aan de tekst dan zal een tamelijke incongruentie opvallen. Er is in Th B een remedie voorzien voor het ophelderen van de stem; ze ontbreekt in Th N.

XIII. *Gula*, v. 451-458. Niets meer dan een definitie met een verwijzing naar een vaak voorkomende pathologische toestand met zijn gevolgen. Een van de zeldzame plaatsen waar de dietse naam naast de latijnse aangestipt wordt, Voor de volgende organen wordt zulks veronachtzaamd. *De lunula* bij Th N, *De uvula* bij Th B. Thomas knoopt een paar beschouwingen meer aan het orgaan vast. Aanwijzingen ter behandeling van zere keel blijven niet uit in Th B.

XVI. *Epiglotus*, v. 459-474. Geen apart kapittel voorzien. Vermeldt de ligging en de physiologische betekenis van het orgaan; een opeenvolging van definities. *De epyglogo* (sic) bij Th B. *De philogo* (sic) bij Th N; in beide is de congruentie letterlijk volkomen.

XV. *Canna*, v. 475-494. Geen *De Canna*. Volkomen con-

apart kapittel werd door de kopist voorzien. Hij vult de definities uit het vorig kapittel aan. Verklaart het dagelijks waargenomen feit van de verslikking; legt de nadruk op de mogelijke zware gevolgen daarvan en doet het middel ter hand om het te verhelpen. De splitsing van de luchtpijp in haar twee hoofdtakken wordt vergelijkend-anatomisch treffend weergegeven (v. 491-493): een dichterlijke sprong.

gruent in de twee uitgaven.

XVI. *Guittur*, v. 495-508. Geen kapittelinitiaal in het mnl. handschrift. De dietse naam volgt toch onmiddellijk op de latijnse. Is een omschrijving van de physiologische betekenis in het voortbrengen van het geluid, het voeren van de lucht en het voedsel. Legt o.m. de nadruk op de kraakbenige bouw van het strottenhoofd.

De gutture. Th B geeft een vrij lange beschrijving van pathologische afwijkingen die in de keel optreden, met hun behandeling, maar hij besteedt niet meer regels aan de beschrijving der physiologie dan de mnl. auteur doet.

XVII. *Hals*, v. 509-524. Een korte beschrijving van de organen die hij bevat, met verwijzing naar de physiologie; de vergelijkende anatomie van de hals heeft de auteurs getroffen; dat is aristotelische biologie die door Galenos aangedikt werd. Vergelijken we even v. 514 met v. 192.

De collo. Volkomen congruent, op de therapie van de halsspijnen na, bij Th B.

XVIII. *Been*, v. 525-552. Heeft geen versierde kapitaal ter inleiding. Schr. plaatst zijn hoofdstukje over het been in een andere volgorde dan Thomas, waar het achter dat van de nagelen komt. Hij resumeert de alleressentieelste eigenschappen van het been, maar verwijlt bij de verhaaltjes over zijn sterkte; doch het dichterschap is sterker dan het begrip voor exacte wetenschap. Is dat geen kentrek van de auteur J. van Maerlant? Vermelden dat de koningin van de amazonen naar Christus' graf op beevaart ging, is in zijn ogen belangrijker dan het aanstippen van de treffende eigenschappen in de bouw van de beenderen die de latijnse tekst van Thomas hem voorhoudt.

De ossi (Th B), *De ossibus* (Th N). De congruentie met de mnl. tekst is gaaf, behoudens de lengte. De kopist van Th B vat zijn hoofdstuk aan met een fout in zijn tekst *De ore* in plaats van *De osse*. Voorts ontbreekt een deel pathologie van de beenbreuken niet.

XIX. *Maerch*, v. 553-566. Opnieuw wordt Thomas' volgorde in de verdeling van de stof bijgetreden. Het beenmerg wordt gedefinieerd naar galenische opvatting; daarna wordt in luttel verzen, zonder veel stoplappen, wat verteld met een pliniaanse toemaat.

De medulla. De congruentie is volkomen, ofschoon heel wat meer bij Thomas over het beenmerg wordt aangestipt; zonder therapeutische inslag bij Th B.

XX. *Crosteel*, v. 576-574. Is een flauwe weergave van Thomas met veronachtzaming van essentiële eigenschappen van

De cartilagine. Thomas geeft heel wat merkwaardige bijzonheden over het kraakbeen die de mnl. auteur veronachtzaamt.

het kraakbeen: samengroeiing, Th N en Th B zijn identiek.
 buigzaamheid, enz. De auteur heeft geen
 zin voor het exacte, wel voor wat de
 volksgeest, die ook de zijne is, bekend is
 uit alledaagse waarneming.

XXI. *Scouderen*, v. 575-586. Hiermede *De humeris*. De congruentie is volkomen,
 keert schr. terug naar de beschrijving van behalve een verwijzing naar de
 de bovenste ledematen, na een korte behandeling van schouderwee, vooral na
 ontsporing. Hij laat zijn dichtader vloeien. paardrijden, bij Th B.

XXII. *arme*, v. 587-616. Ook de *De Brachiis*. Thomas is zuiniger met zijn
 voorarmen, skelet en spieren, pezen en beschrijving dan zijn mnl. vertaler. In Th
 zenuwen worden in de beschrijving N en Th B wordt een hoofdstukje over de
 opgenomen. Niet veel anders dan spieren ingelast dat de mnl. schrijver niet
 mondgemene wetenswaardigheden die uitdrukkelijk vermeldt, ofschoon een paar
 die de dichter uitvoeriger aanhaalt dan gegevens omtrent de kwetsbaarheid van
 Thomas; populaire wetenschap die tot de spier opgenomen werden.
 grondslag diende voor de toenmaals veel
 aangewende bloedlating. De opsomming
 van de spieren van de arm wordt
 achterwege gelaten, en het gehele tot een
 beeldrijke vermelding herleid.

XXIII. *handen*, v. 617-630. Een korte *De manibus*. Een breedvoerige
 samenvatting van Thomas die nochtans teleologische beschouwing over de
 een mooi teleologisch, aristotelisch en handen werd door de mnl. auteur niet te
 galenisch thema bood voor baat genomen. Er is voorts de
 beschouwingen over de therapeutiek in Th B.
 doelmatigheidsidee die in de bouw van
 de handen uitgewerkt werd.

XXIV. *Vingeren*, v. 631-638. Alleen de physiologische doelmatigheid houdt de aandacht van de auteur gaande. *De digitis*. De congruentie is volkomen, op de therapie na in Th B.

XXV. *Nagelen*, v. 639-658. Een tamelijk banale vermelding van wat elkeen weet en ziet. De populaire toon klinkt in de vergelijkend-anatomische beschouwingen over nagels en vogelklauwen door. *De unguibus*. Thomas is meer mededeelzaam, ook met anatomo-physiologische gegevens, de therapie daargelaten.

In Th B volgen nu, behalve een klein hoofdstukje over het bloed, meer dan zes in-folio bladzijden over de koortsen. Th N en de mnl. auteur slaan alles over. Zij nemen hun anatomisch-physiologisch betoog weer op aan het hoofdstuk der aders.

XXVI. *Aderen*, v. 651-702. Brengt een tamelijk verwarde beschrijving van de bloedvaten, enerzijds de nadruk leggend op de kloppingen van de arteriën en anderzijds slagaders en aders doorheenhalend. Het geheel is een uiteenzetting in zakformaat van het galenisch bloedsomloopstelsel. De nadruk wordt gelegd op de continuïteit van het aderstelsel; de resultaten van het denkproces in de hersenen worden dus tot in de voeten en de teelroede merkbaar, cfr vv, 702 en 703. *De venis*. De congruentie is in de hoofdzaken, volkomen, ofschoon Thomas een duidelijker onderscheid volhoudt tussen de twee soorten bloedvaten. In Th N is er geen therapeutische toemaat, bij de mnl. auteur ook niet.

- XXVII. *Zenuwen*, v. 703-716. Met deze zenuwen worden pezen bedoeld zoals uit de tekst voldoende blijkt. Van een zenuwfunctie in de huidige zin, is bij schr. geen spoor te vinden, ofschoon die in Th B en Th N beschreven staat. De mnl. tekst houdt zich alleen aan de bandfunctie. Heel het hoofdstuk is een onvolkomen weergave van Thomas. Had de schrijver de nuances van deze laatste beter gevat, dan zou een minder verbijsterende tekst voorliggen. Heeft de dichter hier de wetenschapsmens verschalkt?
- De nervis*. Er is incongruentie met Th B, incongruentie met Th N; er is ook tegenspraak in beider tekst. Th B schrijft: *nervi oriuntur a cerebro; unde omnis sensus a nervis est. Statim autem quando leditur aliquod membrum, dolor cerebrum tangit. En anderzijds drie regels verder bij Th B en Th N: in locis omnium ossium est multitudo nervorum. Nervis sanguis inest sicut venis.*
- XXVIII. *Arterie*, v. 717-729. Slechts een vage vermelding van de vorm, de oorsprong en de physiologische rol, het geleiden van het pneuma en de warmte. Het al of niet ontbreken van de arteriën bij de vogels en kruipdieren heeft in de ogen van schr. meer belang.
- De arteriis*. Er is een tamelijke incongruentie, vermits van de pulsaties geen melding wordt gemaakt.
- XXIX. *cordekine*, v. 730-732. Een definitie zonder meer.
- De cordis*. Er is incongruentie. De latijnse tekst van Th N en Th B geeft een voor het begrip onmisbare beschrijving.
- XXX. *banden*, v. 733-738. Een definitie die de vraag naar het essentiële verschil met de *cordekine*, met de *zenuwen* volkomen
- De ligamentis*. Volkomen incongruentie, des te meer dat Th N en Th B nog een hoofdstuk *De membranis* toevoegen.

- men in het midden laat. Alles wat de mnl. auteur over de syndesmologie schrijft, stemt maar op grote afstand met Thomas overeen.
- XXXI. *Vleesch*, v. 739-750. Geen definitie, maar een opsomming van eerder negatieve eigenschappen, behalve dan de kleur, waarvan men met veel goede wil zeggen kan dat ze met de werkelijkheid overeenstemt.
- XXXII. *Die huid*, v. 751-772. Brengt in een bekort overzicht dat vlot ineenzit door zijn vlugge ontwikkeling, het tamelijk lang verhaal van Thomas over de huidskleur der ethiopiërs, alsmede het twistpunt der scholastici hoe uit voorvader Adam negers en blanken zijn ontstaan. Voorts is het betreffende de functie van de huid bij de galenische doelmatigheidsidee gebleven.
- XXXIII. *Rigge*, v. 773-786. Met de rug wordt achtereenvolgens de wervelzuil, de lichaamsstreek alsmede heel haar spierapparaat bedoeld. In
- Dat Th N en Th B niet altijd zeer nauwgezet weergegeven worden, is voor een Van Maerlant's kenmerk te aanzien; deze was dichter, gene poogt een man van wetenschap te zijn.
- De carne*. Er is slechts congruentie van het voornaamste. Een paar interessante eigenschappen van het vlees worden overgeslagen. Beschouwingen over de tekenen, de complicaties en de behandeling van de vleeswonden vindt men in Th B, niet in Th N. Deze beschouwingen bedragen vier bladzijden.
- De corio*. Er is congruentie wat de gang van de uiteenzetting betreft; daarenboven is er de onmisbare geneeskundige toemaat in Th B, niet in Th N.
- De dorso*, Th N en Th B vermelden een speciaal hoofdstuk, *De Nucha*. Een paar aardige beschouwingen over de functie van het ruggemerg schijnen de

luttel verzen worden de voornaamste delen van de eerste, de grenzen van de tweede, de taak van de derde en de inhoud van het gehele verhaald, met een slotbeschouwing over de kromme rug der oude lieden. Is met zekere zwier vertaald.

mnl. vertaler niet bijzonder getroffen te hebben; derhalve is de congruentie maar zwak.

XXXIV. *Barst*, v. 787-808. Is maar een flauwe weergave van het latijn; ze bevat in hoofdzaak wat Th N schrijft, maar heeft de kans om diens dichterlijke ontboezeming over de borst en de ziel weer te geven, gemist.

De pectore. De latijnse tekst is beknopt en men zou bijna gaan denken dat voor éénmaal de rollen omgekeerd zijn. Th B geeft therapeutische raad voor borstkwalen.

XXXV. *Mammen*, v. 809-828. Een definitie, een functiebepaling, de galenische opvatting over de identiteit van oorsprong van de melk en het sperma, een aristotelische feitenvermelding, maar tamelijk vlot geschreven.

De mamillis. De congruentie is in de hoofdzaken volkomen. Th B geeft therapeutische aanwijzingen.

XXXVI. *Therte*, v. 829-916, Het hoofdstuk is in de mnl. tekst een van de best geslaagde. Het resumeert twee en een halve bladzijden van Th B en twee bladzijden van Th N, maar moet dan ook heel wat onvermeld laten. Dat het hart de woonplaats is van de gemoedsbewegingen, is een mondgemene opvatting in de

De corde. Congruentie is er, maar er ontbreekt heel wat in de mnl. tekst.

Oudheid. De physiologische data zijn de gemeenplaatsen uit de hippokratische, aristotelische en galenische systemen.

XXXVII. *Levere*, v. 917-930. Brengt enkel wat essentiële topographie. Geen nadruk wordt gelegd op de centrale taak van de lever in het bloeden circulateapparaat van de menselijke economie, wel op een vergelijkend-anatomische eigenschap die vals is.

De epate. De congruentie is letterlijk volkomen met Th N; Th B weidt uit over de taak van de lever voor de regeling van de humoren en voor de temperamenten.

XXXVIII. *Galle*, v. 931-980. Wat ten overstaan van de lever werd veronachtzaamd, wordt hier beklemtoond. Heel de temperamenten- en kwaliteitsphysiologie van de gal wordt aangehaald. De anatomie moet het stellen met twee verzen, 931 en 935. Het ontbreken van de gal (blaas) bij sommige dieren heeft Aristoteles en Plinius getroffen; de mnl. auteur deelt in hun verwondering,

De felle. Op de inkorting na, is de congruentie volkomen.

XXXIX. *Longere*, v. 981-1034. De bij de ouden geldende opvatting over de physiologische betekenis van de long wordt aangestipt. De anatomische bijzonderheden zijn vaststellingen van een medische leek. Heel het tractaat overigens brengt ten dezen

De pulmone. De congruentie is volkomen wat de hoofdtrekken van het verhoogt aangaat; heel wat kleinigheden blijven bij de mnl. auteur achterwege. Th N en Th B zijn ook congruent op wat schaarse copieverschillen na, waaruit blijkt dat Th N meer op een correcte

geen meldenswaardige wetenschappelijke gegevens. Zodra de quaestie enigszins ingewikkeld wordt, verslapt 's schrijvers belangstelling. Hij is een verteller van geleerde zaakjes, geen echt wetenschapsmens.

en duidelijke taal gesteld is. Thomas is niet altijd een echt wetenschapsmens: hij stelt alleen te boek!

XL. *Milte*, v. 1035-1060. Vangt aan met een anatomische ketterrij, uit Aristoteles en Galenos overgenomen: de menselijke milt is allesbehalve *lanc ende smal* zoals bij een zwijn. Schr. geeft therapeutische raad, wat hij zelden doet, maar keert aanstonds terug naar de kwaliteitsfysiologie van de milt en haar invloed voor het melancholisch temperament. Dat de milt met het lopen iets te maken heeft en de oorzaak zou zijn van de bekende pijn die te dier gelegenheid in de linkerzijde wel eens optreedt, wordt niet onvermeld gelaten; Plinius deed het natuurlijk ook.

De splene. De congruentie is volkomen. Th B geeft daarenboven anderhalve kolom therapeutiek.

XVL. *Bvuc*, v. 1061-1082. Doet aan als een vertelling die antwoord brengt op populaire vragen: o.a. waarom de vogels niet urineren en sommige dieren zo vraatzuchtig zijn.

De ventre. Volkomen congruent met Th N; Th B geeft vijf bladzijden geneeskunde; zulks past minder in het opzet van de auteur die een anatomische verhandeling wil brengen. Het systematisch achterwege blijven van de therapeutische toevoegingen is het bewijs dat de

mnl. auteur de eerste redactie van Thomas' tekst vóór zich heeft gehad toen hij vertaalde.

XLII. *Rebben*, v. 1083-1094. Een soort fabeltje; het aantal ribben bij mens en dier werd door deze wetenschapsmensen nooit nageteld.

De costis. Dit hoofdstukje wordt door Th B na dat over de darmen geplaatst een loutere vergetelheid die hersteld wordt. De inhoud is congruent met Th N, ook wat de anatomische onzin betreft.

XLIII. *Darmen*, v. 1095-1106. Een vrij bekorte weergave van Th N wanneer men zich aan de strikte stofverdeling houdt. Alles wordt evenwel bij de maag ondergebracht, zo o.m. de hele physiologie van de spijsvertering, met de bloedvoorziening, de bloedvorming, de inwendige warmte, het verband tussen geest en stof, het pneuma, enz...

De intestinis. Th geeft over de darmen bijzonderheden die door de mnl. schr. onder de maag vermeld worden. Op de therapie van de maagkwalen na, is de congruentie van het vermelde aan beide zijden volkomen.

XLIV. *Maghe*, v. 1107-1158. Cfr het over de darmen gezegde.

De stomacho: Cfr boven. Nu volgen bij Th N en Th B drie hoofdstukjes *De ysophago*, *De umbilico*, *De adipe* die in de mnl. tekst hun congruente weergave niet hebben.

XLV. *Blase*, v. 1159-1170. Brengt een soort van definitie die elkeen uit eigen waarneming zou kunnen geven. Het ontbreken van de blaas bij de vogels, met het gevolg dat zij

De vesica. Th B weidt uitvoerig uit over het watermetabolisme, de waterzucht en andere meer. De congruentie met Th N is volkomen.

niet urineren, is een evidentie van hetzelfde allooi. Het baart verwondering dat Plinius' vermelding van de twee laterale sinussen van de vrouwelijke blaas niet opgenomen wordt.

XLVI. *Matrix*, v. 1171-1200. Geeft het voornaamste uit de geslachts-physiologie der Oudheid, zonder anatomische bijzonderheden, tenzij wat topographische. De plaats waar de wellust ontstaat bij de vrouw en de man wordt een aparte beschouwing waardig geacht; zo ook de tweeslachtigheid bij mens en dier.

De matrice. Th B geeft heel wat meer bijzonderheden over het orgaan; hij knoopt er eveneens beschouwingen over de hysterische verstikking aan vast, een hele bladzijde vol. Met Th N is de congruentie volkomen, op het détail van Nero's nieuwsgierigheid met de tweeslachtige dieren na.

XLVII. *Vede*, v. 1201-1222. Populaire physiologie omtrent het orgaan, met de even populaire opvatting dat het kraakbeen bevat en in welke omstandigheden zulks meest blijkt, cfr vv. 1213-14.

De virga genitali. De congruentie is volkomen, behalve de medische behandeling van pathologische toestanden. In het naamse manuscript ontbreken twee bladzijden. Zij werden blijkbaar uitgescheurd ter wille van een schroomvallige 'verecundia'.

XLVIII. *Niere*, v. 1223-1247. Begint met twee anatomische ketterijen wat de vorm en de ligging van het orgaan betreft. Voorts wordt een theorie over het ontstaan van de erectie medegedeeld. Het hoofdstuk is opmerkelijk vlot vertaald, in tegenstelling met de voor-

De renibus. De congruentie is volkomen; doch weidt Th B uit over de nierpijnen en hun behandeling.

gaande waar een hortende bouw waar te nemen valt.

XLIX. *Arsbillen*, v. 1248-1259. Slechts een teleologische beschouwing over de ligging en het nut van de organen; louter galenisch. *De anchis*. De congruentie is niet volkomen; zo beweert Th B dat de beer en de apen geen staart hebben om dezelfde reden als de mens. De mnl. auteur laat dit terzijde. De betekenis die hier aan *ancha* wordt toegeschreven had ze alleen in het middellatijn.

L. *Lanken*, v. 1260-1271. Het hoofdstuk heeft geen versierde kapitaal. De definitie van de bedoelde streek wordt met vv. 1260-62 gegeven en geïllustreerd met de feiten die de daaropvolgende verzen aanstippen. De vlotte trant van het vorige hoofdstuk gaat hier ook voort. *De yliis*. Het orgaan heet *ylum* bij Th B. De congruentie is treffend, op de therapeutische uitweiding na.

LI. *Lendine*, v. 1272-1303. Schr. heeft het blijkbaar op de zenuwen gekregen en wil er mee gedaan maken. Wat in Thomas afzonderlijke hoofdstukjes waren, heeft hij in één adem uitgewerkt tot één kapittel, waarin elk deel zijn taak wordt toebedacht, met veel zwier overigens. Hij houdt zich op een eerbiedige afstand van zijn model en raapt hier en daar een détail op dat hij naar zijn eigen inspiratie in zijn be- Zes kapittelitjes uit Thomas worden tot één verwerkt. De congruentie is niet altijd zeer volkomen.

toog inlast. Zulke plaatsen zijn zonder twijfel de beste uit het hele boek, hebben minst stoplappen en vallen dadelijk op. Hetzelfde moet men aanmerken in *Der Naturen Bloeme* van J. van Maerlant.

Tweede Deel

De embryologische-gynaecologische-obstetrische verhandeling in het mnl. handschrift loopt van vers 1304 tot vers 1689. Men kan het in vijf hoofdstukken onderbrengen.

LII. *van den zade*, v. 1304-1343. Wel te verstaan, brengt elke sexe haar zaad voort; dat is een opvatting die bij de oudere natuurphilosofen aangetroffen en *mutatis mutandis*, door Aristoteles en Galenos aangepast werd. Het mannelijk zaad geeft de gedaante, het vrouwelijke zaad verschaft de stof voor het tot stand komen van de vrucht.

De mnl. en de latijnse teksten zijn niet volkomen congruent. In de mnl. tekst ontbreekt heel wat. Bij voorkeur blijven de geleerde theorieën achterwege. Dingen die tot het begrip van de eenvoudigen spreken worden nooit over het hoofd gezien. Zo b.v. de drie soorten van mannen die geen kinderen kunnen winnen.

LIII. *Hoe wijf ontfanget kint*, v. 1344-1453. Verhaalt in vlotte verzen de jongste ontwikkelingsstadia van het bevruchte ei tot het embryo met mensengedaante. Een eenvoudig latijns woord, b.v. *modo mirabili* wordt met twee verzen 1446-7 rijkelijk weergegeven; de *virtus concavativa* wordt de *doorborende nature*.

De congruentie is volkomen, tot in de kleinigheden toe.

LIV, *De ziele wart gezent*, v. 1454-1521. De congruentie is niet volledig; door de Van de theologische beschouwing heeft mnl. schrijver wordt over een paar minder schr. niet veel meer verdietst dan de gemakkelijke plaatsen heengegleden. schepping van de ziel door God; hij beroept zich op Aristoteles en Augustinus, legt de nadruk op de ketterse leer dat de ziel ontstaat uit een voorafbestaande ziel, gelijk het lichaam der vrucht uit de voorafbestaande stof. Volgt de beschrijving van de voeding der vrucht uit het moederlijke bloed langs de navelstreng. Alles staat in het teken van de humoren- en kwaliteitenfysiologie, niet van een bijzondere anatomische kennis. Ondanks de stoplappen is het verhaal tamelijk vlot.

LV. *Die gebornese*, v. 1522-1577. De Congruent op enkele punten na. Zo wordt de mening van Ivo Carnutensis over een oude hippokratische opvatting dat het kind slechts na zeven of negen, niet na langere zwangerschapsduur dan de acht maand zwangerschap, levensvatbaar is, wordt in den brede verklaar. Dat het klassieke negen maand overgeslagen. eerste teken van leven bij de levend geboren vrucht een geschrei is, heeft de verbeelding van de ouden getroffen, ook die van schr. Dat sommige kinderen niet levend geboren worden wegens de ondeskundigheid van de vroedvrouwen is reeds aan Plinius opgevallen. De

christelijke middeleeuwer betreurt daarbij dat de ziel verloren gaat omdat zij niet gedoopt werd.

LVI. *Wenken voor de heifmoeders*, v. 1578-1689. De bron van deze obstetrische raadgevingen is een onbekende vroedvrouw, met name Cleopatra. Schr. gebruikt de aanspraak in zijn verloskundig betoog ten gerieve der vroedvrouwen, ook als hij de barenden zelf op 't oog heeft. Hij wijst op de omstandigheden die de oorzaak van dystocie kunnen worden en begint met de barenden raad te geven, eerder positief dan sentimenteel. Het betoog krijgt daardoor een niet onaardige toon; de dichter veroorlooft zich die vrijheid welke in zijn aard ligt. Men ziet ze vaak bij Van Maerlant.

Voor de volgende dystocische moeilijkheden worden aanwijzingen tot behandeling verstrekt:

- a) voorglijden van de ledematen zijde van het hoofd;
- b) voorliggende voeten;
- c) zeer groot hoofd;
- d) voorliggende hand;
- e) voorliggende voet;
- f) ongelijkmatige houding van de onderste ledematen

Niet de tweede persoon, maar de onrechtstreekse rede wordt in de latijnse tekst gebruikt. Verder is de congruentie volkomen.

De congruentie is volkomen wat de uiteenzetting der toe te passen handgrepen betreft, maar Thomas voegt er toch een paar rationele beschouwingen aan toe wier belang de mnl. schrijver minder schijnt te begrijpen, vermits hij ze overslaat.

De behandeling van het kraambed wordt door Th B aangegeven; de mnl. auteur en Th

bij stuitligging;	N maken er geen gewag van.
g) verkeerde ligging van het hoofd;	
h) voorliggende knieën;	
i) voorliggende stuit;	
j) tweelingenzwangerschap.	

Schrijver besluit met nogmaals de vroedvrouwen op het hart te drukken dat zij met kennis van zaken moeten handelen; hij is overtuigd dat de obstetrische kindersterkte te hoog is.

Hij dringt ten slotte aan op de geheimhouding ten overstaan van de leken. Dit thema duikt geregeld in gelijksoortige geschriften op.

Volkomen congruent ten aanzien van de deskundigheid der vroedvrouwen en de nadruk op de geheimhouding.

Derde deel.

De hygiënische verhandeling in het middelnederlandse manuscript loopt van vers 1690 tot vers 2027. Een proloog (v. 1690-1708) gaat de eigenlijke stof vooraf (v. 1708 tot het einde).

Het derde deel wordt ingeleid door een groter kapitaal dan de andere hoofdstukken; zij beslaat de hoogte van drie versregels. De ingewikkelde stamboom van het middeleeuws geschrift dat over griekse, syrische en arabische teksten tot de aan Aristoteles toegeschreven brief leidde en de bron is van onderhavig hygiënisch betoog, wordt door schr. vrij eenvoudig vertaald. Volle-

Hic sequitur ordo vivendi phisice secundum Aristotelem... Scribit enim venerabilis Johannes yspalensis⁽²²⁾ karesie⁽²³⁾ hispanorum regine libellum brevem de observatione diete vel custodia corporis et dicit se excerpisse de libro aristotelis alexandro magno

(22) d.i. Johannes, de leider van de vertalerschool van Toledo.

(23) Theresia.

digheidshalve geven we hiernaast de tekst van Th N. Schr. stelt zijn verhandeling in de tweede persoon, alsof hij Alexander vóór zich had. Hij volgt Th hierin trouw na.

De manier waarop schr. aan Alexander zijn hygiënische raadgevingen verstrekt, zou ook aan een dietse prins aangenaam in de oren geklonken hebben. De zakelijkheid waarmede Th zijn stof behandelt, wordt in de mnl. tekst hier en daar onderbroken met een verswending die door haar uittlenging aan het bedoelde een echt inheemse tint bijbrengt, o.m. v. 1755-9, v. 1823, v. 1913-8, v. 1931, v. 1938-9, v. 1966, v. 2003-4, v. 2011. Men kan nergens in heel het dichtstuk zo goed de westvlaamse inslag waarnemen als hier; de stoplappen, ofschoon talrijk, bezwaren het lezen niet al te zeer.

Om hygiënisch te leven moet men zijn dieet in overeenstemming brengen met de eisen die het jaargetijde stelt, en ten dezen vooral rekening houden met de principen van de humoren- en kwaliteitenleer

edito, qui arabice vocatur cilalaceray quod latine potest dici secretum secretorum. Et dicit idem ihoannes yspalensis se accepisse a quodam phylosopho qui imperatoris cuiusdam iussu, hunc librum quesitum diu invenit in ara maxima et solemnissima Jovis ubi reponi solebant sepius edita philosophorum.

[Invenit autem hunc librum litteris aureis scriptum.]

Hunc ergo librum dictus venerabilis Johannes hyspalensis de arabico transtulit in latinum et nos eundem causa abbreviationis excerptimus.

De tussen [] geplaatste zin komt in Th N niet voor, wel in Th B. De mnl. auteur zou dus voor zijn vertaling over een andere tekst beschikt hebben dan diegene welke met Th N correspondeert. Kende hij de twee redacties? De congruentie tussen de mnl. en de latijnse tekst is in de hoofdtrekken gaaf, doch Thomas is wat uitvoeriger: hij haalt voorbeelden aan om het gezegde aanschouwelijker voor te stellen.

In Th N staat de dieetleer van de jaargetijden onder een apart hoofdstuk vermeld: *de distinctione quatuor temporum anni*. Th B doet het niet; de mnl. tekst kondigt het evenmin met

Vers 1880 waarschuwt: *ende wacht dese tide, ic radu dat*. De voor elk jaargetijde passende spijzen worden zorgvuldig aangegeven, en meteen wordt gewezen op de geschiktheid van tijd en gelegenheid voor het aderlaten en het purgeren.

Een laatste regel van algemene hygiëne wordt aangestipt; de waarschuwing ligt in de lijn van de biologie der ouden en middeleeuwers: hoe kan men het verouderingsproces voorkomen of tegengaan? Men zal moeten bekennen dat de aangeprezen voorzorgen er toe bijdragen om het gestelde doel te bereiken, ook als men die dingen bekijkt met moderne ogen.

Het expliciet van vier verzen is een gebed waarmede de dichter zijn stuk besluit. Ook hierin is hij getrouw aan een gewoonte van de toenmalige schrijvers. De wens en de bede vallen niet buiten de toon die Jacob van Maerlant aanslaat in *Der Naturen Bloeme*. *De Natura Rerum lib. I*, redactie N en redactie B wordt besloten met zeven hoofdstukjes over de leeftijd van de mens. Ze worden door de schr. van het mnl. handschrift over het hoofd gezien. Men vindt ze volkomen congruent terug bij de aanvang van *Der Naturen Bloeme*, boek I, v. 1-106.

V. Het doel van de auteur.

De voorafgaande parallele vergelijking van de inhoud der drie manuscripten, *Van Smeinscen Lede*, en *De Natura Rerum I* en *II*, brengt het afdoende bewijs van hun rechtstreekse ver-

wantschap. Toch wordt met geen enkel vers uit *Van Smeinscen Lede* naar Thomas van Cantimpré verwezen.

We vermenen dat het meteen bewezen is dat de middelnederlandse auteur zijn vertaling heeft gedicht naar een tekst van de eerste redactie, hoewel het niet uitgesloten is dat hij ook zijn ogen liet gaan over een tekst die met Th B overeenstemt⁽²⁴⁾. Hele hoofdstukken van dit laatste, o.m. over de koortsen en hun behandeling worden overgeslagen en de therapeutische toemaat weggelaten die bijna elk kapittel uit Th B besluit; deze uitweidingen treft men in de tekst van de eerste redactie niet aan.

Er is een stellig bewijs dat de tweede redactie van *N.R.* met een weidser opzet werd samengesteld dan de eerste. Men ziet Thomas zich, tot tweemaal toe, verontschuldigen omdat hij niet uitvoeriger de geneeskundige verzorging van de door hem besproken kwalen behandelt, onder verwijzing naar de specifieke medische tractaten. ‘Non est nostrae intentionis summatim cuncta prosequi, sed illa tamen quae magis in egritudinibus membrorum generaliora sunt et sepius occurrere videbuntur’⁽²⁵⁾. En voorts: ‘de diversitate febrium et cura eorum compendiose et tamen utiliter disserimus. Mittimus lectorem nostrum ad libros practicos phisicorum nec sibi in ista abreviatione quantum ad speciales curas egritudinum noverit satisfactum-’⁽²⁶⁾. Beide citaten ontbreken volkomen in Th N; ze zouden er ook niet op hun plaats zijn, daar er geen therapeutische notities in de tekst voorkomen.

Het ontbreken van de medische noot in *V. Sm. L.* kan men in samenhang brengen met Thomas' opzet alleen voor zijn ordebroeders een natuurhistorisch studieboek, geen handboek voor de medische praktijk samen te stellen. Als het anders was geweest, zou onmiddellijk een vloed van medische recepten losgekomen zijn. Men was te dien tijde zeer gesteld op allerlei medicijnen, meestal van plantaardige en dierlijke oorsprong en geen gelegenheid werd verwaarloosd om het in de geschriften

(24) Cfr. onze aantekening bij de bespreking van de inhoud van het derde deel, onmiddellijk na het citeren van de latijnse tekst uit Th N, en de voetnota bij v. 1704.

(25) *De Natura Rerum*, Th B, fol 5 v°, II kolom in het kapittel *De Capite*.

(26) *Ibid.*, fol 14 r^e, I kolom in het kapittel *De sanguine*.

af te dreunen. Wat staat er al niet in Yperman en Scellinck over zalven, pleisters, drankjes en likkepotten? En hoe wordt het physiologisch betoog van *Der Mannen ende Vrouwen Heimelijcheit* niet onderbroken over bijna de helft van de 2335 verzen met de opsomming van velerlei recepten, zodat het boek meer gaat gelijken op een artsenijbereidkundige dan op een physiologische verhandeling?

De schrijver van *V. Sm. L.* heeft vooral belangstelling voor het biologische. Het is hem aan te zien, dat hij geen arts is die zijn dagen vult met patiëntenzorg, dat hij geen pharmaceut, plantenverzamelaar, kruidenier of houder van een drankjeswinkel is; hij is geen wondheler of barbier-chirurgijn, maar een man die interesse voor algemene biologische problemen zoekt te wekken. Het tweede deel van zijn geschrift dat ingaat op verloskundige handgrepen doet daaraan enigszins afbreuk, vermits het voorlichting geeft om meer levende kinderen ter wereld te helpen brengen en hun het doopsel toe te dienen naar de eis van de Kerk⁽²⁷⁾. De schrijver toont zich hierin een paedagoog en proseliet, een beetje wijsgeer zelfs. De verloskundige tractaten van die tijd waren toch veel uitvoeriger, terwijl het technisch-obsterische hier maar 110 verzen bedraagt.

Het derde, hygiënisch, deel van het tractaat is uiteraard praeventief geneeskundig en het pharmacotherapeutische treedt niet buiten zeer matige perken; het blijft binnen het gebied van de algemene begrippen over de humoren- en kwaliteitenleer waarvan zij de rechtstreekse illustratie zijn.

Wat zal een practicus aan *V. Sm. L.* gehad hebben? Weinig. Wat zal de tot de 'clergie' behorende er aan gehad hebben? Alles wat hij wenste. Een arts kon met dit geschrift niet veel aanvangen, tenzij hij opging in 's schrijvers ideologie en zich al eens vermeide in de natuurhistorie.

Ofschoon we volmondig toegeven dat deze beschouwingen voor het auteurschap van Jacob van Maerlant niet veel bewijzen, kan het niet ontkend worden dat de auteur een geestesgenoot van J. van Maerlant is geweest. *V. Sm. L.* ligt volkomen in de lijn van al wat Van Maerlant schreef en vertaalde; het hoort

(27) Cfr. *V. Sm. L.*, vv. 1571-1576.

thuis bij de geschriften die de liefde voor de natuurhistorie onder de nederlandslezende klerken verspreidden. Er leefde toen in Zuid-Nederland een stand van ontwikkelde lieden, die voor zulke aangelegenheden uit geestelijke nooddrift een behoefte gevoelden en de kennis om haarzelfswil liefhadden,

Maar, zal men opwerpen, indien deze redenering klopt en de congruentie tussen *Van Smeinscen Lede* en Thomas' eerste redactie van *De Natura Rerum* zo volkomen uitvalt, dan klopt ze niet meer ten overstaan van Thomas' tweede redactie. Thomas was geen practiserend arts en toch heeft hij in zijn *N.R. II* de aandacht geschonken aan het therapeutische en middeltjes opgesomd waar het van pas kwam. Dat deed hij inderdaad, maar het bleef beknopt en binnen algemene perken. Zo beschrijft hij 'compendiose' en 'illa quae generaliora sunt et sepius occurrere videbuntur', en meteen verzendt hij zijn lezers naar de 'libros practicos phisicorum' als hun leergierigheid niet voldaan was.

Overigens durven wij de hypothese wagen dat het medische in de tweede redactie van Thomas' *De Natura Rerum* wel uit een andere pen dan de zijne kon stammen en door een kopist te gelegener tijd werd ingevoerd; men vergete niet dat *De Natura Rerum* ten behoeve van monniken geschreven werd en dat de nederlandse vertaling een gewoon lezerspubliek moest bereiken.

Het mag daarenboven niet uit het oog verloren worden dat het niet mogelijk is uit te maken op welk exemplaar van de eerste redactie de *N.R.* tot *V. Sm. L.* vertaald werd, de exemplaren van de eerste en die van de tweede redactie van *N.R.* waren niet noodzakelijk allemaal precies op één letter na gelijk, er zullen wel hier en daar tekstvarianten geweest zijn van wat de middelnederlandse auteur uit zijn latijnse tekst heeft afgelezen. Een voorbeeld van zulke verlezing, gevolgd door een verschrijving of minder goed congruente vertaling biedt vers 1985. In het naamse handschrift leest men: unicuique tamen congruit 'temperatum' et hoc maxime in estate; in het brugse handschrift staat 'temperamentum'; onze middelnederlander vertaalt: 'en ware in des zomers maniere' waarin de betekenis van de latijnse tekst uit Th N besloten ligt. Hoe de middel-

nederlandse teksten onderling konden verschillen brengt ons tweede hoofdstuk aan het licht.

Het komt ons derhalve voor dat enkele kleine tekstincongruenties die mochten pleiten voor de stelling dat *V. Sm. L.* vertaald werd uit de tweede redactie van *N.R.* niet volstaan om vol te houden dat het middelnederlands uit een exemplaar van die tweede redactie vertaald werd. De vertaling volgt in haar geheel de eerste redactie te trouw op de voet om onze eerste stelling op te geven.

Tweede hoofdstuk

Fragmenten en varianten van Van Smeinscen Lede

W. Dols publiceerde in 1942 *Een handschriften-fragmentje van een middelnederlandsch dichtwerk over 'menschkunde'*⁽²⁸⁾ dat in zijn bezit was gekomen. Het was als een snipper gebruikt in een of ander boekband. Zeer nauwgezet beschrijft hij de perkamentjes en hun inhoud. Hij heeft in de medische didactische geschriften van vóór 1500 gezocht en besluit dat de fragmentjes nergens kunnen ingepast worden 'niettegenstaande verscheidene overeenkomsten, ook in détails'⁽²⁹⁾. W. Dols geeft een fotocopie van de gevonden fragmenten.

In 1951 heeft J. Descamps de fragmentjes van Dols geïdentificeerd⁽³⁰⁾. Zij behoren 'tot een physiologisch, gedicht, *Van Lede* geheten en 2027 verzen lang, waarvan ons in hs Brussel, Kon. Bibl. 19308 een volledig afschrift is bewaard gebleven'.

We geven hier Dols' fragmenten tegenover de corresponderende verzen uit het brussels manuscript.

Iste fragment

Van hare gaet tallen leden in
Die ghifte van hare cracht
Therte is beghin gheacht
Daer die begheerte of coemt te waren
Van alre dinc die wy begaren
Dat bloet dat die herte heuet inne

v. 844.

Van hare gaet, tallen leden in,
De ghift van hare cracht;
Therte es beghin gheacht
Daer die begherte of comt, te waren,
Van alre dinc die wij begaren.
Dat bloet dat therte heuet inne

(28) Leuvensche Bijdragen, XXXIV, 1942, hlz. 110.

(29) Ibid., blz. 114.

(30) Leuvense Bijdragen. XLI. 1951, blz. 50.

Es subtiel claer ende dinne
 Longre is bouen der herten gheset
 Ende waer omme dat merket bet
 Die longre is sochte ende licht
 Ende is als een waye ghesticht
 Tedelste in die edelste stede
 Negheen bloet en comt mede

Tweede fragment

Die scouderen siin van starken bene
 Gheformeert bede ghemene
 Omme te draghene sulken last
 Daertoe siin scouderen bladen vast
 Breet ende dinne die de wide
 Ouerdecken an elke side
 Ende die t vleesch onthouden mede
 Dat behoert te sulken lede
 Bughende arme heuet vortwaert
 Die mensche also natuere begaert
 Welna alle andre diere
 Bughen afterwaert na hare maniere
 Die arme siin van starken bene

Derde fragment.

Een luttel bouen den ellemboghe
 Die ghene wonde mach ghedoghen

Es subtiel, claer ende dinne.
 Die longere es bouen *der herten* gezet,
 Ende waer *omme* het es, dat merct bet:
 Die longere es zochte *ende* licht
 Ende es als ene waie gesticht
 Bouen *der herten*, merct ditte,
 Dattie *herte* van hare hitte

v. 579

Die scouderen *zijn* van starken beene
 Gheformeert, beede gemeene,
 Omte dragene zwaren last;
Daer zijn de scouder bladen vast,
 Breed *ende* dinne, die de wide
 Ouer decken in elke zide
 Entie tvleesch onthouden mede,
 Dat behoort te zulken lede.
 Bughende arme heift vorwaert
 Die meinsce, als nature beghaert.
 Wel naer alle dander diere
 Bugen achterwaert, na *haer* maniere.
 Darne hebben in sterke beene;

v. 607

Een lettelt bouen den helleboge
 Dat gene wonde mach gedogen,

Menne bliitter emmer omme doot
 Nochtan seit die boec albloot
 Slaetmen den arm af altemale
 Dat men tlijf ondraghet wale
 Oec segghen meesters ouer een
 Dat sulke muus es in die been
 Mer men is so seker niet
 Dat sulke dinc daer of ghesciet
 Aristoteles doet verstanden
 Van den menscheliken handen
 Dat si ghemaect siin ter stede

Vierde fragment

Ende daer of coemt smensche zaet
 Mer melc is natheid dat verstaet
 Bede in menschen ende in dieren
 Als si vrucht draghen na hare maniren
 Dat vanden vleesche hem scedet dan
 Die melc is beter merct hier an
 Die tswarte wiif gheuet dan die witte
 In gheten so falgiert al ditte
 Beda segghet dattie melc
 Ende smenschen saet dese ij elc
 Hebben beghin van eenre stede
 Die phisissiene liens mede
 Aristotiles die seit datmen vint

Men blijfter emmer *omme* doot;
 Nochtan, seit de bouc albloot,
 Slaetmen den arm of altemale
 Dat men tlijf ondraget wale;
 Ooc seggen meesters menich een
 Dat zulke muus es inde been,
Maer men es zo zeker niet
 Dat zulke dinc daer of gesciet.
 Aristotiles doet *uer*standen
 Vanden meinsceliken handen
 Datsoe gemaect zijn ter stede.

v. 813

Ende daer of comt meinscelic zaet.
 Melc es nattheit, dat *ver*staet,
 Beede in meinscen *ende* in dieren
 Als zij vrucht dragen na *haer* manieren,
 Dat vanden vleessce hem sceed dan.
 Beter es de melc, merct hier an,
 Die *tz*warte wijf geeft, dan de witte;
 In gheeten faelgiert alditte.
 Bedi seget dattie melc
 Ende smeinscen zaet, dese II elc
 Hebben beghin van eener stede;
 Die fisiciene liens mede.
 Aristotiles seit datmen vint

In de fragmenten van Dols die hoop en al 52 verzen behelzen, zitten stijl- en tekstverschillen die de vergelijkende lezing aan beide zijden van de verticale middellijn laat aan het licht treden. Er is dezelfde inconsequentie in de schrijfwijze van sommige woorden, zoals ook door Dols werd aangetoond⁽³¹⁾. Deze auteur houdt het met de vlaamse aard van de fragmenten; ze zouden van het eind van de 15de eeuw zijn; de brusselse codex is van de 14de eeuw⁽³²⁾.

Ons komt het voor dat de kopist der fragmenten minder slordig is te werk gegaan dan die van het brussels manuscript. We wijzen daarop in de tekstverklarende nota's telkens waar het van pas komt. We stippen terloops aan hoe in v. 821 *Bedi corrupt* is voor *Beda*; dank zij die lezing kan het vers uit het brussels handschrift juist begrepen worden. Over de vlaamse oorsprong van zijn fragmenten zijn we het met Dols eens. We onderstrepen dat ze westvlaams zijn, en dat er geen fundamenteel verschil is met de brusselse codex.

Er zijn geen redenen om te vermoeden dat de brusselse codex het enig exemplaar is geweest van de middelnederlandse vertaling uit Thomas van Cantimpré's eerste boek van de *De Natura Rerum*. Het blijkt dat er exemplaren met tekstvarianten in omloop zijn geweest; men kan alvast op dat tweetal wijzen met een eeuw verschil in de copie.

De inzage van de middelnederlandse medische en physiologische geschriften heeft aangetoond dat er ook andere varianten zijn geweest die in de redactie van die geschriften verwerkt werden.

(31) Op. cit., blz. 112-113.

(32) Cfr. A. Boon, op. cit. F. de Tollenaere geeft in *Leuvense Bijdragen*, XLII, 1952, blz. 67, de mening van G.I. Liefinck hieromtrent weer: volgens deze laatste zou het handschrift van iets latere datum zijn.

Derde hoofdstuk

Stamverwante middelnederlandse geschriften

De twee geschriften die voor een vergelijkende studie in aanmerking komen zijn:

- 1) *Heimelichede der Heimelicheit* van Jacob van Maerlant⁽³³⁾. De inhoud van vers 955 tot vers 1258 stemt bijna woordelijk overeen met de inhoud van vers 1757 tot vers 2022 uit *V. Sm. L.*; d.i. een deel van de stof uit de pseudo-aristotelische brief aan Alexander, waarvan *H.d.H.* een uitgebreide berijming is, terwijl *V. Sm. L.* daaruit alleen het gedeelte dat op de lichaamshygiëne betrekking heeft, in berijmde vertaling brengt.
- 2) *Der Vrouwen Heimelijcheit* van een onbekend auteur⁽³⁴⁾. Van vers 823 tot vers 925 stemt de inhoud volkomen met vers 1580 tot vers 1681 uit *V. Sm. L.* overeen, daargelaten de verschillen die op de rekening van de kopist komen.

***

Welke van de twee teksten is de oudste en werd geplagieerd in de andere? Het kan, me dunkt, niet anders of de uit Thomas in *V. Sm. L.* vertaalde verzen hebben de auteurs van *Vr. H.* en *H.d.h.* een gereede tekst verschaft. Of is de schrijver van die tractaten wellicht dezelfde? Het motief der ‘heimelijcheit’ heeft in de medische geschriften van de 12de en 13de eeuw een voornaam aandeel gehad⁽³⁵⁾. Er heerst op dat gebied een

(33) Uitgave A.A. Verdenius, Amsterdam, A.H. Kruyt, 1917.

(34) Uitgave Ph. Blommaert, *Maatschap. Vl. Bibliopbielen*, Gent, Annoot, 1848.

(35) We herinneren in dat verband aan de *Physiologus* met zijn meer dan legendarische inhoud, aan de *Rosengarten*, *Le Rosier des Secrets*, *Le Trésor des Mystères*, aan *Het Boek Sidrac* met zijn eindeloze mystificatie (L. Willems, *Versl. Med. Kon. Vl. Ac. T. Lett.*, 1926, blz. 197), aan de dialoog van *Placides en Timeo*, of *Livre des Secrets aux Philosophes*. Cft. omtrent dit onderwerp Ch. V. Langlois, *La Connaissance de la Nature et du Monde an Moyen Age*, Paris, Hachette, 1911.

nevel die niet bevorderlijk is voor het opsporen van de respectieve auteurs dier heimelijkheidsgeschriften⁽³⁶⁾. Wat werd er niet aan Aristoteles toegeschreven dat niet van hem is? Er staat een hele heimelijkheidsliteratuur op het krediet van Albertus Magnus die niet uit zijn pen kwam⁽³⁷⁾.

Het vaderschap van de *Heimelichede der Heimelicheit* werd door Van Mierlo en L. Willems aan Van Maerlant⁽³⁸⁾ ontzegd, nadat het door Clarisse⁽³⁹⁾, Verdenius⁽⁴⁰⁾ en W. de Vreese⁽⁴¹⁾ niet in twijfel werd getrokken, Later heeft Van Mierlo⁽⁴²⁾ toch het tractaat aan Van Maerlant toegeschreven.

Hoe ook, de onderlinge verwantschap van dit soort medische geschriften die de ‘heimelijkheid’ in hun titel voeren, met *Van Smeinscen Lede* blijft opvallend en strekt zich over zulke lange tekstdelen uit, dat de etiologie van die verwantschap nader verdient bestudeerd te worden.

Al die dertiende eeuwse geschriften lopen naar hoofdbronnen waaraan ook Thomas van Cantimpré voor zijn *De Natura Rerum* geput heeft. Zijn geschrift heeft de dietse gewesten met het motief vertrouwd gemaakt. Het verlegt om zo te zeggen de hoofdbron van uit moeilijk genaakbare gebieden, naar het westen, naar de aan de Noordzee grenzende landen. Gelijikheid van inhoud wordt daaruit verkaart; gelijkvormigheid van tekst verplicht tot het onder het oog zien van andere factoren.

Een verwantschap tussen de drie bedoelde middelnederlandse geschriften is niet te negeren. Alhoewel het niet mogelijk is precies het moment te bepalen waarop zij geschreven werden, luidt onze stelling dat zij ontstonden nadat met *De Natura Rerum* van Thomas van Cantimpré een monumentale encyclo-

(36) Cfr. Lynn Thorndike. *A History of Magic and Experimental Science*, MacMillan, London, 1923-32, 4 vol.

(37) Cfr. P.G. Meersseman. *Introductio in Opera Omnia B. Alberti Magni O.P.*, Brugge, C. Beyaert, 1931; cfr. Chr. Ferckel, op. cit. blz. 36.

(38) *Geschiedenis der Letterkunde van de Nederlanden*, Deel I, 1939, blz. 288.

(39) J. Clarisse. *Werken Maatsch. Ned. Lett. Leiden*, IV, 1938, Dordrecht.

(40) Op. cit.

(41) *Biographie Nationale*, T. XIII, 1894, blz. 76.

(42) *Jacob van Maerlant*, Turnhout, 1946, bl. 39-47.

pedie over de natuurwetenschap ter beschikking van de ontwikkelde stand was gesteld.

* * *

De Natura Rerum moet bij de ‘clergie’ opgang hebben gemaakt. ook buiten Nederland. Zien we Vincent van Beauvais (omstr. 1190 - omstr. 1264) geen belangrijke fragmenten onveranderd overnemen in zijn *Speculum Naturale* dat nog voor 1250 verscheen⁽⁴³⁾? De grote franse encyclopedist citeert toch talloze keren de nederlander. Albertus Magnus schreef zijn biologische en natuurhistorische werken eerst na 1250, en het ligt voor de hand dat hij die Thomas te Keulen en te Parijs als leerling had gehad, de geschriften van zijn nederlandse ordebroeder kende⁽⁴⁴⁾. En Jacob van Maerlant die de bronnen zijner dietse berijming van het grootste natuurwetenschappelijke tractaat uit die tijd aangeeft, vergist zich toen hij dichtte: ‘die materie vergaderde recht / Van Coelne broeder Albrecht’⁽⁴⁵⁾; bij Thomas had hij in eigen land gading voor zijn vertaalzucht.

De twee vermelde ‘heimelikheden’ bevatten elk belangrijke gedeelten die men in *Van Smeinscen Lede* weervindt. Deze gedeelten zijn identiek met de stamtekst, wat kopistengebrouddel daargelaten; somwijlen zijn er zeer kleine tekstverschillen, maar ze leiden feilloos naar *De Natura Rerum*.

Derhalve vernemen we de verwantschap van die geschriften het best weer te geven door te concluderen dat Thomas van Cantimpré de stamtekst voor alle middelnederlandse bewerkers was, dat *Van Smeinscen Lede* daaruit vertaald werd, dat Van Maerlant om aan zijn rijmduivel gehoor te geven gretig naar dit laatste heeft gegrepen en daaruit genomen heeft wat voor zijn opzet paste.

Zo deed ook de schrijver van *Der Vrouwen Heimelijcheit*. Hij dichtte voor zijn geliefde het toenmaals zeer gegeerde

(43) Cfr. L. Delisle in: *Histoire littéraire de la France*. t. XXX, Paris, Impr. Nationale. 1888, blz. 378.

(44) Zie daaromtrent J. Bormans. op. cit. blz. 139-146.

(45) *Der Naturen Bloeme*, proloog v. 13-14; ibid. Boek III. vers 1504-05.

heimelijkheidstractaat, luchtte het op met een charmante idylle en onderbrak de eentonigheid van het wetenschappelijk betoog door de opgetogenheid van zijn verliefd gemoed.

Zo deed Jacob van Maerlant, de schrijver van *Heimelichede der Heimelicheit*, die nog andere motieven in zijn tractaat verwerkte. Hij had die gevonden in allerlei bronnen: de pseudoaristotelische brief aan Alexander, de legende van het giftmeisje, het *Regimen Sanitatis* uit de salernitaanse school. Al deze motieven wentelen rondom een middenpunt van heimelijkheid. Hij vond geredelijk in Thomas' eerste boek de passende stof om een tractaat op te stellen dat handelde over opvoeding, hygiëne, en wat al niet, dat voor zijn heer⁽⁴⁶⁾ bestemd was.

* * *

Onder dat subtiel afwegen van het feiten- en argumentenmateriaal zal men zich allereerst afvragen: wanneer werd *Van Smeinscen Lede* geschreven? Noch uit de tekst van het brussels manuscript dat van de 14de eeuw is, noch uit Dols' fragmenten die uit de 15de eeuw dateren, valt iets dienaangaande te concluderen.

In het voorafgaande zal men zien hoe we op goede gronden de redactie van de meeste middelnederlandse anatomisch-physiologische verhandelingen in de dertiende eeuw plaatsten, en die van *Van Smeinscen Lede* na 1250.

Dat was het tijdstip waarop als het ware door een soort van consensueel reflex, binnen een kort bestek van enkele lustra al de belangrijke encyclopedieën over de natuurwetenschap in Europa tot stand kwamen. Niet ten onrechte maakt C. V. Langlois in zijn boek *La Connaissance de la Nature et du Monde au Moyen-Age* de vaststelling dat al wat daaromtrent in Frankrijk geschreven werd, omstreeks met het midden van de dertiende eeuw voor een goed aanvang neemt⁽⁴⁷⁾.

En was het anders gesteld in de andere centra van geestelijke activiteit over heel Europa?

Alexander Neckam (1157?-1217) met een *De Naturis*

(46) Graaf Floris V, heer van Voorne.

(47) Introduction, blz. X en XI.

Rerum⁽⁴⁸⁾, Bartholomeus Anglicus (omstr. 1250) met zijn *De Proprietatibus Rerum*⁽⁴⁹⁾, Robert Grosseteste (omstr. 1175-1253) die de boeken van de griekse filosofen vertaalde en de medische werken uit de school van Salerno bekend maakte⁽⁵⁰⁾, zelf een beoefenaar van de physica en kanselier van Oxford waar hij het natuurwetenschappelijk onderwijs invoerde, de reeds vermelde Vincent van Beauvais (gest. 1264) met zijn *Speculum Naturale*⁽⁵¹⁾, Roger Bacon (1210-1292)⁽⁵²⁾ en Albertus Magnus (1204-1280)⁽⁵³⁾; voorts Willem van Moerbeke (omstr. 1204-1280) die Aristoteles' natuurhistorie voor alle geleerden ter beschikking stelde door zijn commentariërende paraphrasen⁽⁵⁴⁾ en Arnoldus Saxo (omstr. 1230) op wiens actief een merkwaardig tractaat over de mineralen en een *Liber de Naturis Animalium* staan⁽⁵⁵⁾; en bovenal Frederik II (1194-1250), de roerige Hohenstauffer die elkeen tegen het lijf stiet die de rechten van een dogmavrije beoefening en kritische verklaring der natuurwetenschap maar enigszins in de weg stond⁽⁵⁶⁾, volstaan om het 'consensueel' samentreffen van de interesse in de wetenschap van de natuur te demonstreren. Dat samentreffen is een merkwaardig verschijnsel uit de dertiende eeuw die overigens bij uitstek de broei- en groeieeuw van de Middeleeuwen is.

Dát was het ogenblik waarop ook in de Nederlanden de activiteit losknalde en zich uitte in een weergaloze geschriftenproductie welke naast de spiritualiteit, o.m. met Hadewych omstreeks 1250⁽⁵⁷⁾, de natuurwetenschap op de korrel van

(48) Uitg. van Thomas Wright, London, 1863.

(49) Uitg. van Johannes Koelhoff, Coloniae, 1481.

(50) Cfr. L. Baur, *Beitr. z. Gesch. der Philos. des Mittelalters*, Bd. IX, Munster, 1912.

(51) *Speculum Quadruplex*, Duaci, 1624.

(52) Cfr. *Arhivum Franciscanum*, III; *Opera hactenus inedita*, Edit. J.S. Brewer, London, 1859; *Opus Majus*, Edit. J.H. Bridges, London, 1900.

(53) *Opera Omnia*, Ed. A. Borgnet, Paris, 1890-99, 38 volumes.

(54) Cfr. M. de Wulf, *Hist. Philosophie Médiévale*, Louvain, 1924, T. I, blz. 230.

(55) Cfr. V. Rose, *Zeitschr. f. Deutsch. Alterthum*, Bd. XVIII, 1874, blz. 323 en 451; cfr. Chr. Ferckel, op. cit., blz. 34.

(56) Cfr. M. de Wulf, op. cit., T. II, blz. 101 en 264; F. Nève, *L'Empereur Frédéric II et la Philosophie musulmane*, Louvain, Fonteyn, 1853; *Reliqua Librorum Frederici II*, Aug. Vindelicorum, Jo Praetorius, 1601.

(57) Cfr. J. van Mierlo, afzonderlijke bijdragen in *Versl. en Med. K. VI. Ac. T. Letterk.*, 1928 en 1934.

haar bijzondere werkzaamheid nam. Thomas van Cantimpré was ten onzent de voornaamste coryphee; hij was de grootste onder alle andere,

Met een hoogtepunt van economische welvaart in onze gemeenten treft het hoogtepunt van de intellectuele activiteit samen. De meest van geestelijke zelfstandigheid getuigende activiteit op het medisch gebied viel evenwel in het begin van de veertiende eeuw met Yperman en Scellinck die als het ware reeds verzadigd zijn met de innerlijke zwakheden van het vorige, Zij rukten zich los uit een overvloed die met luttel waarheden en veel phantasieën tot in het merg van het geleerde publiek was binnengedrongen.

Naarmate de veertiende eeuw vorderde, nam dat intens geestelijke bedrijf niet af, maar sloeg het geleidelijk een andere richting in; niet het cerebrale, maar het esthetische en het emotionele gingen overwegen. Het was uit de, meer cerebrale, dertiende eeuw dat de opgang naar wetenschappelijkheid stamt, waarvan men de sporen in de vele middelnederlandse geschriften terugvindt.

Overwegingen van die aard verstevigen in ons de overtuiging dat *Van Smeinscen Lede* een product van de dertiende eeuw is. Wanneer belangrijke gedeelten daarvan in *Heimelichede der Heimelicheit* van Jacob van Maerlant verwerkt werden, kan het niet anders dat het eerste uit dezelfde periode stamt, of zelfs iets ouder is.

Vierde hoofdstuk

I. De plaats en de betekenis van Van Smeinscen Lede in de middelnederlandse medische literatuur.

Wanneer men een blik werpt op de inhoud van de medische vakliteratuur uit ons taalgebied van vóór 1500, zal het onmiddelijk opvallen dat *Van Smeinscen Lede* weinig oorspronkelijks bevat. Het is een verhandeling, in de volkstaal, over een onderwerp dat tot dan toe door de geleerden in de taal van de geleerden behandeld werd. Het is een vertaling uit een latijns geschrift dat opgang maakte, uit een dier encyclopedieën die bijgedragen hebben om de dertiende eeuw tot een wegbereidster van de Renaissance te maken.

Men kan onze middelnederlandse verhandeling onderbrengen bij de andere die de expressie zijn van een streven bij een belangrijk deel van de toenmalige klerken om zich te bevrijden uit het dwangbuis van de officiële geleerdheid. Al wie naar kennis streefde zonder meer, vond zijn gading in de latijnse werken. Maar dat volstond blijkbaar niet. Een andere strekking kwam tot uiting want men vertaalde ijverig ten gerieve van hen die de taal der geleerden niet kenden. Zo schrijft de Pape van den Hamme in zijn *Cyromanchie*⁽⁵⁸⁾: ‘Om die latijnse tale / Niet en verstaen alle die lieden, / So willic hu in dietsche bedieden, / Ende newer hoec toeslaen een wort / Anders dan ten rime behoert, / Sallic tlatijn hier exponeren / Datter die goede an moghen leeren, / Want hets ghenoughelic ende bequame. /

Ons volk dat zich stilaan uit de beknellingen van het riddersdom tot een burgerpatriciaat emancipeerde, ging de drang naar een wetenschapservaring in de eigen taal die zo diep aanvoelen, dat het zich zelfstandig genoeg achtte in zijn opgang om het,

(58) Uitg. Nap. de Pauw, Gent, 1893, vv. 46-50.

tegen de traditie in, op eigen hand verder te wagen. Was het geen grijpen naar een volkomen geestelijke onafhankelijkheid dat men in de volkstaal medische tractaten schreef die geen vertaalwerk waren? De enen behelsden de summa van een wetenschap waarvoor de schrijvers putten uit de bronnen van de traditionele kennis, de anderen brachten de neerslag van de eigen ervaring.

Zonder allerminst op volledigheid te willen bogen⁽⁵⁹⁾ kunnen we ter illustratie drie soorten van biologisch-medische geschriften aanstippen.

- 1) Vertaalde werken: o.m. de reeds vaak voornoemde *Der Naturen Bloeme* van Jacob van Maerlant, en de middelnederlandse vertaling van het *Antidotarium Nicolai*⁽⁶⁰⁾.
- 2) Synoptische werken, geput uit de bronnen van de gevestigde kennis: o.m. *Der Mannen ende Vrouwen Heimelijcheit*⁽⁶¹⁾, *Ene Leringe van Orinen*⁽⁶²⁾, *Der Vrouwen Heimelijcheit*⁽⁶³⁾, alle drie van een onbekend schrijver. Tot die geschriften behoren o.m. diegene welke in de oudere medische literatuur als consiliën bekend staan.
- 3) Zelfstandige medische geschriften die, ofschoon zij ook uit oude bronnen putten, een wijdlopijge en soms onverbiddelijke kritiek daarop behelzen, in hoofdzaak hun waarde danken aan de uit persoonlijke ervaring verworven kennis, o.m. het *Medicijnboec*⁽⁶⁴⁾ en de *Cyurgie*⁽⁶⁵⁾ van Jehan Yperman, de *Cyurgie*⁽⁶⁶⁾ van Thomas Scellinck.

* * *

- (59) A.J.J. van de Velde, *Zuid- en Noord-Nederlandsche Bibliographie over Natuur- en Geneeskunde tot 1800*, Versl. en Med. Kon. VI. Ac. T. Letterk., 1937, 38, 39, 40 en 41 en *Bijvoegsel*, *ibid.*, 1947, blijft in gebreke bij het vermelden van de oudste geneeskundige geschriften in het nederlands. De meeste van de hierboven en thans vermelde ontbreken er.
- (60) Uitg. W.S. van den Berg, Leiden, 1917.
- (61) Uitg. Nap. de Pauw, *Middelned. Gedichten en Fragmenten*, Gent, 1893.
- (62) Uitg. J. Munk, Diss. Leiden, 1917.
- (63) Uitg. Ph. Blommaert, *Gentsche Bibliophielen*, 1848.
- (64) Uitg. C. Broeckx, Antwerpen, 1867.
- (65) Uitg. E.C. van Leersum, Leiden, 1912.
- (66) Uitg. E.C. van Leersum in: *Opuscula Selecta Neerlandicorum de Arte Medica*, Deel VII, Leiden, 1929.

Van Smeinscen Lede hoort thuis in de eerste groep en past in het raam van de leerdicht(er)ij waarvan Jacob van Maerlant de verpersoonlijking is.

De wetenschappelijke waarde van die ontzagwekkende massa verzen kunnen we als volgt bepalen: zij is ternauwernood iets beter dan volksgeneeskundige vertelkunst; zij is een echo van Galenos en Aristoteles, en alles zit verstikt onder een rijke phantasie en wordt aangedikt met bijgeloof. Het is lectuur voor eenvoudige geesten en heeft met de echte wetenschap weinig uit te staan, want taak van de echte wetenschap is het niet ‘das ewige Kinderherz der Menschheit in immer neue beschwichtigende Traumereien einzuwiegen’⁽⁶⁷⁾.

Met de inhoud van die verzenmassa, al stamt hij ook rechtstreeks uit de veelgelezen in het latijn schrijvende auteurs, werden de kunst en de kennis van het genezen in de late Middeleeuwen weinig vooruitgeholpen.

Onder het eigenaardige dat in die geschriften te lezen staat, treft men af en toe een trouw waargenomen feit aan, ontdaan van teleologische beschouwingen, maar het gehele ligt ver van de ware wetenschap verwijderd. Toch verraden zulke werken een streven naar kennis en men vermoedt somwijlen onder een berg van onbenulligheid het nuchter verlangen naar iets ernstiger. Dat de schrijvers al eens radeloos blijven ten overstaan van wat ze zelf mededelen, en er geen weg mee weten om in de lijn van hun zucht naar ware kennis te blijven, moet hun als een verdienste aangerekend worden.

* * *

Men kan hetzelfde getuigen van de werken die onder 2) gerangschikt worden, met dien verstande dat de schrijvers eclecticisch te werk gaan, uit de te hunner beschikking staande gegevens datgene exciperen en tot één geheel samenbundelen, wat ze voor hun opzet konden bijeenlezen.

De inhoud van de vermelde drie boeken stemt wel met die van oudere geschriften overeen, maar ze zijn derwijze bewerkt,

(67) Stefan Zweig: *Die Heilung durch den Geist*, S. Fischer Verlag, Frankfurt, 1952, blz. 259.

dat hun auteur zich niet slaafs houdt aan een latijnse of arabische tekst, maar er in zekere mate van het zijne bijvoegt, of het anders rangschikt en inkleedt. Zo maakt voor de samenstelling van zijn verhandeling de schrijver van de *Leringe van Orinen* gebruik van uiteenlopende bronnen, hoewel het gehele in hoofdzaak teruggaat op de uroscopie uit de school van Salerno. Hij commentarieert de tekst van Gillis van Corbeil die zijn leerdicht schreef in het begin van de 13de eeuw, maar blijft volkomen in de geest van het oorspronkelijke.

Al deze geschriften zijn compilatiewerken rondom één, bij voorkeur physiologisch, diagnostisch of therapeutisch grondthema dat toen een moderne klank had omdat de eisen van de vaklui, de clinici, het op de voorgrond plaatsten.

Moeten we in dit verband eens te meer herinneren aan de echte rush, in alle talen van het Europa der dertiende eeuw, naar ‘heimelijkheids’-tractaten? Dat het thema ook in het cultureel voornaamste deel van de Nederlanden aangesneden en verdicht werd, hoeft geen betoog. Ook Jacob van Maerlant schreef zijn *Heimelichede der Heimelicheit*, en we verwijzen naar het boven aangehaalde tweetal. *Der Vrouwen Heimelijcheit* moet daarom bijzonder de aandacht trekken, omdat er een idyllisch thema ingeweven wordt en het zich precies beperkt tot het specifiek physiologische met een bijna algeheel verwaarlozen van het therapeutische. Voor zover is het onder de bedoelde geschriften, ofschoon geen unicum, toch een typicum. We vinden er accenten van romantische poëzie in zodat we het geschrift, zonder zulks met positieve bewijzen te kunen staven, zouden willen toeschrijven aan Van Maerlant. Het is een dooreenstrengeling van didactische dichtkunst met lyrische ontboezemingen en men kan niet loochenen dat we die weervinden bij Van Maerlant in zijn vroegste periode, o.m. in de *Alexander*, waar de gang van het verhaal onderbroken wordt door gemoedsontladingen.

Heimelichede der Heimelicheit zou volgens L. Willems⁽⁶⁸⁾ een onecht werk van Van Maerlant zijn. Hoe ook, naar de inhoud van de *H.d.H.* en van *Vr. H.* te oordelen, zouden ze

(68) J. van Mierlo, *Geschied. Letterk. Nederlanden*, I, blz. 300; J. van Mierlo, *Jacob van Maerlant*, 1946, Turnhout, blz. 40.

beide tot dezelfde periode van Van Maerlant moeten gerekend worden. Er zit immers in de twee werken een didactisch thema dat de schrijver, zoals hij nog in de toekomst doen zal, ging halen uit de beschikbare bronnen. Hij gaf een antwoord op de roep van de tijd die geheimzinnigheid wilde, en gaf meteen gehoor aan de roepstem van de dichter die in de hoofse geplogenheden een thema voor poëtische ontboezeming vond.

Van Smeinscen Lede, het weze al of niet een werk van Jacob van Maerlant, valt buiten het raam van de onder 2) vermelde gewrochten. Schaars zijn de dichterlijke accenten die men er in aantreft, het didactische wint het tienvoudig van de poëtische bezieling. Is het een argument om *Van Smeinscen Lede* en *Der Vrouwen Heimelijcheit* aan de damse schepenkerk toe te schrijven? We voelen er wat voor, doch bij gebrek aan stellige bewijzen moeten wij de vraag onbeantwoord laten.

* * *

Wat we voor zelfstandige medische vakschriften aanzien, draagt van uit een wetenschappelijk standpunt bekeken, een heel andere stempel. Middelnederlandse geschriften van die aard zijn niet talrijk en buiten de aangestipte drie kunnen we, op wat schaarse fragmenten na, niets aanwijzen dat we onder 3) mogen rubriceren.

Jehan Yperman en Thomas Scellinck hebben geschreven onder dezelfde drang waarmede de hedendaagse chirurgen hun bevindingen te boek stellen. Deze zowel als gene putten bij hun voorgangers, en liefst bij hun onmiddellijke meesters; heel de medische vakliteratuur staat hun ten dienste, maar het persoonlijk accent dringt door. Zij vertalen niet, ofschoon zij handgrepen, recepten, methodes, enz. van vanouds beproefde waarde aanbevelen en ze denken er evenmin aan in verzen te schrijven.

Yperman en Scellinck schreven ten gerieve van hun zonen die, zoals zij, in de chirurgische praktijk stonden: ze waren leermeesters in de echte zin van het woord. Ze zijn zelfstandig en spreken een eigen oordeel uit, ze raden aan of raden af omdat zij ondervonden hebben dat het goed of slecht is, ze voegen iets toe of trekken iets af op eigen houtje, ze zeggen

wat er huns dunkens aan verkeerd is. Ze zijn ketters stout genoeg om het overal geroemde af te breken als het in hun praktijk van gener waarde werd bevonden. Beredeneerde ervaringskunst is en blijft de grote ingeefster van de duurzaamste wetenschappelijke ontdekkingen en uitvindingen.

Jehan Yperman is een autonoom denkend en handelend chirurg die het gezag van de oudere medische schrijvers, wie ze ook zijn, niet a priori erkent, maar eerst en meest op eigen ondervinding voortgaat en de vruchten daarvan aan de anderen mededeelt. Hij hecht geen geloof aan wonderdadigheid: ‘want experimente die niet naturlyc syn die en prisc niet, want het syn vele toverien. Maer die naturlyc syn die es men sculdich te gelovene ende anders en gene...’⁽⁶⁹⁾.

Voor een medicus uit de dertiende eeuw is dit een waardeerbaar en overigens zeer zeldzaam stellingnemen ten opzichte van de gangbare meningen. Het tekent de arts met de hippokratische ziel en niet de scholasticus zonder meer. Men zal behalve Thomas Scellinck onder onze medische schrijvers van die tijd geen tweede Yperman kunnen aanwijzen. Compilatie is voor een goed deel een trek van alle middeleeuwse geschriften, doch beide chirurgen hebben op het gecompileerde een zeer nuchtere kijk.

Scellinck schrijft: ‘Lieve kinder al hebbe ic ghescreven een corte cuere van den wonden van den hersenbecken en houtse niet voer onweert, want si es herde orberlic ende goet maer nochtan en wil ic niet laten om der clappers wille om dat tfolc seggen soude wildi reden daartoe doen ende ic sal u dat scriven noch meerder dan alle surginen die niet meesteren siin die niet phisiken weten oft connen...’⁽⁷⁰⁾ - ‘Lieve kinder nu hebdi ghehoert auctoriteiten van veel ander vroede meesteren die over menich jaer voer ons siin gheweest vanden wonden int hoofd ende van haren accedencien die hem toe moghen vallen. Nu wil ic u segghen wat mi ghevallen es tot menigher stat dat al ghelliic contrarie es van haren ghedachten...’⁽⁷¹⁾ - ‘Nu

(69) *Medicina magistri Johannis dicti Ypermans*; Uitg. C. Broeckx, 1867, kapit. 41.

(70) Loc. cit., blz. 23.

(71) Loc. cit., blz. 33.

hebdi ghehoort lieve kinder van desen hoofwonden die diversiteit maer hout u altoes aen dat sekerste dat es mijn raet. Ic segghe u voerwaer dat sulke gheneest van groter quetsinghen dier van hondert niet een ghesenen en souden. Ic rade u oec dat ghi u niet te zeer en verlaet op die segheninge metten wollen metten yeken in groten widen ende diepen wonden want ghi worter bi bedroghen...⁽⁷²⁾.

Het werk van Yperman en Scellinck dat hetzelfde vakgebied bestrijkt, is nog in zulke mate verscheiden, dat het mogelijk is over het chirurgisch temperament van de auteurs een oordeel uit te spreken. De eerste is wat men in het vakjargon een interventionist noemt, die voor de grote chirurgie niet terugschrikt; de tweede is meer conservatief van aard en wat hij opereert, valt binnen het gebied van de kleine chirurgie. Uit de vergelijkende studie van hun werken maakt men op dat Yperman qua kennis en onafhankelijkheid boven Scellinck uitsteekt; hij komt ons voor als een roekeloze zelfstandige. Ontdoet men de geschriften van Ambroise Paré van de bolsters der scholastiek waarin ze ruimschoots bekneld zitten, en legt men ze naast het waardevolle van de nuchtere Yperman, dan merkt men goed hoe beiden een oorspronkelijke en non-conformistische noot brengen in een tijdstip dat, met drie eeuwen verschil, hier en ginder, van waarachtige toppen in de chirurgie gespeend bleef.

Op de inleiding die Van Leersum schreef bij zijn uitgave van Yperman's *Cyurgie* willen we bijzonder de aandacht van de historici der chirurgie vestigen wanneer zij over de toedracht van het medisch denken in de Middeleeuwen schrijven of spreken, want het staat buiten kijf dat aan de ieperse chirurg in de handboeken van de medische historie niet de betekenis en de plaats werd gegund die hem naar verdiende toekomt. P. Lecène⁽⁷³⁾ heeft hem bij benadering op zijn echte waarde geschat. Veel precieser werd zijn betekenis ingezien door Sarton⁽⁷⁴⁾.

***

(72) Loc. cit., blz. 40.

(73) P. Lecène, *L'Evolution de la Chirurgie*, Paris, Flammarion, 1923, blz. 127.

(74) G. Sarton, *Introduction to the Story of Science*, Baltimore, Williams & Wilkins, 1947, vol. III, blz. 882.

Daarnaast in *Van Smeinscen Lede* een weinig oorspronkelijk medisch geschrift. Het is een van de volmaakste specimina onder de gelijksoortige welke de dertiende en veertiende eeuwen hier en elders voortbrachten. Het is een toelichting bij het onafhankelijkheidsstreven van de geest der klerken in de bloeitijd onzer gemeenten en gilden, maar zijn vakkundige inhoud blijft de neerslag van het medisch scholasticisme. Het geschrift is een exponent van de gespletenheid tussen twee strekkingen die in de tijd niet op elkander afgestemd zijn: de ene de democratisering van de wetenschap, de andere de ontvoogding der natuurwetenschap uit de banden van het dogmatisme. Het is naar de vorm en naar de taal een teken des tijds, naar de inhoud evenzeer.

Van Smeinscen Lede werd geschreven omstreeks het midden van de dertiende eeuw. Toen gebeurde iets belangrijks op het politiek terrein in de Nederlanden. Het zou tot omstreeks het midden van de vijftiende eeuw duren voor dat men algemeen in Europa de allereerste tekenen van een analoog gebeuren op het geestelijk terrein zou waarnemen. Het is niet met noch in *V. Sm. L.* dat dat tweevoudig gebeuren zich tegelijkertijd afspeelt. Wel kan men volhouden dat het zich aanmeldt in het werk van Yperman. In diens *Cyrgie* was het synchronisme volkomen. Het was een zeldzame uitzondering.

* * *

Deze stelling kan men nader toelichten door de volgende beschouwingen.

In al het in het middelnederlands gepubliceerde over biologie en medicijnen kan men twee polen onderscheiden. We geven onze gedachte best en volledigst weer door de ene als de Van Maerlantse en de andere als de Ypermanse pool te betitelen. De eerste werd in een poëtisch kleed gehuld en opgedirkt tot een monumentale verzenmassa; de tweede steekt in een eenvoudig prozakleed en is dun van omvang. De eerste is vulgarisatie van een vooraf door anderen geregistreerde en als dusdanig aanvaarde wetenschap die ontspoort, 't zij in het moraliserende, 't zij in het dichterlijke; de tweede is ervaringskunde die door

honderd barsten binnendringt in het corpus van de traditionele kennis. De eerste gaat op in wat zij aanvaardt; de tweede aanvaardt, maar gaat er niet in op. De eerste is statisch en leeft van het verleden, de tweede is dynamisch en is zich bewust van een toekomst; de eerste verkneukelt zich in zelfgenoegzame theses, de tweede roept antitheses op.

Het is wel een zeer bijzonder kenmerk van de vulgarisatie die Van Maerlant en zijn geestesgenoten beoogden te geven, dat voor dat doel de versvorm aangewend wordt. Regelrecht daartegenover staan de empirici met Yperman, die zich in onopgemerkt proza uitdrukken. Het opzet van beiden was helemaal verschillend. De een willen de wetenschap die zij overgeleverd kregen uit de geschriften van de Oudheid mededelen aan een ruime kring van belangstellenden, de anderen zoeken naar beters, zijn de onvoldanen en bereiken slechts vakgenoten.

Vulgarisatie van wetenschap kan maar geschieden waar het volk daartoe voldoende ontwikkeld is; scheppen van nieuwe wetenschap staat op een hoger peil, want ze veronderstelt een scherpere instelling van de geest.

Het medisch gedichte uit de Middeleeuwen is vaak vulgarisatie; daartoe behoort ook *Van Smeinscen Lede*. Het moesten onafhankelijke geesten zijn om breder te vademen en de fundamentele onvolkomenheid van de toenmalige wetenschap aan te voelen.

Voor het vulgariseren zijn vers en rijm geschikt: zij boeien de leergierige en maken het hem gemakkelijk. De kunst van het vulgariseren en de geschiktheid tot assimilieren van het ge vulgariseerde zijn al een kenmerk van beschaving. De onbeschaafde zal men niet boeien met uiteenzettingen over lichaamshumoren of hersenstructuren, noch met de filosofie van het vochtige, het droge, het warme en het koude; daartoe is de aanleg tot beschouwing in de rust naast een zekere graad van stoffelijke en geestelijke welgesteldheid van node. Die waren blijkbaar bij onze poorters en klerken in de dertiende en de veertiende eeuwen aanwezig. De ware wetenschappelijke élite echter ging opzij staan en liet de onbedwingbare stroom van verzen voorbijschuiven om zich, apart, aan kristisch beoordelen en rationeel betwijfelen over te geven.

De Van Maerlantse pool ligt lager dan de Ypermanse pool in het reliëflandschap van de kennis. Men bereikt nooit opeens het hoogste zonder op het lagere steunpunten voor het zich omhoog tillen te hebben gezocht en geleidelijk te hebben opgebouwd.

II. De verhandeling midden in de stromen en onderstromen van het medisch denken van de hoge en late Middeleeuwen.

De traditionele geneeskunde, dat wil zeggen diegene welke van uit de Oudheid tot in de hoge Middeleeuwen was overgeleverd, had sinds twaalf- tot vijftienhonderd jaar niet veel veranderingen ondergaan. Vaak was ze in een ontaarde vorm tot het westen gekomen en had ze met de elfde eeuw een dieptepunt van stagnatie bereikt. Middeleeuwse geneeskunde is antieke geneeskunde, opgetooid met een arabische bijdrage.

Met de hoog-scholastiek treedt een verandering in. Ten eerste breidde zich het terrein van de positieve wetenschap geweldig uit; dit was in hoofdzaak te danken aan het bekend worden van meer natuurwetenschappelijke geschriften. Aristoteles werd met minder schroom benaderd en de belangstelling voor zijn biologisch werk nam, ook binnen de kloostermuren, gestadig toe; had er zich geen christelijk aristotelismen baan gebroken dat de wijsgeer in zijn volle omvang tot studieobjectief nam en daarin zoveel ontdekte dat aan zijn historische gedaante een heel andere omlijning schonk? De verzoening van de christelijke filosofie met Aristoteles was een aanwinst die ook de geneeskunde ten goede ging komen en daarin een meer positieve noot zou laten doorklinken.

Met het verdiepen van de natuurwetenschap zou een uitbreiden in de oppervlakte samenvallen; dit laatste verschijnsel was evenwel minder gelukkig te noemen. We vermeldden reeds hoe hier en daar de lingua vernacula voor het verspreiden en het mededelen van de traditionele kennis gebruikt werd, en hoe zich een opbloei van leergierigheid, studiejver en schrijfwoede van af het einde der twaalfde eeuw laat gelden en in de dertiende eeuw een kenmerkend verschijnsel wordt.

Op dat tijdstip ontstaan de universiteiten; zij zijn een product van de middeleeuwse beschaving, van die sterke opleving van

het streven naar kennis en onderricht. Van meet af aan werd de geneeskunde in het studieprogramma opgenomen. Het is bekend dat in drie voornamste centra universiteiten tot stand kwamen en dat zich daaruit geneeskundige scholen ontwikkelden, ofschoon de filosofie en de theologie toch de hoofdvakken van kennis bleven waarrond zich al het andere schaarde: Bologna, Parijs en Oxford dagteken uit de twaalfde eeuw en zijn voor de zich aanmeldende evolutie van de geneeskundige ideeën van zeer groot belang geweest. Van even groot belang voor die evolutie waren Montpellier en Padua die later tot het aanzijn kwamen. De moederinstelling van elke medische school was tot dan toe Salerno geweest die tot de negende eeuw opklom; wanneer haar bloei afnam, nam Montpellier de leiding over.

Van af de dertiende eeuw kan de ontwikkeling van de medische ideeën niet meer van het studium generale (of van de universiteit) gescheiden worden. Al wie over geneeskunde schreef was een gestudeerde van een universiteit of ten minste een leerling van een befaamd leermeester die met een universiteit vereenzelvigd was. De weleer zo invloedrijke domscholen verdwenen stilaan. De universiteit heeft onder meer dit als voornaamste gevolg gehad dat de wetenschap van de Oudheid, en in casu de geneeskunde, tot een gesystematiseerde groep van vakken en disciplines ging bijeenhoren. Alles wat op de geneeskunde betrekking had, sloot aaneen en werd van de dertiende eeuw af tot een gezamenlijkheid en geheelheid gebundeld; naarmate meer universiteiten ontstonden, werd die bundeling krachtiger nagestreefd en in de vijftiende eeuw was, o.m. te Leuven, de medische faculteit uitgegroeid tot een instelling waar de medicijnen in hun geheel gedoceerd werden, na korte tijd zelfs door meer dan één hoogleraar.

De medische geschriften van de dertiende eeuw beginnen van lieverlede de sporen van het studium generale te dragen. Men maakte als het ware eerst de balans van het bekende op, vooraleer verder te schrijven. *V. Sm. L.* via de encyclopedische *De Natura Rerum* van Cantimpré is daarvan een illustratie. Een nog ontzagwekkender encyclopedie was die van Vincent van Beauvais die grote brokstukken aan Thomas van Brabant had

ontleend. Een voornaam deel van Albertus Magnus' werk draagt dezelfde stempel; met hem zit men volop in Aristoteles' natuurwetenschap en komt een persoonlijke bijdrage een frissere noot werpen in de traditionele biologie. Albertus en Bacon zetten het opsporingswerk van Aristoteles voort, de draad van het experiment werd opnieuw opgenomen; dat was de eerste hernieuwing.

Hier en daar, en niet in het minst in de economisch welvarende Nederlanden waar een aristocratie die niet langer feodaal was, medezeggenschap had gekregen in het bestuur van democratisch ingestelde steden, zetten klerken de traditionele wetenschap in de volkstaal over. Dat was nog nooit te voren gehoord. Onze ijverigste schrijver uit die tijd bracht een indrukwekkend stuk werk in het diets tot stand. Geen volksgemeenschap kan op een prestatie van die omvang wijzen toen voor de geleerden het latijn nog de taal was waarin men wetenschappelijke werken schreef.

De innerlijke waarde van dat geschrevene wordt thans door eenieder beoordeeld naar maatstaven die zes- à zeventienhonderd jaar verder geëvolueerd zijn. Men bejegt het niet met veel tegemoetkoming en maakt de vaststelling dat weinig van het biologische en medische van toen als exacte kennis overeind gebleven is. Aan die vaststelling ontkomt inderdaad niemand; slechts enkele empirische data uit de artseneeskunde en uit de manuele geneeskunde hebben stand gehouden. Moet men dan volkomen afwijzend staan en aan het encyclopedisch werk uit de dertiende eeuw elke betekenis ontzeggen en zijn invloed helemaal negeren omdat het meer imponeert door zijn massa dan door zijn inhoud? Men dient het zo te beschouwen dat al de dingen die een Cantimpré, een Beauvais, een Bartholomaeus Anglicus te boek stelden, ten slotte de ogen hebben geopend en de positief gerichte mannen gedwongen een onderscheid te maken tussen goedgelovigheid en exacte kennis. Uit de ideologische stromingen die zich lieten gelden is de grens tussen geloof en wetenschap duidelijk geworden en kwam het aandeel van het ene en van het andere scherper voor eenieders geest staan. Men kan niet negeren dat de geschriften van zulke universele geesten als Thomas Aquinas, Albertus Magnus, Duns Scotus, Roger Bacon, Hendrik van Gent de standpunten hebben

afgebakend en dat de geneeskunde bij de betwistingen dienaangaande betrokken werd. En toch heeft ze zich moeizaam ontwikkeld tot echte natuurwetenschap vermits het tot het midden van de zestiende eeuw zou aanlopen voordat ze als dusdanig doorbrak.

Veel van de inhoud der voornaamste encyclopedieën was als stichtelijke lectuur voor monniken bedoeld. De in het diets geschreven werken waarvan er ten onzent een vrij grote oogst aan te stippen valt, dienden evenzo tot geestelijk voedsel van de niet binnen de kloosters levende tijdgenoten en geven het niveau van hun geestelijke ontwikkeling aan. Het feit dat deze lieden bewust naar kennis zochten is als een sterke stroming in het tijdsbeeld het optekenen waard. De reuzenarbeid van de grote vertalers, Gerardus van Cremona, Constantinus Africanus en Johannes Hispalensis, lag al in het verleden, zij hadden een ontzaglijke bijdrage geleverd tot het verspreiden van de kennis van het leven. Na hen kwamen de encyclopedici aan het woord; het werk van deze laatsten was in de ruimte en in de tijd de aanvulling van het werk der eersten, en een voorbode van beters.

Nog duidelijker treedt daardoor in het licht de verdienste van hen die, buiten het kader van de toenmalige schrijvende geleerden werkend, van leer trokken tegen de traditionele geneeskunde door op eigen houtje armslag te krijgen in de stagnerende plassen van de scholastieke wetenschap. Hun bijdrage tot de evolutie van het medisch denken lag buiten de geldende normen, hun denken was vreemd aan de traditie, was anders geaard; zij waren zelfstandigen die zich alleen op ervaring verlieten en de beredeneerde vruchten van hun dagelijkse praktijk te boek stelden in de plaats van het traditionele aan te dikken met commentaar. Ze hadden ook aan een universiteit gestudeerd, ze ondergingen weliswaar de macht dier tredmolens van de gedachte, maar werden niet diep beïnvloed of behielden daarvan de sporen in hun geest niet.

De dertiende eeuw zag het proces der zelfstandigwording van de natuurwetenschap uit de greep van de theologie; het waren de meest revolutionaire onder de geestelijken zelf die daartoe het initiatief namen en het proces bezegelden door navorsing en coördinatie. Evenwel bleef de geneeskundige kennis tot het

grote domein van de natuurhistorie behoren; ze was aldus een tak van de filosofie. Doch de manuelen sloegen een bres in die respectabele massa geleerdheid, zodat de cohesie van geneeskunde en filosofie minder vast werd.

In Bologna waren het vader en zoon Borgognoni die te velde trokken tegen de etter als noodzakelijke factor van de wondheling. De veroordeling van die nefaste stelling was een van de meest vruchtbare medische concepten die ooit geformuleerd werden; zij ontstond uit de chirurgische praktijk als een vrucht van de observatie, niet van de studie der oude teksten. Een ander chirurg uit Bologna was Willem van Saliceto wiens hoofdverdienste het was op de coorelatie van anatomie en chirurgie te hebben gewezen en het mes als chirurgisch instrument de voorrang te hebben verleend op het arabisch gloeiijzer; hij poneerde de primordialiteit van de topographische anatomie en greep terug naar het primordiale instrument van elke chirurgische behandeling. Met Lanfranco van Milaan, de laatste grote chirurg van Bologna, belanden we reeds in de veertiende eeuw en wordt de autonomie van de chirurgie als discipline en als genezende handeling nog meer beklemtoond; de scheiding tussen medici en chirurgen wordt met hem voltrokken en op de spits gedreven. Hij houdt zich niet onkundig van zijn griekse, romeinse, arabische en salernitaanse voorzaten maar, chirurg in merg en nieren, ontleedt hij scherp en nadrukkelijk de voornaamste chirurgische syndromen en vult ze aan tot duidelijk omschreven ziektekundige concepten. Met deze mannen staan we een heel eind buiten het werk van de encyclopedisten.

Henri de Mondeville, onzes inziens de vinnigste chirurg uit deze periode, was de schakel tussen Italië en Frankrijk. Hij studeerde te Bologna, te Montpellier en te Parijs, werd een befaamd leraar in het vak in deze laatste universiteiten en bracht de chirurgie op een hoger vlak; zijn hoofdwerk, ofschoon in het latijn geschreven, werd zeer vroeg in het frans vertaald onder zijn leiding. In hem en door hem worden de nieuwste chirurgische aanwinsten gemeengoed van alle gestudeerde chirurgen. Met Guy de Chauliac staan we volop in de veertiende eeuw; hij versterkt het werk van de Mondeville en diens voorgangers. Nu geraken de encyclopedieën van Beauvais en Bartho-

lomaeus meer en meer op de achtergrond. John Arderne was op het angelsaksisch eiland de grondlegger van de chirurgie en het meesterwerk van de chirurgische empirie. Zeer geleerd was hij blijkbaar niet, althans geen opsnijder met andermans geleerdheid. Zijn werk over de anale fistels is zo vol van originele gedachten en vingerwijzingen dat het met eer als een sieraad van de moderne chirurgie kon doorgaan. Geen enkel chirurg is zo oorspronkelijk in zijn denkbeelden als hij.

In de ontwikkeling van het medisch denken uit de dertiende en veertiende eeuwen stelt men het verschijnsel vast dat later de Renaissance en het humanisme kenmerkt: het verspreidt zich van uit Italië naar de periferie van het westen. De voornaamste encyclopedische compendia daarentegen ontstaan aan de periferie als uitwassen van een intensieve maar nog niet door de rede gecorrigeerde en besnoeide uiting van levenskracht. De eerste impuls om voor de geneeskunde een rationele bedding te graven ging uit van de empirie, de bevinding was de voornaamste bron van kennis; ze lag bij de chirurgen.

Deze evolutie is een hoofdtrek van de geneeskunde der dertiende eeuw. De Nederlanden spelen hun rol in dat proces. Onze grote compendiën maken deel uit van het panoramatisch beeld der wetenschap in het geleerde Europa van toen. De sociale, economische en politieke toestanden zijn niet weg te denken uit het raderwerk dat ook de geneeskunde aandreef; deze ontwikkelt zich niet buiten de greep van het mechanisme der onderlinge beïnvloeding van stoffelijke en geestelijke factoren. Toch behoort het tot het beeld van de cultuurhistorie dat het medisch denken vrij laat ingeschakeld wordt op het stroomnet van de geldende gedachten. Nemen we maar de ontwikkeling van de elfde eeuw af: eerst kwamen voor anderhalve eeuw de grote vertalers aan het woord, daarna waren het een eeuw lang de schrijvers van encyclopedieën, waarop opnieuw voor een eeuw de chirurgen het hoge woord voerden; het beste werk was dit laatste, het ligt met zijn hoogtepunt een eind in de veertiende eeuw. Wanneer, omstreeks 1450, de Renaissance voorgoed een aanvang neemt, en een geweldige stroming van onafhankelijkheid op elk gebied van het intellectualisme

en de esthetiek loskomt, loopt het toch tot in 1543 aan voordat een medische renaissance op dreef komt.

Men rangschikt thans de encyclopedieën van de dertiende eeuw onder de wetenschappelijke productie van laag allooi; het is onbillijk. Slechts moeizaam heeft de menselijke geest de ware kennis bereikt; dat moeizame achteraf vaststellen is geen billijking van wat geschied is. De medische geschiedenis opmaken is geen billijking a priori, maar een poging tot begrijpen a posteriori. We vermenen dat men op die wijze recht moet laten wedervaren aan de schrijver van *De Natura Rerum* en aan zijn vertaler die *Van Smeinscen Lede* berijmde. Dat vertalen en dat berijmen waren tekenen aan de horizon van de Nederlanden waar een bijzonder licht blonk en een bijzonder geluid begon te harmoniëren. Nu nog dat licht en geluid opvangen en hun betekenis begrijpen en verklaren, te midden al de stromen en onderstromen van gedachten en strevingen is de taak van hen die aan de studie der geschiedenis van de medicijnen een belangrijk deel van hun dagtaak wijden. In het tot stand komen van de medische verworvenheden is, ten slotte, geen enkele strekking volkomen nutteloos geweest. Uit alles waar we thans zo prat op gaan, zal veel tot dat kaf gaan behoren tot hetwelk we, thans, het encyclopedisme van de dertiende eeuw rekenen. Het zal daarenboven geen zeven eeuwen aanlopen voordat die overtuiging zal doorbreken.

Vijfde hoofdstuk

Wie is de auteur van de verhandeling?

De vraag wie de auteur van *Van Smeinscen Lede* is, kan bij gebrek aan stellige bewijzen niet beantwoord worden. Hypotheses die steunen op tekstkritische gronden en op beschouwingen van conjunctie, verwezenlijken evenwel een zulkdanige samenstand van feiten, dat het geen onbezonnen waagstuk was vanwege E. Wagemans Jacob van Maerlant voor de auteur te aanzien.

De redactie van het geschrift zou op grond van de voorafgaande beschouwingen moeten geplaatst worden in het begin van Jacob's schrijversloopbaan, d.i. omstreeks 1265, een vijftiental jaren nadat *De Natura Rerum* van Thomas van Cantimpré was verschenen⁽⁷⁵⁾. Het was om aan de gemaakte ophef, bij een voornaam deel van belangstellenden in de kennis van de natuur, te beantwoorden, dat de auteur het eerste boek van Thomas' pregnante encyclopedie in het diets vertaalde.

We aarzelen niet, om redenen die bij de voorafgaande aansluiten, de mening te opperen dat ook *Der Vrouwen Heimelijcheit* een werk zou zijn van de vader der dietse dichteren algader⁽⁷⁶⁾. Dit geschrift zou dan eveneens dienen gerangschikt onder zijn eerste pennevruchten, onder diegene die hij

(75) Dit verschijnen wordt door Bormans (loc. cit. blz. 144) vóór 1250 geplaatst.

(76) Versl. Med. Kon. Vl. Ac. T. Letterk., 1926, blz. 701, maken gewag van een lezing door Mr. Leonard Willems over *De Schrijver van het Gedicht der Vrouwen Heimelicheit*. Deze lezing wordt niet vermeld in R. Roemans, *Dr Leonard Willems*, De Kogge, Brussel, 1944. Is die lezing ooit in druk verschenen? Of ging het enkel over tekstcritische wijzigingen bij fragmenten van de *Physiologus*, uitg. Nap. de Pauw, 1893? Cfr. Versl. Med. K. Vl. Ac., 1926, blz. 701, en R. Roemans, op. cit., blz. 142.

zelf op gevorderde leeftijd rekende huis te horen bij de ‘logentlicken saken’⁽⁷⁷⁾.

Het klopt buitengewoon goed wanneer men bedenkt dat het ver van vaststaat dat de *Alexander Van Maerlant's* allereerste werk is⁽⁷⁸⁾, hetwelk in een ernstiger toon dan *Vr. H.* gehouden wordt. De toon van dit laatste strookt veel beter met de door de dichter zelf geuite kwalificering van ‘lichtheit’ die hij aan zijn eerste werken geeft, en waarin het krioelt over dingen die een later zo puriteins man als Van Maerlant zich schaamt bij naam te noemen.

Dat *Van Smeinscen Lede* een jeugdwerk zou zijn van onze vlaamse didacticus, daarvoor pleiten nog een paar andere omstandigheden.

A. Boon aanziet de talrijke stoplappen als een argument tegen de paterniteit⁽⁷⁹⁾. Zijn zij integendeel geen argument ten gunste van die paterniteit, vermits men gehouden is het geschrift tot zijn allereerste te rekenen? Zijn latere vaardigheid noopte hem minder op noodrijmen beroep te doen. Dezelfde bedenking kan men, mutatis mutandis, aanvoeren tegen Boon's argument van het niet vermelden van de bronnen. Dat heeft Van Maerlant later goed gemaakt met de uitvoerige bibliographische opsomming waarmede hij zijn *Der Naturen Bloeme* inleidt waarin *Van Smeinscen Lede* logischerwijze thuishoort.

Van Maerlant was altijd niet zo nauwgezet in zijn bibliographische gegevens. Zien we hem niet de bal helemaal mislaan wanneer hij Albertus Magnus voor de hoofdbron zijner *Der Naturen Bloeme*⁽⁸⁰⁾ aangeeft, waar het toch al te duidelijk is dat hij Thomas van Cantimpré op de voet volgt? Heeft hijzelf al de bronnen die hij opgeeft nagekeken? Dat blijkt nergens uit. Hij zette alleen maar op rijm, hetzij wetenschap,

(77) *Rijmbijbel*, prol. vv. 64-77. Maer nu suldi zonder vursten / Gode met mi bidden mede / Dat hi mi dur des waerdigheide / Die ic dichte van sire wet, / Vergheve dat ic mi besmet / Ebbe in logentlicken saken, / Die mi de lichtheit dede maken / Vanden herten ende vanden zinne / Ende vander wereliker minne / Ende hi die nideghe verduwe, / Die altoes versch ende nuwe, / Talre stont zijn daer toe gerust, / Dat hem emmer begripens lust / Mijn gedichte ende mine wort. /

(78) Cfr. Van Mierlo, op. cit. blz. 287.

(79) Op cit., blz. 68.

(80) Op. cit., proloog, vv. 10-14.

hetzij de bijbel, hetzij geschiedenis of wat hij ook voor zich had, en onderbreekt hier en daar de saaië verhandeling met een poëtische opluchting wanneer het hem te drukkend wordt.

Van Maerlant maakt weliswaar in zijn later werk geen toespeling op gewrochten in de aard van *Vr. H.* of *H.d.H.* of *V. Sm. L.* die hij zou geschreven hebben in zijn jongere jaren. Aan dat bezwaar hechten wij geen belang, daar hij ook nergens over zijn zeer omvangrijke *Der Naturen Bloeme* met één woord rept. En waar hij, anderzijds, in de *Historie van Troyen*⁽⁸¹⁾ van een *Lapidarijs* en een *Sompniarijs*, twee gedichten van wetenschappelijke aard gewag maakt, is daarvan in heel het van hem bekend oeuvre geen spoor te ontdekken, tenzij misschien datgene dat over de stenen in *N. Bl.* wordt ingewerkt. Toch was aan Van Maerlant de inhoud van Thomas' eerste boek zeer goed bekend, want in *Rijmbijbel*⁽⁸²⁾ spreekt hij er over.

* * *

Het moet hier, eens te meer, aangestipt worden dat het medische geschreven patrimonium hetwelk in het middelnederlands tot ons is gekomen, uitsluitend van zuidnederlandse oorsprong en makelij is. Dat het westvlaams accent daarin overheerst, is een andere dwingende conclusie. Het voordeel dier vaststelling kan ook in de balans die zijn aandeel hierin weergeeft, op het activum van Jacob van Maerlant ingeschreven worden.

Als we zoveel voelen voor de hypothese van Van Maerlant's auteurschap der twee bovenvermelde biologische verhandelingen, inzonderheid van *Van Smeinscen Lede*, is het niet in hoofdzaak wegens het ontbreken van het eerste boek van Thomas' *N.R.* in de *N. Bl.* Volgens A. Boon werd door Wagemans dit ontbreken als hét hoofdargument aangevoerd ten gunste van Van Maerlant. Dat argument kan de doorslag niet geven, heeft zelfs niet veel zin, vermits in Van Maerlant's *N. Bl.* nog andere delen uit

(81) Cfr. v. 59-60. Uitg. Nap. de Pauw & Edw. Gaillard. Gent, A. Siffer, 1889.

(82) Cfr. vv. 21116-21121, te vergelijken met vv. 1449-1482 uit *Van Smeinscen Lede*.

Thomas' *N.R.* onvertaald zijn gebleven, o.m. het tweede boek *De Anima*, en de laatste drie boeken die over de lucht, de elementen, enz. handelen. Jacob van Maerlant heeft zijn *N. Bl.* naar *N.R.* berijmd, maar heeft flink bekort; dat is een algemeen kenmerk van al het door hem vertaalde waaraan ook Van Mierlo zeer veel belang hecht om onze auteur te kwalificeren en te identificeren. De argumenten die we ter staving van de door Wagemans voorgebrachte hypothese menen te kunnen aanvoeren hebben een positiever waarde, al blijft het stellige bewijs achterwege,

Boon's vierde argument tegen Van Maerlant's vaderschap van *V. Sm. L.* luidt dat onze didacticus zijn *N. Bl.* vermoedelijk geschreven heeft op de tweede redactie van *N.R.*, en dat het derhalve onwaarschijnlijk is dat de auteur van *V. Sm. L.* en die van *N. Bl.* dezelfde persoon zouden zijn, vermits twee verschillende uitgaven van éénzelfde werk gebruikt werden om twee berijmingen op te stellen die toch uit hetzelfde boek stammen: namelijk voor *V. Sm. L.* de eerste redactie en voor *N. Bl.* de tweede redactie van *N.R.*

Het kan niet betwijfeld worden dat Van Maerlant voor zijn *N. Bl.* de tweede redactie van *N.R.*, en dat de auteur van *V. Sm. L.* de eerste redactie van *N.R.* vóór zich hadden toen zij hun dietse berijming schreven. Bormans⁽⁸³⁾ had het juist voor toen hij dat, weliswaar onder zeer onduidelijke woorden, liet vermoeden - wat Boon ook opgevallen was - doch niet controleerde. Zelf hebben we de controle gedaan en kunnen Bormans volkomen beamen⁽⁸⁴⁾.

We zien het belang daarvan ten gunste van Boon's stelling in, doch daar we op grond van andere argumenten menen te mogen vasthouden aan de hypothese dat *V. Sm. L.* een van Van

(83) *Thomas de Cantimpré indiqué comme une des sources où Albert le Grand et surtout Maerlant ont puisé les matériaux de leurs écrits sur l'Histoire naturelle.* Bull. Ac. R. Sc. Lett. B. Arts Belgique, T. XIX, 1e partie, 1852, blz. 132.

(84) Cfr. Th N op het einde van *Liber primus*, fol. 192. Na het *Explicit epistola Aristoteles de dieta vivendi*, begint de uiteenzetting over de *Etas prima: infantia*. Daarin wordt geen gewag gemaakt van het tanden krijgen. Th B schrijft evenwel Lib. I fol. 40 v° onder dezelfde titel: 'Aristoteles: dentes puerorum incipiunt oriri septimo mensi, et hoc magis lacte calido'. Van Maerlant vertaalt het in *N. Bl.*, boek I, v. 7-10: Ende Aristoteles seghet / Dat hem te wassene pleghet / Ter sevender maent hare tanden; / Ende meeste es haar soch sulkerhande, / Datter vrouwen melc si heet. /

Maerlant's eerste pennevruchten is, is het niet te verwonderen dat hij voor het schrijven daarvan ook maar de eerste redactie van *N.R.* van Thomas te zijner beschikking had. Voor het rijmen zijner *N. Bl.* had hij heel zeker de tweede redactie op zijn schrijftafel liggen. Maar tussen het ontstaan van *V. Sm. L.* en het ontstaan van *N. Bl.* liggen meer dan tien jaar, en aan de schepenclerk van Damme zal het niet ontsnapt zijn dat de tweede redactie van Thomas' encyclopedie meer gegevens bevatte, die hij dan ook graag benutte.

* * *

Een laatste argument, van subjectieve aard, menen we niet te mogen veronachtzamen.

We hebben de middelnederlandse biologische geschriften, die van Jacob van Maerlant en die van de andere, bekende en onbekende auteurs, gelezen, verschillende zelfs meer dan eens. We hebben ook andere dan medische werken gelezen. Het was niet altijd een opwekkende lectuur. Al zijn we van die onafzienbare tienduizendtallen van verzen precies niet wat men zou kunnen noemen 'gaan houden' of iets in die aard, toch vermenen we in de massa die bij een eerste kennismaking van een kleurloos anonymaat schijnt te zijn, accenten van een persoonlijke eigenheid te mogen herkennen. Jacob van Maerlant, die Pape van de Hamme, Broeder Gheraert, Heinric van Hollant, de schrijver van de *Cracht der Mane*, de schrijver van *Die Boec van den IIII Complexien*, de schrijver van het tractaatjes over *Gelaet- en karakterkunde*, Lodewijk van Velthem, en de overigen hebben een stempel, die men gauw op het spoor komt.

Jacob van Maerlant heeft een eigen toon die hij bewaart ook in die ogenschijnlijk eenvormige massa van een dertiende eeuwse verzenleger waar de rijmen onvermoeid, tot wanhopens toe, na elkander in het gelid oprukken. Men kan de westvlaming met kleuren en geuren onder de overigen onfeilbaar herkennen. En we spreken het derhalve als onze 'gesubjectieerde' overtuiging uit dat *Van Smeinscen Lede* van het begin tot het eind een Maerlants cachet draagt, ook als we de gedichte verhandeling tot een van zijn eerste geschriften moeten rekenen.

Dit cachet ervaart en betast men als het ware met de vingeren in zijn veel latere *Der Naturen Bloeme*, waar hij menigmaal zijn vaderschap van *Van Smeinscen Lede* verklapt in woorden en verzen die geen analogon hebben in het corresponderende gedeelte van Thomas, maar wel in het eerste boek van diens *De Natura Rerum*, dat de latijnse stamtekst van *Van Smeinscen Lede* is⁽⁸⁵⁾.

Omzichtigheidshalve brengen we dát argument dan ook maar als het laatste, niet als het voornaamste, in het midden.

(85) Onder de talloze parallelplaatsen die ook aan A. Boon niet ontsnapt zijn, vermelden we maar dit éne voorbeeld, *N. Bl.*, I, vv. 221-4: ‘Dese wive sijn den kerstinnen hout, / Ende hebben ghevochten met ghewout, / Met ons op die Sarracine; / Dus es haere ghelove anscine.’ / Van deze verzen vindt men geen latijns analogon in *N.R.*, maar in *V. Sm. L.* heet het v. 546-7: ‘Ende zij karstin zijn geacht, / Ende op die sarrasinen striden.’ /

Zesde hoofdstuk

1. De beschrijving van het handschrift.

Het handschrift berust op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel onder catalogusnummer 19308. Het bestaat uit vijf perkamenten katernen; het laatste blad van de vijfde katern is weggesneden. Alles tezamen behelst de codex 39 bladen van 165 mm. bij 110 mm., met van voren en van achteren drie papieren schutbladen van latere datum. Het geheel is gebonden in een kartonnen kaft. Op het verso van het tweede schutblad staat de volgende met een 19e eeuwse hand geschreven notitie te lezen: ‘acheté par la légation belge à Londres, en 1844, à la vente de M. Heywood-Bright, 250 fr., avec une copie Ms de la défense des droits de Marie de Bourgogne, par Jean Du Troy. - Reliure de Catoir’⁽⁸⁶⁾.

Op het derde schutblad is een notitie gehecht, genaamtekend J. Carolus, met, over twee kolommen, de inhoudstabel van de codex in het Frans. De Antwerpse historicus geeft een titel aan het geschrift in dezer voege: ‘Titre: *Verhandeling over de samenstelling van het menschelijk ligchaam. (Physiologie de l'Homme)*’⁽⁸⁷⁾.

* * *

De tekst van het hs, is in een duidelijke en regelmatige hand die zich gemakkelijk laat lezen. Er komen niet veel abbrevia-

(86) De kartonnen kaft van Catoir werd in de loop van 1952 door een andere vervangen.

(87) J. Carolus verwijst in zijn *La Chirurgie de Maître Jehan Ypermans*, Gent, 1854, blz. 96 en 116, met een paar citaten naar het manuscript.

turen in voor. Het schrikt wijst op de eerste helft van de veertiende eeuw⁽⁸⁸⁾.

De bladzijden bevatten 23 tot 27 regels, meestal zijn er 26. De verzen staan tussen evenwijdige horizontale lijnen die op de ene bladzijde al beter uitkomen dan op de andere. De beginletter van elke regel staat lichtjes afgescheiden van de rest van het vers; al deze initialen staan mooi onder elkander op een rode verticale lijn. Slechts bij uitzondering is die beginletter geen majuskel.

De tweede letter van het vers begint niet op, maar vlak achter de laatste van drie lichtzwarte evenwijdige verticale lijnen die op 3 cm. van de linkerrand van de bladzijde getrokken zijn, derwijze dat een witte marge van een drietal centimeter vrij gelaten wordt. Ook de rechtermarge van de bladzijde wordt door een lichtzwarte verticale lijn wat geaccentueerd.

De hoofdstukken van het boek zijn door geen ruimte van elkander gescheiden. Wel vangen zij aan met kapitalen, om de beurt rood en blauw, behalve op een paar plaatsen waar twee rode kapitalen op elkander volgen: 23 r° en 23 v°; 24 v° en 25 r°. Die kapitalen staan op de achtergrond van een filigraantekening; deze is blauw voor de rode en rood voor de blauwe kapitalen, zodat een sierlijk contrast bekomen wordt.

De kapitalen zijn niet hoger dan de hoogte van twee versregels, behalve de A van het eerste vers van het incipit, die de hoogte van vijf en de H van vers 1690 die de hoogte van drie versregels beslaat; deze eerste initiale kapitaal is ook wat rijker met filigraankrullen voorzien die tot beneden en tot aan de rechter rand van de pagina reiken en also een half roodblauw kader om de bladspiegel leggen.

Het manuscript is zeer gaaf en op geen enkele plaats is de tekst verdwenen of onleesbaar geworden; alleen vertoont de eerste bladzijde van het perkament de sporen van de slijtage die zij in de loop van de eeuwen heeft ondergaan. De manipulaties en het blootstaan aan stof en licht hebben haar grond grijs

(88) Volgens A. Boon, op. cit., blz. 67; cfr. ook F. de Tollenaere, *Leuvense Bijdragen*, XLII, 1952, blz. 67.

gemaakt. In mindere maat is zulks ook het geval met de laatste pagina van het perkament.

* * *

De eerste bladzijde draagt onderaan de handtekening van Abrahamus Costerus. Wie was hij? We vinden in het *Nieuw Nederlandsche Biographisch Woordenboek*⁽⁸⁹⁾ een Abr. Costerus vermeld, omstreeks 1575 te Antwerpen geboren, later predikant te Ossendrecht en rector van de latijnse school te Woerden, die blijkens de medegedeelde lijst van zijn geschriften een gecultiveerd man is geweest. Was het handschrift vroeger zijn bezit? En is hij ook de auteur van de marginale aantekeningen die tot op fol. 7 v° en verder op fol. 23° en 24° voorkomen? Hoogstwaarschijnlijk, want de naamtekening en de randnoten zijn van dezelfde hand. Zij wijzen op een geschrift van de tijd waarin Costerus leefde (1575?-1658?). De verwijzing geschiedt door middel van een kruisje +, voor-boven bij het verklaarde woord geplaatst.

Vele randnoten zijn bij het inbinden van het manuscript door het afknippen van de bladen ten dele weggesneden. Die aantekeningen zijn meestal woordverklaringen ten gerieve van de lezer. Zo verwijst hij o.m. op fol. 4 v° bij het woord *kersp* naar Kiliaen. De aantekeningen lopen maar over de eerste hoofdstukken tot aan fol. 7 v°, alsof de lezing niet verder volgehouden werd.

Bij de hoofdstukken over de mannelijke en vrouwelijke geslachtsdelen en de baring maakt dezelfde lezer opnieuw aantekeningen in margine. Die dingen moeten de nieuwsgierigheid van de predikant gaande gemaakt hebben; aan het andere is hij zonder veel aandacht voorbijgegaan.

Op fol. 6 r°, 7 v°, 29 r°, 34 v° heeft nog een andere hand die blijkbaar veel jonger is (18e eeuw) enkele schaarse tekstverklarende woorden in margine geschreven. De verwijzing geschiedt hier door het onderstrepen van het verklaarde woord. Heel zelden werd een woord onderstreept buiten de verklarende verwijzing.

(89) Deel VIII, blz. 320, auct. Knipscheer.

Een interpunctie gaat van het begin tot op fol. 7 r°; zij zal wel door de eerste hand, die van omstreeks 1600, aangebracht zijn, vermits zij ook ophoudt met de gemaakte randnoten. Men vindt ze opnieuw in de hoofdstukken over de genitaliën.

De foliëring van 1 tot 39 is van hetzelfde tijdperk. Op fol. 11 r°, vers 541 bij het woord *iacob* luidt een randnoot in potlood Jacob van Maerlant; zij is van een twintigste eeuwse hand en glad verkeerd, want met die *iacob* wordt Jacob van Vitry, de bisschop van Akka bedoeld. Het staat ook zo, overigens, in het onmiddellijk daaropvolgend vers.

2. De wijze van uitgave.

Ofschoon van *Van Smeinscen Lede* fragmenten bekend zijn die een correcter schrijfwijze vertonen⁽⁹⁰⁾, menen wij dat deze slechts 52 verzen behelzende fragmenten niet volstaan om dienovereenkomstig de tekst van *V. Sm. L.* ter plaatse veranderingen te doen ondergaan, hoe plausibel ook.

We geven de tekst integraal weer zoals hij in het brussels manuscript voorkomt, behoudens de aanmerkingen ten opzichte van de orthographie, zoals hier volgt.

1° De afkortingen zijn opgelost. De opgeloste letters laten wij uit cursief drukken.

Steeds dezelfde eenvoudige abbreviaturen komen voor. Het zijn *en* voor *ende*, *moed'* voor *moeder*; *h'te* voor *herte*, *v'staet* voor *verstaet*, enz. enz. Niet altijd werd de abbreviatuur door de afschrijver in zijn middelnederlandse tekst doorgevoerd: hoeveel malen vindt men niet *moeder*; *herte*, *verstaet*? Het volledig maken kan gemakkelijk geschieden uit de vergelijking met bewijzende woorden in andere verzen. De oplossing hebben we steeds naar hetzelfde type gedaan, ofschoon de schrijfwijze niet overal consequent dezelfde is. Zo schrijft hij *hersene*, *hersen*, *harscene*, *ersen* en *eersen*; *smeinscen*, *smeinssen* en *smenscen*; *waert*, *wert* en *wort*; *voorhooft* en *vorhooft*; *daer* en *der*; *som* en *sum*; *zaken* en *saken*; *vort* en *voort*; *humuere* en *humure*; *side* en *zide*; *vleessche* en *vleesce*; *sin* en *zijn*; enz. enz...

(90) Cfr. het hoofdstuk over deze fragmenten.

2° De telwoorden die in het manuscript in romeinse cijfers staan, hebben we onveranderd gelaten.

3° De *u*, *uu*, *v* en *w* van het handschrift hebben we niet gewijzigd in overeenstemming met de huidige spelling.

4° De *i*, *ii*, *j* en *ij* hebben we, wel in overeenstemming daarmee, van een punt voorzien.

5° De interpunctie werd door ons aangebracht. We hebben de interpunctie die in het manuscript voorkomt⁽⁹¹⁾ verwaarloosd, vermits zij niet van de kopist zelf is.

6° De indeling in hoofdstukken door middel van romeinse cijfers is van ons. Waar de hoofdstukindeling van het manuscript met de onze samenvalt en derhalve met de gefiligraneerde kapitalen afgebakend staat, hebben wij een vette kapitaal laten drukken.

7° Naar de voet van de bladzijde hebben we de tekstverklarende, bibliographische en kritische noten verplaatst. Th verwijst naar *De Natura Rerum* van Thomas van Cantimpré. We hadden twee manuscripten van dit werk te onzer beschikking. Het eerste, uit de 15e eeuw (1444; P. Faider), berust op het Staatsarchief van Namen (nr 50) en is een exemplaar van de eerste redactie van Thomas; we duiden met Th N aan⁽⁹²⁾. Het tweede, uit de 13e eeuw (P. Laude) berust op de stadsbibliotheek van Brugge (nr 410) en is een exemplaar van de tweede redactie; we duiden het aan met Th B⁽⁹³⁾.

(91) Cfr. sub I, blz. 82.

(92) P. Faider, *Catalogue des manuscrits conservés à Namur*, Gembloux, Edit. J. Duculot, 1934, blz. 123.

(93) P.J. Laude, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque publique de Bruges*, Brugge, 1859, blz. 350.

Alle die willen wesen vroet /
 hee ele mensche leue moest /
 die ghesont wille bliue
 selle wel waken hier in die.
 Want ic ne doere toe ne af
Indes dinc aristoteles ghef /
Ende ende niet ghyer seuen + zende ghye
Alexanders zinen heere.
Hier zonnuechdi vroetsen wren /
Eut die ghye v toe wille heren /
Ende niet onnie toen onder zone /
Als ons oicome desen bouc
Die v of doe leghin.
Subiduo gode inder no min /
Ende zure moeder vint v roden /
Ende alle gods heligen wien /
Dat si minnen zyn vlechseer /
Dalso dat ic moete gedichsten
Dat gods eere moest zyn.
Eer desen bouc nemet sijn
Vndi uie vroetsap hoien /
Die aristoteles binnre te wien /
Die te vuerste was zonder blie
Die oit van med ontfinc luf.
Hier wille te teler stede
Eghinnen van smenidenleer.

BIBLIOTHEQUE
 DE BURGOGNE

Abrahamus Costerus

Zevende hoofdstuk

De tekst met glossarium en noten

Proloog

- 1 Alle die willen wesen vroet⁺⁺
 Hoe elc meinsce leuen moet
 Die ghesont wille bliue,
 Besie wel wat ic hier scriue,
 5 Want ic ne doere toe no af
 Anders dant aristotiles gaf,⁺
 Ende zendet met groter eeren⁺
 Alexanders, zinen heere.⁺
 Hier zo muechdi vroetscip leren,⁺
 10 Eist dat ghire v toe wilt keren,⁺
 Ende daer omme doen onderzouc,
 Als ons orcont desen bouc
 Daer ic v of doe beghin.

- + vv. 1-26: De proloog werd door schr. uit eigen inspiratie gedicht; vv. 1-13 kondigen een hygiënische verhandeling aan; schr. heeft ze geput uit een (pseudo) aristotelisch geschrift door de griekse wijsgeer aan zijn leerling, koning Alexander van Makedonië, opgedragen. In vv. 20-27 roemt hij opnieuw Aristoteles als de grootste filosoof; vv. 25-26 zijn de inzet van het anatomisch gedeelte dat 1304 verzen op de 2028 bedraagt. *Van Smeinscen Lede*, v. 26, kan gelden als de titel voor het gehele gedicht, ofschoon er een obstetrisch en een hygiënisch gedeelte aan toegevoegd zijn. Vv. 14-19 zijn een aanroeping tot God, Maria en de heiligen; een ontboezeming tot de hemel en een andere ter eer van de grootste bioloog der Oudheid, zijn de captatio benevolentiae van veel middelnederlandse schrijvers.
- + v. 1: *vroet wesen*, op de hoogte zijn, wijsdenkend zijn.
- + v. 6: *Aristotiles*, deze spelling wordt over heel het ms. gevolgd; overigens ook bij de meeste middeleeuwse auteurs.
- + v. 7: *zendet*, zond het; *met groter eeren*, met eer, als een huldeblijk.
- + v. 8: *zinen heere*, zijn vorst, zijn beschermer.
- + v. 9: *vroetscip*, wijsheid, wetenschap.
- + v. 10: *eist*, indien; *keren*, met belangstelling op toelagen.

- Nu biddic gode meer no min,
 15 Ende zire moeder vut vercoren,
 Ende alle gods heligen te voren,⁺
 Datsi mi minen zin verlichten,
 Also dat ic moete gedichten⁺
 Dat gods eere moete zijn.⁺
 20 Eer desen bouc nemet fijn,⁺
 Suldi uele vroetscap horen,⁺
 Die aristotiles brinct te uoren,
 Die de vroetste was, zonder blijf.⁺
 Die oit van moeder ontfinc lijf.⁺
 25 Hier willic te deser stede
 Beghinnen van smeinscen lede.

Eerste deel

- Aristotiles doet uerstaen,⁺
 Die vroet clerc was zonder waen,
 Dattie meinscelike leden
 30 Gemaect zijn ende gezet mede,⁺
 Na dordonnancie groot ende clene⁺
 Vander werelt al gemene;
 Bedi heetmen in griexer tale⁺
 Die minder werelt al gemene.⁺
 35 Dese maecte, nader scrifture,⁺

- + v. 16: *te voren*, daarenboven.
- + v. 18: *also*, daar, dewijl.
- + v. 19: *dat*, staat voor *dat het*; met deze betekenis komt het woord veelvuldig in het ms. voor.
- + v. 20: *nemet fijn*, ten eind is.
- + v. 21: *vroetscap*, cfr. v. 9 *vroetscip*.
- + v. 23: *zonder blijf*, zonder twijfel.
- + v. 24: *lijf*, leven.
- + v. 27: *vroet clerc*, knap geleerde.
- + v. 30: geschapen en verenigd zijn.
- + v. 31: *na dordonnancie*, volgens het algemeen plan.
- + v. 33: *bedi*, derhalve: *men*, hier moest *mens* staan; Th N *homo*.
- + v. 34: *die minder werelt*; de tegenstelling mikrokosmos (de mens) en makrokosmos (heel de geschapen wereld) is een zeer oud begrip; het stamt van de ionische natuurphilosofen, o.m. van Anaximenes.
- + v. 35: *scrifture*, de H. Schrift, de Bijbel.

- God naer alle creature⁺
 Vp den vruidach, uander aerde.⁺
 Bedi spreict van groter waerde⁺
 Die wijse aristotiles,
 40 Dat als die meinsce geboren es,
 Gaet hi vp handen ende vp uoete,
 Dan comt de iuecht met goeder moete,⁺
 Diene up ende neder recht.⁺
 Als het comt ter ouden echt,⁺
 45 So cromt hi ter aerden waert;
 Daer orcont hi ende openbaert
 Datti van aerden es genomen,
 Ende hi weder daer toe moet comen.

I

- Dat hooft, spreict aristotiles,
 50 Vanden mensce dat gemaect es,
 Dat hersenbeckin van harden beene;⁺
 Daer gaen in uele naden cleene,
 Ende meest int hooft vanden man.
 Maer vanden wiue, merct hier an,
 55 Gaet waer I naet, na zijn orconden,⁺
 Ooc heiftmen somwile vonden⁺
 Hersenbeckin sonder naet;
 Dat betekende, nu uerstaet,
 Die maniere van langen liue.⁺
 60 Na doude van manne ende van wiue,⁺

+ v. 36: *naer*, Th N *post*.

+ v. 37: *vruidach*, de zesde dag van de schepping volgens het verhaal van de *Genesis*; Th N *die sexto*; *van der aerde*, cfr. v. 47.

+ v. 38: *van groter waerde*, zeer terecht.

+ v. 42: *met goeder moete*, geleidelijk.

+ v. 43: *diene*, die hem.

+ v. 44: *ouden*, ouderdom; *echt*, naderhand.

+ v. 51: *herzenbeckin*, hersenpan, schedel.

+ v. 55: *waer*, voorwaar; Th N *vero*; of corrupt voor *maer*; *na zijn orconden*, volgens het getuigenis van Aristoteles.

+ v. 56: *vonden*, gevonden.

+ v. 59: *line*, leven; Th N *hoc fuit signum etatis pergrandis*; *maniere*, aanleg, toestand, bewijs

+ v. 60: *Na doude*, overeenkomstig de leeftijd.

- Dicke ende hart des, gelooft,⁺
 Dat hersenbeckin vp thooft.
 Die kinderen van cleenre oude
 Hebbe bouen open de moude⁺
 65 Eer si rechte spreken beghinnen.
 Thersenbeckin heuet binnen
 Drie camerkinne, als wijt horen:⁺
 Ene bachten ende ene voren,⁺
 Ende inde middenwaerden ene.
 70 Die voorste heift de macht allene⁺
 Die zoe mach int gepeins uisieren⁺
 Saken van vele manieren;
 Die middelste heift de cracht,⁺
 Datsoe de *verstannesse* wacht;⁺
 75 Die derde die bachten staet,
 Es die gedinkenesse ontfaet.⁺
 Dus eist dattie vorste ontfaet,⁺
 Die middelste besteet den raet,⁺
 Dachterste onthoudet al.
 80 Als een heift zulc ongeual,⁺
 Datti int vorhoofd *wert* dorwont,
 Hi verlieset in corter stont

+ v. 61: *des*, corrupt voor *es*.

+ v. 64: *moude*, schedeldak, fontanel; *hebbe*, de slot-n ontbreekt.

+ v. 67: *camerkinne*, slaat op de holten binnen de hersenen, want de hersenpan bezit geen kamers. Wel vertoont de schedelbasis drie groeven die elk met de drie hersendelen waarin de *camerkinne* liggen min of meer overeenstemmen. Schr. houdt de begrippen *hersenbeckin* en hersenen niet goed uiteen. Dat bij hem verwarring heerst, blijkt uit de volgende verzen waar hij de localisatie van de verschillende functies in de hersenen behandelt en die hij onderbrengt in de *camerkinne* van het *hersenbeckin*. Dezelfde verwarring vindt men bij Th N en Th B weer.

+ v. 68: *bachten*, van achteren; zie het huidig westvlaams.

+ v. 70: *macht*, Th N *virtus*, d.i. eigenschap.

+ v. 71: *gepeins*, gedachte, verbeelding, bewustzijn; Th N *in prima formatur virtus fantastica vel ymaginaria*; *visieren*, bevroeden, bezinnen; *die zoe*, zodat zij; cfr. *dat* van v. 74.

+ v. 73: *cracht*, eigenschap, cfr. *macht* in v. 70.

+ v. 74: *verstannesse*, Th N *virtus intellectualis*, denkvermogen, rede; *wacht*, waarneemt, bedient.

+ v. 76: *es*, is het; *gedinkenis*, geheugen, Th N *virtus memorialis*.

+ v. 77: *dus*, aldus; *eist*, is het; *ontfaet*, concipieert.

+ v. 78: *raet*, plan, onverleg; *bestaet*, van *bestaden*, aanwenden.

+ v. 80: *een*, iemand.

- Van gepeinse dat uisieren;⁺
 Wart hij in eniger manieren
- 85 Dur slegen bachten, hi *verliest* dan⁺
 Datti onthouden niene can.
 Die hoofd zwere machmen dus *genesen*;⁺
 Eist vander zonnen, houti an desen:
 Met rosen watre zoutstuut *dwaen*⁺
- 90 Ende saluent met polioene zaen,⁺
 Ende ganc inde scade zitten⁺
 Daert een deel wait, buuter hitten,
 Ende coele dijn hoofd met stale;⁺
 Sweert van coude, merct wale,⁺
- 95 Dwaet met *warmen* watre lange,
 Ende salvent met galange,⁺
 Ende met dielte *ende* met galigaen,⁺
 Ende suwer lange, dus salt *vergaen*.⁺
 Sweret bi naturen of van pinen,⁺
- 100 Eit dickenter, het zal *verdwinen*,⁺
 Met waermen watre zoutuut *dwaen*,⁺
 Elx daechs ene musscate ontfaen,⁺
 Garoffels nagel *ter* nesen hout,⁺
 Ende slaept genouch, dats dijn behout.

- + v. 83: *van gepeinse dat visieren*, het vormen van de gedachte, het bewustzijn.
- + v. 85: *dur slegen*, in die mate geslagen dat er een wonde ontstaat die door het been heen verloopt.
- + v. 87: *hoofd zwere*, hoofdpijn, hoofdbezwaren, Th N *capitis dolor*; *dus*, op die wijze.
- + v. 89: *dwaen*, bevochtigen, afwissen.
- + v. 90: *polioene*, Th N *poplione*, een plant, pulegium, vlooienkruid, in 't mnl. ook *poleye* geheten, werd zeer vaak in zalven verwerkt.
- + v. 91: *ganc*, ga.
- + v. 93: *stale*, stalen of metalen voorwerp.
- + v. 94: *sweert*, doet het pijn.
- + v. 96: *galange*, welriekende wortel van *marante galanga*, werd in de bereiding van zalf vaak gebruikt.
- + v. 97: *dielte*, Th N *dyaltea*, medicinale plant, de malve; *galigaen*, synoniem van *galange*, cfr. v. 96.
- + v. 98: *dus*, op die wijze; *vergaen*, overgaan.
- + v. 99: *bi naturen*, Th N *ex inanitione* (in-geborenheid); *pinen*, uitputting door zware arbeid.
- + v. 100: *dickenter*, vaker.
- + v. 101: *zoutuut dwaen*, cfr. v. 89 *zoutst uut dwaen*.
- + v. 102: *ontfaen*, opeten, Th *comedat unam muscatam*.
- + v. 103: *garoffel*, kruidnagel; *nesen*, neus.

- 105 Comt van roke vander mage,⁺
 Nem laxatijk, dats gene zage,⁺
 Comt van winde, hier na gome,⁺
 Neimt vrucht vanden genieuer bome,
 Ende wel gewreuen anijs;
- 110 Dits di best in alre wijs.⁺
 Aristotiles die zeget,
 Die hersin die int beckin leget,
 Datsoe es van couden aerde,⁺
 Gemaect van watre *ende* van aerden.
- 115 Galien seget ouer een,⁺
 Datsoe gedeelt es in tween,
 Ten luchteren enten rechter *waert*,
 Ende datter ene line tussen *vaert*.⁺
 Die *hersine*, die thooft heift inne,
- 120 Es gemaect van smeinsce beghinne;⁺
 Die hersene heuet bloets min
 Dan ienich let dattie mensce heift in,
 Want mer geen bloet ne toghe;⁺
 Hier bi es zoe een deel droghe,⁺
- 125 Ende zonder adren ne ghene.⁺
 Die meinsce heeft mee *hersene allene*⁺
 Van zire grote, dan iet dat leift;⁺

+ v. 105: *roken vander magen*, Th N *ex ventositatibus*.

+ v. 106: *laxatijk*: een of ander laxerend middeltje; *zage*, vertelseltje.

+ v. 107: *hier na gome*, let hier op.

+ v. 110: *di* = *du*, is datief.

+ v. 113: *aerde*, aard, natuur, op te vatten in de betekenis van een der vier hoofdeigenschappen der stof: koud, warm, vochtig, droog, volgens de leer der oude natuurphilosofen

+ v. 115: *ouer een*, daarenboven.

+ v. 118: *line*, scheidingsvoor.

+ v. 120: Th N *natura ejus est natura eterna et coeva membris ceteris*. Dit vers betekent derhalve: de hersenen zijn even oud als de andere organen, zij ontstonden van in den beginne, gelijk de andere organen van meet af aan in de vrucht ontstaan. De betekenis van het vers zou duidelijker geweest zijn als schr. ook de voorafgaande zin van Th N had vertaald: *cerebrum autem non est superfluitas, neque est ex membris continuis*. v. 120 is de neerslag van deze latijnse volzinnen.

+ v. 123: *mer*, men er.

+ v. 124: *droghe*, zie nota bij v. 113.

+ v. 125: *ne ghene*, geen ene.

+ v. 126: *mee*, meer.

+ v. 127: *van zire grote*, volgens zijn grootte, Th N *secundum magnitudinem*.

- Ooc leist men dattie man heift⁺
 Meer hersenen dandie vrouwe.
 130 Plinius scriuet, die getrauwe,⁺
 Dat in alle hersenen zijn⁺
 Some clene beinekin.
 Aristotiles die zeget.
 Dattie hersene begaen leget⁺
 135 In II liesen; die biden bene
 De starct es, *ende* mach allene
 Gedogen datsoe es gewont;
 Dan mach dander in gere stont.⁺
 Plinius seit: wat diere so leuet⁺
 140 Ende ni gene hersene heuet,
 Dat het no weder nacht no dach
 Altoos niet gerusten mach.⁺

II

- Thaer es comen, seit nature,⁺
 Van grouuer, *warm*er humure;
 145 Thaer wast, alst bescreuen staet,⁺
 Als hitte bouen nature gaet.⁺
 Breken van spisen doet thaer uallen,⁺
 Ende uele humueren met allen,⁺
 Alst anden lasersten gesciet,⁺
 150 *Ende* als men an de manne ziet;

- + v. 128-9: is een in de Oudheid algemeen geldende mening.
- + v. 130: *Plinius*, corrupte schrijfwijze voor *Plinius*, *getrauwe*, de betrouwbare.
- + v. 131-2: de aanwezigheid van been in de hersenen is een van Plinius' fantasieën, die in de Oudheid en de Middeleeuwen opgang maakten.
- + v. 134: *begaen*, omsingeld, omhuld.
- + v. 138: *dan*, dat en; *mach*, kan.
- + v. 139-142: nog een fantasie van Plinius.
- + v. 142: *gerusten*, rustig blijven, slapen.
- + v. 143: *seit nature*, zoals uit de natuur blijkt.
- + v. 145-6: deze twee verzen zeggen precies het tegenovergestelde van Th N, *rareescunt autem ubi calor excedit naturae*. Zou de schrijfwijze niet corrupt zijn voor *waent*, uit *wanen*, afnemen?
- + v. 146: *hitte*, zie nota bij v. 113.
- + v. 147: *breken*, gebrek aan.
- + v. 148: *uele humueren*, voor *uule*, Th N *infectos humores*.
- + v. 149: *lasersten*, melaatsen.

- Den wiuen vallet in *genen doene*,⁺
 Entie geboren zijn *spadoene*,⁺
 Noch ooc niement, vor dien dach
 Datti wiues plegen mach;⁺
 155 Dat doet der naturen *coude*,⁺
 Die thaer houdet met *gewoude*.⁺
 Aristotiles die zeghet,
 Dat in couden lande leget⁺
 Beede meinscen *ende* dieren
 160 Hebben haer van heeter manieren,⁺
 Ende dat *stide*, hart ende wit,⁺
 Ende daer de landen zijn *verhit*⁺
 Kersp *ende* bruun vintmense *daer*.⁺
 Wat so leuet, ende uele heift *haer*,
 165 Ende elc uogel van plumen groot,⁺
 Es luxurieux vp zijn genoot.⁺
 Niet dat leuet heift vp thooft
 So uele haers, dies gelooft,
 Als die meinsce, des heift noot⁺
 170 Om der hersenen *nattheit* groot,⁺
 Datse dat haer met *gewoude*⁺

- + v. 151: *in genen doene*, een thans nog in West-Vlaanderen in zwang zijnde zegswijze.
 + v. 152: *spadoene*, eunuch.
 + v. 154: *wiues plegen*, met vrouwen geslachtsverkeer hebben.
 + v. 155: *coude*, zie nota bij v. 113.
 + v. 156: die het haar met kracht weerhoudt.
 + v. 158: *leget*, wellicht omwille van het rijm, in plaats van *leuet*; of in de betekenis van *wonen*.
 + v. 160: *van heeter manieren*, waarin zulks bestaat wordt in v. 161 verklaard.
 + v. 161: *stide*, sluik, Th N *stratos*, in dit vers moet *is* bijgedacht worden.
 + v. 162: *daer*, vermits.
 + v. 163: *kersp*, krullend, latijn *crispus*; *se*, mensen en dieren.
 + v. 165: *van plume groot*, van talrijke pluimen voorzien; het mnl. *groot* betekent vaak *in groot getal aanwezig*.
 + v. 166: Th N *est multi coitus*.
 + v. 169: *des heift noot*, die er nood aan heeft.
 + v. 170: de *nattheit* van de hersenen waar hier nadruk op gelegd wordt, staat schijnbaar in tegenspraak met wat over dit orgaan in vv. 120-5 gezegd wordt; maar anderzijds wordt de vochtige aard van de hersenen onderstreept in v. 114; *nattheit* wordt hier bedoeld als een der vier kwaliteiten waarmede de levende stof is voorzien en die haar natuur bepalen; het oog is nat en koud, en gal is warm en droog, de hersenen zijn vochtig, enz. Cfr. vv. 113 en 206-8.
 + v. 171: *datse*, zodat ze (d.i. de hersenen); *gewoude*, kracht.

- Bedecken van hitten *ende* van coude.⁺
 Beneden der hersene, merct wale,⁺
 Sone wordt negheen man cale.
 175 Plinius scriuet, ouer waer,⁺
 Dat dicwile wasset haer
 An oude lieden als zi zijn doot;
 Ende dit es een wonder groot.

III

- Plinius scriuet *ende* bediet,
 180 Dattie slaep nes anders niet
 Dan in hem zeluen rusten van zinne.⁺
 Kinder, zeget hi, van beghinne
 Ne dromen in gheenre maniere,
 Eer zij out zijn III iaer of IIII.
 185 Aristotiles orcont
 Dan men lieden in *zulker* stont⁺
 Vonden heift diene droomde niet;⁺
 Ende ooc vint men zomich diet⁺
 Dat niene droomt, zine *waren* out;⁺
 190 Ende daer na comt met gewout⁺
 Iof de doot iof ziecheit vele:
 Dit zijn der naturen spele.⁺

IV

Vanden ogen heift plinius
 In zinen bouc bescreuen dus,

- + v. 172: *Bedecken van*, beschutten tegen, Th N *ut custodiant cerebrum a*.
 + v. 173-4: Th N *infra cerebrum non calvescit homo*, beneden, lager dan de hersenen reiken.
 + v. 175-8: een pliniaanse fantasie die toch niet van elke grond ontbloot schijnt te zijn.
 + v. 181: Th N *quam animi in media sui recessus*.
 + v. 186: *in zulker stont*, nu en dan.
 + v. 187: *vonden heeft*, gevonden heeft.
 + v. 188: *diet*, lieden, Th N *quidam*.
 + v. 189: *zine waren out*, tenzij in hun ouderdom.
 + v. 190: *met gewout*, onafwendbaar.
 + v. 192: uit eigen inspiratie werd dit vers door schr. toegevoegd; een van de zeldzame keren dat zulks op gelukkige wijze geschiedt.

- 195 Datsi zijn tedelste deel
 Vanden lichame geheel,
 Want bider claeheit die van hare geet
 So maken zij tondersceet
 Tusscen der doot ende tleuen.
- 200 Aristotiles heuet bescreuen⁺
 Dat, bi naturen, des siens gewout⁺
 Beede nat es ende cout;
 Bedi de ziene, weit vorwaer,⁺
 Es van watre dat claer
- 205 Ende cout ende nat es bi naturen;
 Ende geen let, na der scrifturen,
 Nes bi naturen cout ende nat
 Dan die hersene, ende dat
 Die ziene es voren int hooft,
- 210 Subtijn zere, dies gelooft;⁺
 Aldat leuet es sculdich des⁺
 Te besiene dat uor hem es.
 Ene zenewe vanden ogen gaet
 Toter eersenen, dat verstaet,
- 215 Entie es hol ende ne geene el:⁺
 Daer vp leget hi, weetmen wel.⁺
 Niet dat leuet van zire grote
 Ne heuet dogen so na genote,⁺

- + v. 200-8: schr. heeft hier flink de tekst van Th ingekort; zijn uiteenzetting over de vochtige en koude natuur van het oog en de hersenen vertoont veel gapingen, weshalve de mnl. tekst zeer onduidelijk wordt. Th N geeft o.m. aan hoe het oog een voortzetting van het hersenweefsel is en hoe vliezen van dit laatste zich tot op het oog voortzetten. De mnl. tekst is daarvan een zeer schrale weergave.
- + v. 201: *des siens gewout*, de aard van het oog, Th B *natura sensus visus*. Th N heeft te dezer plaats een corrupte tekst, er staat *intus* in plaats van *visus*.
- + v. 203: *ziene*, heeft een verschillende betekenis naargelang van de volzin, oog, oogappel, hoornvlies, pupil, gezicht, gezichtsvermogen; hier oog.
- + v. 210: *subtijn*, vernuftig gebouwd.
- + v. 211: *des*, derhalve.
- + v. 215: dat de tractus opticus hol is, is weer een van de grote ketterijen uit de oude anatomie. Het staat ook zo in Th *solus concavus est*.
- + v. 216: *Daer vp leget hi*, te verklaren als: daardoor leeft (*levet?*) het oog en voedt het zich; staat in Th niet.
- + v. 218: *so na genote*, functioneel zo nauw met elkander verbonden.

- So na staende als de mensce doet:⁺
 220 Als men dogen beede ondoet,
 Hare beeder ziene gaet ene vaert;⁺
 Die ziene heuet zulken aert,⁺⁺
 Na des ghoens quade humuere⁺
 Die hi heuet in zire nature,
 225 Onzuoert hi daer hi vp ziet,
 Als men an wiue te merken pliet⁺
 Die de menstrua gedoget:⁺
 Als men haer den spiegel toget
 Siet soere vp nerenstelike,⁺
 230 Soe ontrentene inder gelike
 Als offer ene rootheit in ware.
 Groot twifel neimt de ziene dare⁺
 Als men mach merken an hare allen
 Die vanden groten euele uallen:⁺
 235 Ondaenre ogen ne ziensi niet.⁺
 Van tituse horic bediet,⁺
 Die keiser die ihrsaem brac⁺
 Enten ioden dede ongemac,⁺
 Des nachts, als hi de ogen ondede,
 240 Sach hi zo clare, des wonderlichede,
 Als oft hadde gewesen dach.
 Maer cortelike, daer hi lach,⁺
 Cam hem ene demsterhede

- + v. 219: *so na staende*, zo dicht bij elkander staand.
 + v. 221: *ziene*, hier het zien. Th N *una videndi via utriusque dirigitur*.
 + v. 222: *ziene*, het oog.
 + v. 222-7: wordt best begrepen uit Th N: *Visus secundum humorum maliciam quae in vidente est, inficit subjectam materiam adeo ut si mulier menstruata...*
 + v. 223: *Na des ghoens*, volgens iedereens.
 + v. 226: *pliet*, pleegt.
 + v. 227: *gedoget*, uitstaat, onderhevig is, vertoont.
 + v. 229: *nerenstelike*, aanhoudend, met aandrang.
 + v. 232: grote radeloosheid grijpt het oog aan.
 + v. 234: *groten euele*, epilepsie; Th N *morbus caducus*.
 + v. 235: *ondaenre ogen*, met geopende ogen.
 + v. 236: *horic bediet*, hoor ik verhalen.
 + v. 237: *brac*, verwoestte.
 + v. 238: *ongemac*, rampspoed.
 + v. 242: *cortelike*, na korte wijl, Th N *sed non mora*.

- Diet hem benam *daer* ter stede.⁺
 245 Sulc ziet verre, zulk onuerre,
 Maer die zonne maket erre⁺
 Alle de ogen, zonder waen.
 An dogen mach men *verstaen*
 Goedertierheit, ontfarmichede,
 250 Hate, minne ende zeerichede.⁺
 Van VII vellen, seit constantijn,⁺⁺
 Dattie ogen gemaect zijn.
 In die middewaerden staet
 Die ziene diese alduere gaet;⁺
 255 Die sine es zo clær
 Ende zo subtijl, dats waer,⁺
 Al es zoe vtermaeten clene,
 Dat an hem zeluen al gemene⁺
 Daerin bestiet; dies zidi vroet.⁺
 260 Al cout dinc es den ogen goet.

V

- Doghenleden, spreict aristotiles,
 Ja datsi gemaect zijn dor des⁺
 Datsi dogen van wat so leuet
 Decken, als men noot heuet⁺
 265 Ende rusten willen de creature,

- + v. 244: *diet*, die het.
- + v. 246: *maket erre*, brengt in de war, verblindt; Th N *omnium oculi solis iubare retunduntur*.
- + v. 250: *zeerichede*, droefheid.
- + v. 251: *vellen*, vliezen, rokken.
- + v. 251: *Constantijn*, Constantinus Africanus (2de helfst der 11de eeuw). Trad in de orde van Sint Benedictus te Monte Cassino, vertaalde medische geschriften uit het grieks en het arabisch; een van de glanspunten der medische school van Salerno; behoort tot de eerste medische encyclopedisten van de Middeleeuwen; zijn werken waren een bron voor talrijke schrijvers tot ver voorbij de Renaissance.
- + v. 254: *ziene*, hier wordt de pupil bedoeld, *diese*, slaat op de zeven vellen.
- + v. 256: *subtijl*, dun, fijn.
- + v. 258: *al gemene*, alle lieden, al wie, eenieder, al het bestaande.
- + v. 259: *Daerin besiet*, dat in de oogappel al het bestaande weerspiegeld wordt; *dies zidi vroet*, nu gij het weet (moet gij voor de ogen zorg dragen).
- + v. 262: *dor des*, ter wille van.
- + v. 264: *noot heuet*, daaraan behoefte heeft.

Ende omme dat, dat inder ure⁺
 Van buten niene valle in dogen,
 Want zij lettel muegen gedogen;
 Dus zijnt tune die ogenleden⁺
 270 Ende maken den ogen vreden.⁺

VI

Oren die zijn bi naturen
 Gaten, nader scrifturen,
 Ant hoeft des meinscen, binnen crum;
 Dies herde vroede meesters sum⁺
 275 Porte zijn vanden gedochte.
 Tende daer of, als ict bezochte,⁺
 Heuet eenrande sochthede⁺
 Daer dat luud an comt mede;⁺
 Van dane vaert ter hersene waert,
 280 Ende gheen vutganc no weder vaert⁺
 Ne gaet vanden ersenen ten horen.
 Twee aderen, alst wijt horen,⁺
 Gaen vter horen ter hersene waert;
 Vp die aderen zo vaert
 285 Dat instrument van beeden oren.

- + v. 266: *dat inder ure*, wanneer dan ook, in het geval.
- + v. 269: *tune*, beschuttingen; in het huidig westvlaams wordt met het woord *tuin* o.m. de omheining van een weide of veld bedoeld. Th N *quasi sepes qui prohibent introitum in ortum*.
- + v. 270: dit vers werd door schr. uit eigen inspiratie toegevoegd; een gelukkige vondst om aan een hinderlijke stopregel te ontsnappen.
- + v. 274-5: in deze verzen ontbreekt een werkwoord; er wordt blijkbaar onderverstaan *seggen*; Th N *dicitur a physicis porta mentis; herde vroede meesters*, Th N *physici*.
- + v. 276: *alsict bezochte*, zoals ik het nagekeken heb, slaat meer op het nakijken in de boeken dan op eigen onderzoek.
- + v. 277: *eenrande sochthede*, Th N *molle quid*. Het is moeilijk uit te maken wat bedoeld wordt: het trommelvlies, het oorsmeer, de vochten van het binnenoer.
- + v. 278: *luud*, geluid.
- + v. 280: *wedervaert*, terugtocht.
- + v. 282-6: Th N *motus aurium est super ipsas venas*. Het is niet duidelijk wat Th N met *vena* bedoelt: een bloedvat, een spier, een pees, een zenuw, vermits hij het begrip *motus* aan die vena koppelt. De mnl. tekst heeft de onduidelijkheid enigszins opgelost door v. 285; *instrument*, is hier best te verstaan als functie, en *aderen* zouden dan zenuwen zijn, langswaar het gehoorde naar de hersenen geleid wordt.

- Ende wat dat leuet, als wijt horen,
 Ende oren heuet, zonder de man,⁺
 Dat machse porren, merct hier an.⁺
 Aldus eist int achterste deel
 290 Vanden houede, al geheel,
 Vanden horne dat instrument,
 Ende niet sonder bekent,⁺
 Want bachten int hoofd nes vleesch geen
 Noch hersene, maer al in een⁺
 295 So es het vul luchten daer;⁺
 Ende men seget, ouer waer,
 Dat vanden horne dat instrument⁺
 Vander lucht ons es gezent,
 Ende dat rieken *ende* dat horen
 300 Hebben haren wech *vercoren*
 Metter gemeenre lucht van buuten,
 Dien de nature doet ontsluten⁺
 Subtile adren, zonder waen,
 Die vander hersene ter herten gaen.

VII

- 305 Nuese dats I instrument⁺
 Van riekene, dits bekent,
 Ende als ons aristotiles zeget,
 Dats die wech die ooc pleget
 Die adem te lidene duere;⁺

+ v. 287: *zonder*, behalve, Th N *praeter hominem*.

+ v. 288: *porren*, bewegen.

+ v. 292: dit vers moet de vertaling zijn van Th N *et non sine ratione*. *Bekent* zou dan de betekenis hebben van *ratio*, d.i. inzicht, duidelijke reden, waarvoor de verklaring in de volgende verzen te vinden is. Dergelijke betekenis wordt in het groot mnl. woordenboek niet opgenomen. Wellicht is een corruptie in het spel.

+ v. 294: *al in een*, in zijn geheel.

+ v. 295: dit vers is wellicht een verwijzing naar het bestaan van de holten in de processus mastoïdes van het slaapbeen.

+ v. 297: *instrument*, zie nota bij v. 282-6.

+ v. 302: *dien*, d.i. de lucht.

+ v. 305: *instrument*, zintuig.

+ v. 309: *te lidene duere*, te gaan door.

- 310 Niesensnuuten heft nature⁺
 Daertoe gemaect datsi *duer* liden,⁺
 Alst geuallet tenigen tiden
 Dattie hersene wint ontfaet
 Daer die materie neder of slaet.
- 315 Trieken es metter lucht gemanc⁺
 Alsic eerst sprac, eer iet lanc.

VIII

- Baerd, onder de meinscelichede,⁺
 Gheuet I litekin mede⁺
 Welc I wijf zij of een man,
- 320 End comt alsic *verstanden* can
 Van eenre ouer uloiechede.⁺
 Man met groten baerde mede
 Die es van naturen heet;
 Dies lettelt heuet, es cout, godweet.
- 325 Sulke vrouwe heift bouenbaert,⁺
 Dats tekin ter hitten waert.
 Spadoene hebben der barden niet;
 Gheuallet ooc dats gesciet
 Datmen vuerde enen man,⁺
- 330 Sijn baert zoude vallen dan,
 Ende hi verliest manlic lijf⁺
 Ende wart also bloot als twijf.

IX

- Een instrument es de mont
 Van smaken, dats ons cont,
- 335 Want daer in de smake legt;

- + v. 310: *Niesensnuuten*, neusgaten.
- + v. 311: *duer liden*, door laten gaan; *si*, d.i. de reuk en de adem.
- + v. 315: *gemanc*, afhankelijk van, verbonden met.
- + v. 317: *onder de meinscelichede*, onder de menselijke eigenschappen.
- + v. 318: *litekin*, kenteken.
- + v. 321: *ouer uloiechede*, Th N *ex superfluitate*.
- + v. 325: *bovenbaert*, baard op de bovenlip.
- + v. 329: *vuerde*, castreerde.
- + v. 331: *lijf*, levenshouding.

- Wat dinge so leuens pleget
 Ontfanget zijn voetsel der mede.
 Onder aldat leuet, dats *waerhede*,
 Van sijnre grote heuet de man
 340 Den minsten mont; merct hier an
 Dattene nature wille *daermede*
 Castien vander ghierichede,⁺
 Nochtan vecht hi iegen mate⁺
 Met ouer dranke, met ouer ate.
 345 Smaken, beseffen dese II zinne⁺
 Sijn openbaerlijc, alsict kinne,⁺
 Metter herten; dander drie
 Rusten int houet, dinke mie:
 Dats horen, rieken ende zien;
 350 Thooft es *hertoge* vandesen drien.⁺

X

- Tanden zijn in alre wise
 Nuttelic te maelne de spise
 Die in waert ten liue gaet.
 Plinius zeit, nu uerstaet,
 355 Datsi niet lichte in gere maniere
 Ne *verbernen* metten viere.
 Drie manieren zijn van tanden,
 Entie visieric v te handen:⁺
 Some staen zij gelijc der zage,
 360 Ende some effene, zome ragen.⁺
 Sagende tanden zijn bekent
 In visch, in honden *ende* in serpent.
 Heffen tanden heuet de man,⁺

- + v. 342: *castien vander ghierichede*, vermanen voor gulzigheid en hebzucht.
- + v. 343: *nochtan*, ook nog (cfr. v. 364); *iegen mate*, buitenmate, tegen de aandrang van zijn eigen natuur, Th N *contra ipsam naturam*.
- + v. 345: *beseffen*, het voelen, Th N *sensus tactus*.
- + v. 346: *openbaerlijc*, klaarblijkelijk.
- + v. 350: *hertoge*, eigenlijk aanvoerder, hier het hoofdkwartier.
- + v. 358: *te handen*, op staande voet.
- + v. 360: *ragen*, steken boven uit.
- + v. 363: *heffen*, effen.

- Siminkel ende dat *paert* nochtan,⁺
 365 Ende beesten die hoornen dragen,⁺
 Eueren hebben tanden die ragen,
 Ende olifanten ende waterperden.
 Niet dat leuet vp der erden
 Ne laet twivout tanden vallen.⁺
- 370 Vanden mensce horic callen⁺
 Dat hem wassen ouer waer
 Dachterste tanden na XX iaer,
 Ende LXXX iaren zulken man.
 Wie zo in zine kintsceit dan
- 375 Die twiuout tanden niet wassen zaen,
 Alst tsire oude comt gegaen,
 So gesciet datsi hem uallen
 Ende weder wassen met allen.
 Mutiaen scriuet, ouer waer,⁺
- 380 Dathi van C ende VII iaer
 Ene quene, daer soe lach,⁺
 Hare twivout tande wassen zach.
 Die buc heift mee tanden dande gheet,⁺
 Entie man dant wijf, alsic weet.
- 385 Die tanden zijn na tbeen gedaen,⁺
 Dat muechdi anden moor verstaen:
 Si zijn zwert, hare tanden wit.
 Aristotiles scriuet dit:

+ v. 364: *siminkel*, aap; *nochtan*, bovendien (cfr. v. 343).

+ v. 365: *die ragen*, die buiten de mond steken.

+ v. 369: *twivout tanden*, maaltanden, Th N *dentés maxillares nullum animal mutat*.

+ v. 370: *callen*, verhalen.

+ v. 379: *Mutiaen*, d.i. waarschijnlijk Muscio, Moschion, een verloskundige uit de 5de eeuw na Christus, die een zeer verspreide vroedvrouwencatechismus samenstelde uit Soranos; wordt door Th N onder zijn bronnen in de proloog vermeld; ook in *Der Naturen Bloeme*, prol. v. 67. Het is niet uitgesloten dat de hier vermelde *Mutiaen* een onbekend gebleven arts uit de Oudheid of de Middeleeuwen is, zoals er nog andere onbekenden voorkomen onder de door Th vermelde bronnen.

+ v. 381: *daer soe lach*, heeft o.i. geen bijzondere betekenis; is als een noodrijm te beschouwen. Komt overigens met geen woord van Th N overeen.

+ v. 383: *mee*, meer.

+ v. 385: *zijn na tbeen gedaen*, hebben hetzelfde uitzicht als het been, zijn o.m. van dezelfde kleur als het been; die verklaring staat in de volgende twee verzen.

Dier gezagecant inden mont,⁺
 390 Dats vleesch gelijc den hont,⁺
 Dat scept ooc metter tonge riuere,⁺
 Entie effentanden diere
 Drinken twater als die coe.
 Wat so leuet, nu merct hoe,
 395 Ende dat uele tanden heuet,
 Dat seit men dat lange leuet,
 Ende dat lettelt heift inden mont,
 Dat leuet onlange stont.

XI

Tonge dat es een let
 400 Dat aldaer toe es geset
 Datsoe formeren zal de wort
 Die de meinsce brinct vort.
 Tongen zijn som groot, zom clene,
 Maer aristotiles prijst alleene
 405 Die gone die de mate heuet
 Want soe de beste tale vut geuet.
 Dat eenes niet hare scout,⁺
 Maer wat dat hi des horens gewout⁺
 Verloren heift ende niet ne hoort,
 410 Dies ne leert hi gene woort;
 Selden es zoe stom van hare,⁺
 Ende alst zo comt, eist openbare⁺
 Haers wortels scout, iof zomegher adere
 Diese beneden hout te gadre,

+ v. 389: *gezagecant*, er staat een *c* in het bs., corrupt voor *t*; cfr. Boon, blz. 66.

+ v. 390: *Dats*, blijkbaar een verschrijving voor *dat eet*; cfr. Boon, blz. 66, Th N *commedit carnes*. Het woord *eet* kan in de pen blijven hangen zijn; gelet op de aanhef van v. 391 is het zeer waarschijnlijk.

+ v. 391: *riuere*, water.

+ v. 407: dit vers is de verklaring van een voorafgaande stelling die echter in het hs. ontbreekt. Het tekstverband en de volgende verzen laten toe te besluiten dat hier de stomheid bedoeld wordt. In Th N luidt het: *hec* (o.i. de tong, het spraakvermogen) *aliquando absoluta, aliquando impedita est*.

+ v. 408: *gewout*, het vermogen (van het horen).

+ v. 411: *van hare*, uit zich zelve, van aard, Th N *ex sui vitio*.

+ v. 412: *openbare*, blijkbaar.

- 415 Iof iuecht, iof ander ziechede⁺
 Die comt in al zulke lede.
 Als alte dicke es die tonge
 Doet zoe lispē out ende ionge,
 Iof stameren; *ende* alsoe es dinne
- 420 So esmer *ghaerne* leuende inne.⁺
 Onder alle dinc die leuet,
 So es allene de meinsce die heuet
 In hem *begherte* ongetelt:
 Dies moest wesen, met geweld⁺
- 425 Datti in ongetellede woort
 Conste *ende* mochte bringen voort⁺
 Sine *begherte* ende zine maniere.
 Duuen *ende* uele ander diere
 Ineen *versuchten*, in eenluut
- 430 Bringen zi hare *begherte* huut,⁺
 Want zij ne zijn niet *menighertiere*;⁺
 Sine willen *nemmee* dan hare maniere,⁺

XII

- Die stemme, alsict bescreuen sach,⁺
 Dats der lucht weder slach⁺
- 435 Die men beseffen mach int horen;⁺
 Menige es zoete ende vut *vercoren*.
 Die stemme, starc al openbare⁺
 Alvoort vanden XIII iare
 Toter oudoem inden man,
- 440 Ende danne mindertsoe weder dan.

- + v. 415: *iuecht*, jicht.
- + v. 420: *esmer*, is men er; *leuende*, wellicht moest het *beuende* zijn, Th N *titubantes et sincopantes reddit*.
- + v. 424: *met geweld*, onafwendbaar.
- + v. 426: *conste*, kunnen, vermogen, cfr. *Mnl. Woordenboek* bij dit woord.
- + v. 430: *huut*, uit.
- + v. 431: *menighertiere*, velerlei in hun begeerte.
- + v. 432: *willen*, kunnen; *nemmee*, niets meer; *maniere*, instinct.
- + v. 433: *alsict bescreuen sach*, met dit stopvers geeft schr. vaak weer wat in Th N luidt *ut dicit philosophus*, d.i. Aristoteles.
- + v. 434: *weder*; *slach*, terugkaatsing, Th N *aeris ictus*.
- + v. 435: *beseffen*, gewaar worden, waarnemen.
- + v. 437: *starc*, wordt krachtiger, waarschijnlijk is een *t* in de pen blijven hangen.

- Luud ende ansichte, vandesen tweent⁺
 Siet men uele dragen ouer een,⁺
 Want gelijc dat, bi naturen,⁺
 In des ansichten figuren
 445 In de werelt man no wijf
 Niement eens es, sonder blijf,
 Also nes al, vut ende vut,
 Niement ooc gelijc int luut:
 Elc meinsce heift, na minen wane,
 450 Syn luut ende zine gedane.⁺

XIII

- Gula dat es een let⁺
 Biden zwelge geset,⁺
 Als ons scrijft aristotiles,
 Datter stemme nuttelic es
 455 Als het niene es te groot.
 Maer welctijt sore in comt noot⁺
 Ende zwellet, so versmort de man;⁺
 So hete ment in dietsce den uf dan.

XIV

- Epiglotus dats een instrument
 460 Als I hudekin bekend
 Gelijc als es uwla,⁺

- + v. 441: *ansichte*, gelaatsuitdrukking.
- + v. 442: *dragen ouer een*, stemmen met elkander overeen.
- + v. 443-8: deze verzen zijn een inspiratie van schr.; men treft ze in Th N latijnse tekst niet aan; zij dragen een Van Maerlantse stempel, o.m. ook in de uitdrukking *vut ende vut*, geheel en al.
- + v. 450: *gedane*, uiterlijk voorkomen.
- + v. 451: *Gula*, huid; de mnl. vertaling staat in v. 458, *uf*; dit woord komt in het Groot Mnl. Woordenboek van Verdam en Verwijs niet voor, wel *huve*, d.i. vlies, waarvan bedekking, bv. huid; *gula* is eigenlijk muil (frans, *gueule*); is hier een corrupte schrijfwijze in het spel? Th N spreekt van *lunula*, maantje; Th B van *vulva (oris)*. Waarschijnlijk heeft de kopist wel *vulva* bedoeld, maar het hem beter bekende *gula* geschreven.
- + v. 452: *zwelge*, keel.
- + v. 456: *sore*, zo er; *noot*, pijn.
- + v. 457: *versmort*, verstikt.
- + v. 461: *uwla* = *uvula*; dit laatste hoort alleen in het m.-latijn thuis.

- Den wertel vander tongen na.
 Dat bedect instrumenten twee,
 Maer niet te gader nemmermeer;⁺
 465 Dat een hiet ysofragus,⁺
 Dat instrument dient ons dus
 Dat dranc *ende* spise die ons voet
 Neder zendt met groter spoet;
 Canne heet tander instrument,
 470 *Daer* ons dadem dore es gezent;
 Als dat uel bedect canna⁺
 Ysofragus dan opensta,
 Ende als es bedect ysofragus
 Canna es open, wi lesent dus.

XV

- 475 Canna es dat instrument
 Dattie lucht vut *ende* in zent,
 Toter longere gaet neder
Ende bouen *der* tongen wertel *weder*.⁺
 Epiglotus dect dese canne
 480 Datter niet in ne valle danne,
 Ende alst ooc alsoe gesciet⁺
 Datter in valt van spisen iet,
 So moet eenhoesten ouer luut
 Tote diendat es *weder* huut;
 485 Macht niet vut, dats een *zwaer* pant:⁺
 Men sterfter somwile omme te hant.⁺
 Talre beste, geloues mi,⁺
 Dats dattie gone die bi hem zij,
 Dat hine inden hals sla zere

- + v. 464: *nemmermeer*, nooit, in geen geval; terwille van het rijm kon de slot-n wegvallen; ook in die vorm bestaat het mnl. woord.
- + v. 465: *ysofragus*, slokdarm, trachea.
- + v. 471: *uel*, hier wordt de epiglottis bedoeld.
- + v. 478: *weder*, in tegengestelde richting, d.i. aan de bovenkant.
- + v. 481: *ooc*, toch.
- + v. 485: *pant*, kwelling.
- + v. 486: *omme*, daaraan; *te hant*, onmiddellijk.
- + v. 487-90: een van de zeldzame plaatsen waar schr. therapeutische raad geeft.

- 490 En mach hem deeren *nemmermere*.
 Canna heift II telgen beneden;⁺
Daer wi de uogelkine ontleden⁺
 Mogen wijs best worden geware:⁺
 Dus est bescreuen vanhare.

XVI

- 495 Guittur heet de sterte, ic wane;⁺
 Toten vppersten *ende* recht *daer* ane⁺
 Formeert men in worden tluut;
 Albouen daer zoe gaet vut
 Ende *daersoe* uergadert ant hoofd
 500 Heuet zoe ene mont, des gelooft,
 Die ter middel heift I gat
 Van crooste; es algader dat⁺
 Bouen den andren *gegraet*,⁺
Daer des meinscen luut dore gaet,
 505 Dat wart geformeert in zangen;
 Men leist datter dore gangen
 Lucht ende adem, die ooc geuen
 Voetsel an smeinscen leuen.⁺

XVII

- Hals** es een let dat hout te zamen
 510 Dat houet enten lichame:
 Van vleessce *ende* van crostele mede.
 Inden hals aldaer ter stede
 Vergaderen aderen *herde* vele,⁺
 Dorder hoofscher naturen spele⁺

- + v. 491: *telgen*, takken.
 + v. 492: *ontleden*, openmaken, van de ingewanden ontdoen.
 + v. 493: *worden geware*, waarnemen.
 + v. 495: *Guittur*, corrupte schrijfwijze voor *guttur*; *sterte*, strot.
 + v. 496: *toten vppersten*, aan het bovenste gedeelte waarvan.
 + v. 502: *crooste*, kraakbeen.
 + v. 503: boven elkander gestapeld; *graet*, trap, ladder, Th N *gradus*.
 + v. 508: *leuen*, het fysieke leven, het lichaam.
 + v. 513: *herde*, zeer.
 + v. 514: *dorder*, daar waar; *hoofscher naturen spele*, het glad verloop van de werking.

- 515 Vanden vijf zinnen duer gaen.
 Allene de mensce, zonder waen,
 Mach lettel bugen of doen liden⁺
 Sinen hals dan an II ziden;
 Hine machene bugen in gere maniere⁺
- 520 Achterwaert als ande dieren.
 Alle dieren bugene achter waert
 Sonder de wulf enne libaert,⁺
 Ende dat diet hierna allene;⁺
 So mogen ooc alle uogelen gemene.

XVIII

- 525 Been es des lichame fundament⁺
 Den aermen vleessce gezent⁺
 Dat het daer bi moge gestaen;⁺
 Inderre wijs, nu merct zaen,⁺
 Dat een wech gemaect van aerden⁺
- 530 Sonder staken niene mach gehaerden,⁺
 Soe ne breict ende valt alte zamen,
 Also ne mochten die lichame
 Niet gedueren sonder been.⁺
 Hart zijnder uele ouer een,
- 535 Ende binnen hol, wit in gedane,
 Starc iegen pine te wederstane.

- + v. 517: *liden*, bewegen.
- + v. 519: *hine machene*, hij kan hem niet.
- + v. 522: *sonder*, behalve; *libaert*, leeuw; *libaert* zou volgens E. Verwijs *Nat. Bl.* blz. XXXVI, typisch westvlaams en Van Maerlants zijn.
- + v. 523: wat voor zin dit vers heeft, is niet duidelijk. Hoogstwaarschijnlijk zit een zware corruptie in de tekst waarvan de betekenis moet gegist worden uit het latijn van Th N, *hyene qui rectius cervicibus rigent*; we stellen voor te lezen: *ende dat doet hyene allene*.
- + v. 525: de verhandeling over de beenderen volgt in het hs. op die over de hals. Bij Th N en Th B staat zij achter het hoofdstukje van de vingeren en de nagels.
- + v. 526: *aermen*, kranke.
- + v. 527: *gestaen*, staande overeind blijven.
- + v. 528: *in derre wijs*, op dezelfde wijs als.
- + v. 529: *wech*, muur, wand.
- + v. 530: *gehaerden*, uithouden; vergelijk de westvlaamse spreekwijze: hij kan 't niet herden.
- + v. 533: *geduren*, standhouden.

- Mans benen zijn, sonder bijf,
 Starker uele dan die wijf,
 Sonder de wijf van amasone,⁺
 540 Die starcste wijfs onder den trone.⁺
 Dar iacob scriuet, alsict las,⁺
 Die bisscop takers was,⁺
 Een vroet man *ende* leede goet leuen;
 Hi heuet vanden wiue bescreuen⁺
 545 Dat wonder es van hare cracht,
 Ende zij *kerstin* zijn geacht
 Ende vp die sarrasinen striden;⁺
 Ooc geuelt in corten tiden,⁺
 Dattie coneghinne van hem
 550 Cam tote iherusalem,
 Tons heren graue doen *haer* gebede⁺
 Enter tempel diende mede,⁺

XIX

- Maerch, dat ouer uloitheit van bloede
 Dat tbeen heuet in zine hoede;⁺
 555 Dat mach men zien andode kinder:
 Men breke *haer* been, men vint ghinder⁺⁺
 El niet in dan bloet root,
 Want hare hitte was niet zo groot

- + v. 539: *sonder*, behalve.
- + v. 540: *onder den trone*, op aarde.
- + v. 541: *iacob*, d.i. Jacob van Vitry (1175-1240), bisschop van Akko; hij schreef o.m. een bekend geschiedkundig werk *Historia Orientalis*.
- + v. 542: *takers*, te Akko, St. Jean d'Acre.
- + v. 544: *vanden*, van die.
- + v. 547: *up*, tegen.
- + v. 548: *geuelt*, gebeurde het; *in corten tiden*, kort geleden.
- + v. 551: *tons*, tot ons.
- + v. 552: *diende*, op bedevaart ging en ene offerande bracht.
- + v. 554: *hoede*, waarschijnlijk omwille van het vers; Th N *medulla est superfluitas sanguinis in ossibus concavitatem habentibus*. De vertaling is niet heel juist, ofschoon met *hoede* een zeer plausible zin verkregen wordt.
- + v. 556: *ghinder*, daar ter plaatse.
- + v. 556-60: in Galenos' opvatting (cfr. Th.N) is het beenmerg een neerzetting in de beenholte van het bloed dat door de ingeboren warmte (calor innatus) ter plaatse wit wordt; daar bij kinderen de ingeboren warmete niet zo sterk is als bij de volwassene, komt het niet tot het stadium van het witte (d.i. gele) merg en blijft dit laatste rood.

- Dat *verzieden* mochte zo zaen
 560 Ende *witheit* van *marge* ontfaen.
 March voet de *hartheit* van *beene*,⁺
 Ende men *vint* *vissce* ne *geene*,
 Als ons *plinius* doet *verstaen*,
 Die *maerch* hebben, *sonder* waen;
 565 *Diere* van *couder* naturen
 Hebben meest *maerchs*, *nader* *scriften*.

XX

- Crosteel* es *zochter* danne *steen*,
 Ende *harder* danne *vleesch* ne *gheen*,
 Als ons *galien* *seghet*;
 570 So es *crostels* uele dat *pleget*
 Van *kinden* te *wordene* *been*;
 Inde *moude*, *ouer* een,
 Ne *vergaderde* dat *hoofd*,
 Ne *dade* *tcrostel*, des *gelooft*.⁺

XXI

- 575 *Scouderen* heift de *mensce* allene
 Meere dan *ander* *diere* *gemene*,
 Na *zine* *grote*, *zuldijt* *verstaen*,
 Om *datti* *last* sal *mogen* ontfaen.
 Die *scouderen* *zijn* van *starken* *beene*
 580 *Gheformeert*, *beede* *gemeene*,
 Omtē *dragene* *zwaren* *last*;
Daer *zijn* de *scouder* *bladen* *vast*,
 Breed *ende* *dinne*, die die *wide*⁺
 Ouer *decken* in *elke* *zide*
 585 *Entie* *tvleesch* *onthouden* *mede*,⁺
 Dat behoort te *zulken* *lede*.

+ v. 561: *voet*, onderhoudt.

+ v. 574: *ne dade tcrosteel*, als het kraakbeen het niet deed. Maar ter plaatse van de *moude* is er geen kraakbeen, alleen maar een vlies en de verbening geschiedt er niet endochondraal.

+ v. 583: *wide*, tussenruimte.

+ v. 585: *onthouden*, vasthouden, tot aanhechting dienen.

XXII

- Bughende arme heift vorwaert⁺
 De meinsce, als nature beghaert,⁺
 Wel naer alle dander diere⁺
 590 Bugen achterwaert na haer maniere.
 Darne hebben in starke beene;
 Dat vorden ellenboge gemeene⁺
 Heuet I clene been ende I groot,
 Darempistel een albloot.⁺
 595 Starc zijn de armen bi naturen,
 Datsi muegen in pinen geduren,
 Ende dapper ende bugende mede,⁺
 Omme te zine in hebbelicheden.⁺
 Starke zenewen zijnre ooc ynne,
 600 Ende vele adren, alsiet kinne,
 Daer fucisiene of zijn vroet,⁺
 Daert best in laten doet,
 Als des lichames nature⁺
 Heuet in te uele humure.⁺
 605 Inden armen es ene stede
 Dat men nomet de muus mede,
 Een lettel bouen den helleboge,
 Dat gene wonde mach gedogen,
 Men blijfter emmer omme doot;
 610 Nochtan, seit de bouc albloot,
 Slaetmen den arm of altemale,
 Dat men tlijf ontdraget wale;⁺

+ v. 587: *Bughende arme vorwaert*, Th N *brachia ad antierius inflexa*.

+ v. 588: *als nature beghaert*, zoals het krachtens zijn natuur behoort.

+ v. 589: *wel naer*, bijna.

+ v. 592: met dit vers wordt de voorarm in zijn geheel bedoeld.

+ v. 594: *darempistel*, bovenarm; cfr. *Mnl. Woordenboek* bij *pestel*.

+ v. 597: *dapper*, snel; *bugende*, buigzaam, lenig.

+ v. 598: om tegen elke inspanning bestand te zijn.

+ v. 601: *of zijn vroet*, mede bekend zijn.

+ v. 603: *muus*; hiermede kan niets anders bedoeld zijn dan de spierbuik van de biceps brachii. Het woord betekent ook eender welk vlezig lichaamsdeel, de spier in het bijzonder. Staat *muus* in etymologisch verband met *musculus*?

+ v. 604: *nele*, schadelijke; waarschijnlijk corrupt voor *vuele*, Th N *nocivus*.

+ v. 612: dat men het leven behoudt.

Ooc seggen meesters menich een
 Dat zulke muus es inde been,⁺
 615 *Maer* men es zo zeker niet
 Dat zulke dinc daer of gesciet.⁺

XXIII

Aristotiles doet uerstanden
 Vanden meinsceliken handen,
 Datsoe gemaect zijn ter stede
 620 Dattie voorder voeten mede
 Sijn andie III voete diere;
Maer die meinscelike maniere
 Es van vele meere zinne⁺
 Dan al dat leuen heuet inne;
 625 Dies bedaerf hem menichfout⁺
 Instrumenten te zire gewout,⁺
Daer hi hem mede geneere;⁺
 Handen heuet tsire were,⁺
 Sijn lijf te bescermene mede,
 630 Ende te menigher nuttelichede;

XXIV

Vingeren die zijn ande hant
 Te meniger nutscap becant,
 Zede te houdene *ende* ooc mede⁺
 Te meniger behendichede.
 635 Die dume es grouf, cort *ende* dicke,⁺
 Ende cracht te doene gemicke,⁺
Ende hevet alsoe uele machten allene

+ v. 614: *been*, het onderbeen.

+ v. 616: dat het in het been verloopt zoals in de arm.

+ v. 623: *es van vele mere zinne*, Th N *est majoris intellectus et majoris ingenii*.

+ v. 625: *bedarf*, heeft nodig.

+ v. 626: *te zire gewout*, tot zijn beschikking.

+ v. 627: *geneere*, in stand houdt.

+ v. 628: *tsire were*, om zich te verweren; in dit vers moet *hi* bijgedacht worden.

+ v. 633: *zede*, corrupt voor *mede*, Th N *ad retinendum*.

+ v. 635: *grouf*, zwaar.

+ v. 636: *gemicke*, geschikt tot.

Als alle dandre gemeene.⁺

XXV

- Nagelen die zijn ouer een
 640 Gemaect om tende vanden teen
 Te deckene ende vingeren mede.
 Nagelen hebben meere harthede
 An hem dant croostel ouer een,
 Ende minder vele dan dat been.
 645 Nagelen *verliesen* hare gedane,⁺
 Als het gaet den steruen ane⁺
 Ende zomich euel mede.
 Beesten hebben dor *haer* wreethede⁺
 Clawen daer onse nagelen staen,
 650 Om *haer* biten om haer slaen.
 Nagelen van mannen *ende* wiue,
 Sijn meest gedaen na haren liue.⁺
 Alle *crumme* clawede uogele mede
 Ne drinken niet, dats *waerhede*,
 655 Om tnatte vleesch *daer* si bi leuen;
 Hem es ooc clare ziene gegeuen;⁺
 Ende hoger vlucht proie te vane,⁺
 Nature geuet hem, ic wane.

XXVI

- Aderen zijn smeinscen riuieren⁺
 660 *Daert* bloet bi, na zire maniere,
 Tallen lede loopt wale;
 Ende diere zijn II principale,

+ v. 638: *gemeene*, te zamen.

+ v. 645: *gedane*, uitzicht, kleur, Th N *colorem*.

+ v. 646: als het op sterven aankomt.

+ v. 648: *dor*, omwille van.

+ v. 652: stemmen in hoge mate overeen met hun leefwijze.

+ v. 656: *hem*, is een datief meervoud, slaat op *vogele*.

+ v. 657: hier moet het woord *om* bijgedacht worden.

+ v. 659: *riuieren* kanalen. Schr. maakt in zijn uiteenzetting niet altijd het onderscheid tussen de fundamentele eigenschappen van arteriën en venen; hij was daarin een man van zijn tijd. Th N vermeldt nadrukkelijk *sed non habent venae motum dilationis et constrictionis sicut arteriae*.

- Die huuter herten gaen allene,
 Ene groote ende ene cleene.
 665 Van desen II spreict plinius
 In zijne bouken zelue aldus:
 Dat vute breict menich adre⁺
 Die den lichame duergaen algader;
 Dese II geuen ooc die vaert
 670 Met aderen ter hersene waert;
 Van danen ten ogen enten oren,⁺
 Ter nese, ter roeste, alst wijt horen,⁺
 Dat elc zijn sins gebruken mach.⁺
 Van danen, alsict bescreuen zach,⁺
 675 Leistmen dat tallen leden gaen
 Aderen die tallen tiden slaen.
 In haren slach, an haren ganc
 Togen zij, weder starc es of cranc
 Therte, of ziec, of gezont.
 680 Dander adren dragen talre stont
 Tbloet achter leden harentare.⁺
 Drie gaenre al openbare
 Dorde aermen, die wij meest laten
 Als wij meest noots hebben, *der baten*⁺
 685 Van herten, van leueren, des gelooft.
 Die derde neimt beghin ant hooft;
 Van danen gaen zij ter hersene waert,
 Ende van dane nemen zij de vaert
 Inden vede, dat daer bi⁺
 690 Des mans begherte bekennet zij;
 Wat des mans herte begaert,
 Ende alle trecsi ten vede waert;
 Daderen, die hi heuet, de man,

+ v. 667: *vute breict*, ontspringt (uit het hart).

+ v. 671: *van danen*, daar vandaan, bedoeld worden de hersenaders.

+ v. 672: *roeste*, verhemelte.

+ v. 673: *dat*, derwijze dat.

+ v. 674: *van danen*, hier wordt het hart mede bedoeld.

+ v. 681: *achter*, naar; *harentare*, overal.

+ v. 684: *der baten*, tot nut.

+ v. 689: *dat*, cfr. v. 673.

- Dus *vergadere* menich an⁺
 695 *Daerbi* wort het, dat kint⁺
 Datmen biden vede wint,
 Dat het ontfaer die gelike
 Alder leden *properlike*.⁺
 Ooc lopen toten voeten neder
 700 Aderen vuter herten weder,
 Daert biden voeten comt in⁺
Waerhenen wille *smeinscen* zin.

XXVII

- Zenewen* houden te gader de beene;⁺
 Der heift de lichame menich eene.⁺
 705 Int hooft nes zenewe en gheene⁺
Maer uele in uoeten, in handen, in beene.
 Men leset dat al *zenewen* heuet,
 Dat bloet heuet ende leuet.
 In daerme zijn *zenewen* starc *ende* groot,
 710 *Maer* in de *scijnkelen*, weit *albloot*,⁺
Sijnsi *starker* ende meere mede.
Zenewen als hem hare *natheide*
 Ghebreict, so *cremken* zij in *den* man,⁺
 Ende dats hem grote pine dan;
 715 Ne gheen vanden *visscen* gemene
 Ne heuet *zenewen*, groot no *clene*.

- + v. 694: lopen op die wijze allemaal samen (in de vede); Th N *omnes vene communicant venis quae in virgam descendunt et sunt multae multiplicisque ille vene quae in virgam concurrunt.*
- + v. 695: *daerbi wort het*, dat is de reden waarom; *dat*, dat het.
- + v. 698: *properlike*, in het bijzonder.
- + v. 701: *daert*, zodat het; *comt in*, blijkt.
- + v. 703: *Zenewen*, *hiermede* wordt in de medische schriften van Oudheid en Middeleeuwen helemaal iets anders bedoeld dan thans. Het woord betekent niets meer dan: een witte draad, pees, gewrichtsband of echte zenuw; in dit vers, band; Th N *nervis ad invicem ossa conjuguntur.*
- + v. 704: *der heift*, daarvan bezit.
- + v. 705: het hoofd bezit inderdaad geen touwvormige pezen. De volgende verzen tonen duidelijk aan over wat soort *zenewen* het hier gaat.
- + v. 710: *scijnkelen*, de onderste ledematen.
- + v. 713: *ghebreict*, ontbreckt; *cremken*, inkrimpen.

XXVIII

- Arterie zijn, zonder waen,⁺
 wel naer als aderen gedaen,
 Ende zijn hol, ende haer ganc
 720 Die es biden zenewen lanc;⁺
 Vander herten es haer beghin.
 Galiens seget hier in
 Dat herte bi hem zuuert ooc⁺
 Ende wech blaset zinen rooc,
 725 Entie naturlike hitte mede
 Bi hem gedeelt wert in allen leden.
 Die vliegende dieren altegader⁺
 Ne hebben arterie; no adre⁺
 No zenewen, no arterien mede.

XXIX

- 730 Sijn cordekine an smeinscen lede⁺⁺
 Die binnen duer dat uleesch gaen,
 Ende als zenewen zijn gedaen.

XXX

- Ooc zijnre zenewen heeten banden,⁺
 Harder dan zenewen onder tanden,⁺

- + v. 717-20: hier wordt een korte doch gebrekkige definitie van de arterie gegeven. Dat schr. over het fundamenteel verschil van de bloedvaten licht henenglijdt, blijkt uit de vergelijking van zijn desbetreffende teksten; cfr. het hoofdstuk over de aderen.
- + v. 720: *haer ganc die es biden zenewen lanc*, Th N *in longitudine extensa nervorum*.
- + v. 723: *bi hem*, door middel van de arteriën.
- + v. 727-9: deze verzen zijn de vertaling van een bewering uit Th N.
- + v. 728: *adre*, adder, Th N *nec serpentes*.
- + v. 730: *sijn*, er zijn ook nog.
- + v. 730-2: men kan redelijkerwijs aannemen dat de hierin beschreven delen overeenstemmen met wat wij zenuwen heten. Schr. heeft hier Th N sterk beknot.
- + v. 733: *heeten*, geheten; ofwel ontbreekt hier het woord *die*.
- + v. 734: *onder tanden*, zó is heel zeker de tekst van het hs.; welke betekenis achter die waarschijnlijk corrupte tekst schuilt, moet opgemaakt worden uit Th N: *ligamenta sunt nervis similia*. In de geest van Th was het verschil tussen zenuwen, ligamenten, aderen en slagaders duidelijker dan wat de mnl. auteur daarvan laat blijken. We stellen voor te lezen *ondervanden*, d.i. die zich voordoen als.

- 735 Die teen been an tander binden;
Daer die been enden, mach men vinden⁺
 Als een pesekin vut gaen
 Dat an tander been hout zaen.⁺

XXXI

- Vleesch es sochte *ende* weldich cranc,⁺
 740 *Ende* lichte ter breclicheden ganc,⁺
 Vleesch no te mager, no te vet
 Dat priset nature bet,
 Dat, na recht, *veruult* de lede⁺
 Sonder oueruloiechede.⁺
 745 Vleesch heuet *verwe* menigertiere:
 In *mammen* wit, dats zine maniere,
 Inde longere als rosaet,⁺
 Ter *herten* in roert, alst *daertoe* staet,⁺
 Inde leuere purperin,
 750 Swartachtich moet de milte zijn.

XXXII

- Die huut es een decsel mede
 Ouer al des meinscen lede,
 Die de *versaminge* menichfout⁺
 Aldect ende te gader hout.
 755 Alre dinnest es smeinscen vel,
 Hem mach geen let gedogen wel,⁺

- + v. 736: *been*, waarschijnlijk ontbreekt hier de meervoudsuitgang, tenzij de slot-n van *enden*, een *t* moest zijn.
 + v. 738: *zaen*, onmiddelijk.
 + v. 739: *weldich cranc*, zeer broos; Th N *mollis et delicata*.
 + v. 740: *ter breclicheden ganc*, tot (zwakheid) scheuren geneigd; Th N *corruptioni prona*.
 + v. 743: *na recht*, op passende wijze; Th N *debita repletio*.
 + v. 744: *sonder ouerloiechede*, vult het begrip van *debita repletio* aan; best te vertalen door: zonder overdrijving; Th N *moderata (repletio)*.
 + v. 747: *rosaet*, licht rood; Th N *rufa sive rosea*.
 + v. 748: *in roert*, corrupt voor *ist root*; Th N *rubicondus*.
 + v. 753: *versaminge*, Th N *congeries*.
 + v. 756: *geen let*, geen letsel, geen hinder.

- Want hets ombewist van goede hare.⁺
 Galiens zeget openbare,
 Sulke huut es dicke, zulke dinne,
 760 Die dinste heift meest *haers* inne,
 Ende soes scarp van naturen echt,⁺
 Entie dicke zochte ende slecht.⁺
 Menscen hebben witte huut
 Wel naer alde werelt vut,⁺
 765 Sonder allene *daert* uolc beronnen⁺
 Metter cracht es vander zonnen,
 Als tuolc es in ethiophen;⁺
 De wareit weten wi al hopen⁺
 Dat adaem hare ende onse vader
 770 Was, enter meinsceit algader;
 Maer weder zi zwart zijn bi naturen
 Of vander zonnen, twiuelen scrifturen.

XXXIII

- Rigge beghinnet anden hals⁺
 Ende gaet neder als *ende* als⁺
 775 Te gate, dat heet fundament.
 Van menigen sticke es dit bekent,⁺
 Alle duergate; nu merct dan,⁺
 Die rebben die zijn vast der an.
 Duer de gate vanden ricgebene⁺
 780 So gaet ene coorde alleene,
 Die nuicha heet in latijn;⁺

- + v. 757: *ombewist*, (*on*) niet toegerust.
- + v. 761: *scarp*, ruw, ruig; Th N *aspera*; *echt*, zeer.
- + v. 762: *slecht*, effen; Th N *plana*.
- + v. 764: bijna over geheel de wereld; Th N *in omnibus fere partibus orbis*.
- + v. 765: *sonder*, behalve; *beronnen*, overlopen, bestormd.
- + v. 767: *ethiophen*, Ethiopië.
- + v. 768: *al hopen* (*open*), zeer duidelijk.
- + v. 773: *rigge*, wervelzuil.
- + v. 774: *als ende als*, helemaal.
- + v. 776: *bekent*, gemakkelijk te kennen.
- + v. 777: *duergate*, van een gat (wervelgat) voorzien.
- + v. 779: *ricgebene*, wervel.
- + v. 781: *nuicha*, er staat *nui*, ruggemerg, Th N *nucha*; voor de juiste betekenis en oorsprong van het middellatijns woord *nucha* verwijzen we naar Constantinus Africanus: *De communibus medico cognitu necessariis locis*, lib. II, cap. 4. Het klassieke latijn kent het woord *nucha* niet.

Daer of comt uele daer stidenessens in.⁺
 De ric mach uele pinen dragen,⁺
 Maer alst comt tenlangen dagen,⁺
 785 So bughet hi ende wart crom;
 Dit merct men ande oude zom.

XXXIV

Barst es anden meinsce I let
 Toter weldicheit gezet⁺
 Dat wers mach gedogen pine⁺
 790 Sonder de mesquame zine;⁺
 Dat doet *ther*te datter inleit
 Ende ander zaken als men zeit.
 Die barst heuet, als men weet,
 Inde middel een been breet
 795 Duergate, nu merct dan,⁺
 Die rebben uergaderen daeran,⁺
 Ende daer toe uele zenewen mede
 Die behoren ter meinscelichede.
 Daeronder risen altemale⁺
 800 Daderen die heeten principale,
 Die hem, gelijc tacken, mede⁺
 Deelen in al smeinscen lede.

- + v. 782: *stijdenessens*, stevigheid; de *s* behoort bij *stide-nessen-s*; doch het is ook mogelijk dat zij, door corruptie van de tekst deel uitmaakt van *es*.
- + v. 783: *ric*, het westvlaams is hier duidelijk te erkennen; *pinen*, last, arbeid, zware inspanning.
- + v. 784: *ten langen dagen*, tot een hoge leeftijd.
- + v. 788: *toter weldicheit*, tot het opvangen van geweld; hoogstwaarschijnlijk moet *weeldicheit* gelezen worden, tot vreugde, tot genoegen; Th *N pectus pars est delicata*.
- + v. 789: *wers*, minder goed.
- + v. 790: Th *sine detrimento sui*.
- + v. 795: *Duergate*, Th *N fistulosum*. Het borstbeen vertoont wel vele gaatjes aan de oppervlakte (foramina nutricia), doch de betekenis van die openingen is een andere dan die van het wervelgat; *duergate* heeft hier niet dezelfde toedracht als in v. 777.
- + v. 796: *uergaderen*, het woord heeft natuurlijk een andere toedracht naargelang het slaat op *rebben* of op *zenewen*; hier: zitten vast op.
- + v. 799: *daeronder risen*, daarachter liggen.
- + v. 801: *die hem*, die zich.

Aristotiles zeit, diet weet,
 Dat niet dat leuet, heift zo breed
 805 De barst, als de meinsce doet,
 Na zire grote, alsic verstoet;
 Nauwe hebse al ander dieren
 Ende smal, na hare maniere.

XXXV

Mammen of teten machment nomen,
 810 Die zijn van zochter vleessce comen,
 Ende zijn, als aristotiles zeit,⁺
 Instrumenten daer melc in leget
 Ende daer of comt meinscelic zaet.⁺
 Melc es nattheit, dat verstaet,⁺
 815 Beede in meinscen ende in dieren
 Als zij vrucht dragen na haer manieren,
 Dat vanden vleessce hem sceed dan.⁺
 Beter es de melc, merct hier an,
 Die tzwarte wijf geift dan de witte;
 820 In gheeten faelgiert alditte.
 Bedi seget dattie melc⁺
 Ende smeinscen zaet, dese II elc
 Hebben beghin van eenre stede;
 Die fisisiene liens mede.⁺
 825 Aristotiles seit datmen vint
 Somwile melc ant knechtkin kint.⁺
 Gheen dier heuet de mammen voren
 Dan de meinsce, als wijt horen,

- + v. 811: *zeit*, terwille van het rijm moet hier staan *seghet*: een slordigheidje van de kopist.
- + v. 813: de verklaring over de inhoud van dit vers vindt men in v. 821-3.
- + v. 814: *nattheit*, vloeistof.
- + v. 817: *hem sceed*, zich afscheidt.
- + v. 821: *Bedi*, corrupt voor *Beda*, cfr. Th.N. In *Leuvensche Bijdragen*, 1942, XXXIV, blz. 110 (W. Dols), staat een fragment dat tot een hs. met correcter schrijfwijze behoort; daar wordt duidelijk *Beda* gelezen. Cfr. Beda, *De Elementis Philosophiae*, lib. IV, in *Opera Omnia*, edit. 1612, Colon. Agrip., Bd. I, blz. 226.
- + v. 824: *liens*, bevestigen dat.
- + v. 826: *knechtkin*, jongetje; de westvlaamsheid ligt er vingerdik op.

XXXVI

- Therte, als zeit aristotiles
 830 Es tbeghin *daeral* roeren of es,⁺
 Therte dats de kerse allene⁺
 Vanden lichaeme gemene.
 De longere leget niet aldaer
Daer therte leget; weit vor waer,
 835 Die ademtucht comt van hare.
 Maerct, die nature al openbare
 Therte sette met groter waerde
 Indes lichaems middewaerde,
 Tedelste inde edelste stede.
 840 Negheen bloet comt mede
 Van andren steden ter *herten waert*,
 Want soe es fontene *daervute vaert*⁺
 Ende van alden bloede beghin;
 Van hare gaet tallen leden in
 845 De ghifte van hare cracht.⁺
 Therte es beghin gheacht⁺
Daer die begherte of comt, te waren,⁺
 Van alre dinc die wij begaren.
 Dat bloet dat *therte* heuet inne,
 850 Es subtijl, claer ende dinne.
 Die longere es bouen *der herten* gezet,⁺
 Ende waer *omme* het es, dat merct bet:
 Die longere es zochte *ende* licht,
 Ende es als ene waie gesticht⁺
 855 Bouen *der herten*, merct ditte,

+ v. 830: *roeren*, beweging, zowel van het lichaam als van het gemoed.

+ v. 831: *kerse*, kaars, lantaarn; Th N *lucerna*.

+ v. 842: *fontene*, bron; *daervute*, waar het (bloed) uit.

+ v. 845: *de ghifte van hare cracht*, Th N *virtus ejus*.

+ v. 846: *beghin*, Th N *principium motivum*, het aanleiding gevend beginsel.

+ v. 847: *begherte*, Th N *rerum delectabilium*; *te waren*, voorwaar.

+ v. 851-6: deze verzen geven de in de Oudheid algemeen geldende opvatting over de longfysiologie weer; men vindt ze bij Hippokrates, Galenos, Platoon, Aristoteles, e.a. cfr. v. 993-6.

+ v. 854: *waie*, waaier; Th N *flabellum*. In *Leuvensche Bijdragen*, 1942, XXXIV, blz. 118 besteedt W. Dols enkele bladzijden om te bewijzen dat *waie* 'netwerk' betekent; de tekst van Th N was hem niet bekend; cfr. L. Elaut in *Leuvense Bijdragen*, 1951, XLI, blz. 107; ibid. XLII, blz. 67.

- Dattie *herte* van hare hitte⁺
 Altegader niet worde *uertaert*.
 Tscarpe *vander* herten es vorwaert,⁺
 Maer inden meinsce eist gekeert
- 860 Ter *luchter* barst, als men ons leert.⁺
 In allen dieren vptie aerde
 Es *therte* inde middewaerde,
 Sonder inden meinsce allene,
 Daer eist ter *luchter* zide waert clene,⁺
- 865 Anders zo waert alte cout
 De *luchter* zide anhare gewout.
 Na zine grote, *onder* ander diere,⁺
 Heuet de meinsce *uan* meester maniere
Therte, ende zulc meinsce leuet
- 870 Diese meere dan I *ander* heuet.
 Sulc *herte* es groot, zulc clene,
 Sulc hart, zulc zochte. Hort wat ic meene:
 Die *therte* heuet hart, es *zonder* zin,⁺
 Want *harde* herten hebben die diere.
- 875 Grote *herte*, dats zine maniere,⁺
 Eist in meinscen, eist in beesten,
 Die es bloot na desen ieesten,⁺
 Ende des ne *wanen* niet leeke lieden.⁺
 Hoort hoe ict prouue *ende* bediede:
- 880 Grote *herte* mach niet zo zaen⁺
 Hare hitte *durendure* ontfaen
 Als die *gemate*, dus blijft soe cout,⁺

- + v. 856: *dattie*, opdat; *hare*, d.i. de eigen hitte van het hart, Th N *caloris proprii*.
 + v. 858: *tscarpe*, de hartpunt, Th N *pars acuta cordis*.
 + v. 860: *ter luchter barst*, naar de linkerkant van de borst gekeerd.
 + v. 864: *clene*, een beetje.
 + v. 867-8: Th N *Est autem cor hominis magnum secundum quantitatem corporis*. V. 868
 betekent derhalve: de mens heeft het hart met de meeste omvang (*maniere*).
 + v. 873: *zonder zin*, Th N *caerentium sensu*.
 + v. 875: *dats zine maniere*, dat ligt in hun natuur.
 + v. 877: *na desen ieesten*, overeenkomstig hun aanleg.
 + v. 878: *wanen*, weten, vermoeden; *leeke*, ongeleerde.
 + v. 880: *zaen*, vlug.
 + v. 882: *gemate*, van matige, gemiddelde omvang.

- Ende coutheit beneimt tgewout⁺
 Datmen niet coene mach zijn;
 885 Merct dat een clene huusekin
 Van enen viere altemale
 Eer warrem es dan ene zale.
 Hasen ende herten die zijn bloot
 Entie hebben herten groot.
 890 Therter ne mach min no mere
 Niet een twint gedogen van zere,⁺
 No smerte, no ziechede,
 Ende dat muegen dander lede,
 Ende dits recht, want alst begin
 895 Yet onwillens comet in,⁺
 So bliuet al zonder cracht
 Dat van hem ontfanget macht;
 Dits tekin dat in doot mans herte⁺
 Noit man sach tekin der smerte,
 900 Als men in dander leden ziet:
 Therter ne mach ombiden niet⁺
 Dat het yet gequets zij,
 Maer eer hun comt de vreese bi,
 So comt de doot ende breket leuen
 905 Eer soe quetsinge heuet beseuen.⁺
 Men leist die steruen duer tvenijn⁺
 Dat haer herten onuervaerlic zijn.⁺
 Dattie lieden zijn goet van zeden,
 Milde of vrec, of van pijnlichenen,⁺
 910 Blide of zeerich, coene of bloot,⁺
 Dat doet de herte cleine ende groot,

+ v. 883: *beneimt tgewout*, ontnemt het vermogen.

+ v. 891: *niet een twint*, helemaal niets.

+ v. 895: *yet omwillens*, iets verkeerd, iets kwaad.

+ v. 898: *dits tekin*, dit wordt hierdoor bewezen.

+ v. 901: *ombiden*, laten merken.

+ v. 905: *beseuen*, beseft.

+ v. 906: *venijn*, vergif, vergiftiging.

+ v. 907: *onuervaerlic*, waarschijnlijk corrupt voor *onvergankelijc*, meer in 't bijzonder: niet door het vuur verteerbaar; Th N *negatur cremari posse*.

+ v. 909: *van pijnlichenen*, kwaadaardig, twistziek.

+ v. 910: *zeerich*, verdrietelijk.

Daer soe haer staen heift *vercoren*,⁺
 Te uerre achter of uoren,
 Ter luchter of ter rechter stede,
 915 Te hoge of te neder, mede
 Scoonheid ende leelichede.

XXXVII

Leuere es an de rechter hant
 Der herten, dits becant;
 De milte heift de luchter stede.
 920 Aristotiles seit mede,
 Dat wonder ware menigertiere
 Vond ment *anders* in enigen diere.
 Die leuere es zoete menigertiere⁺
 Es in hare, ende zoetichede.
 925 Meinsce *ende* stieren hebben ront⁺
 De leuere in alre stont.
 Sinte clement zeit, dat bidi⁺
 Die leuere ant rechter zi,

- + v. 912: *daer*, naar gelang; *haer staen*, zijn ligging.
- + v. 923: *menigertiere*, is een lapsus calami met slotwoord van v. 921. Dit is ook de mening van A. Boon, *Album Vercoullie*, blz. 66. Hij stelt voor te lezen *lenichede* naar Th *N est autem epar dulce et in eo est natura lenitatis et besigne dispositionis*.
- + v. 925: Een vergelijkend-anatomische ketterij van de ergste soort.
- + v. 927: *Sinte Clement*. Wie is die Clement? Clemens Romanus of Clemens van Alexandrië, of een van de tientallen andere heilige Cl.? De eerste behoort tot de eerste, de tweede tot de tweede eeuw van onze tijdrekening. Veel geschriften van Cl. Romanus zijn apocrief. We hebben in zijn authentieke werken geen zinsnede gevonden waaruit zijn belangstelling voor de biologie van de mens kan blijken, of naar welke wij in verband met schr.'s bewering over de lever zouden kunnen verwijzen. Th spreekt van geen heilige, alleen van *Clemens*. In de werken van Clemens van Alexandrië die vaak getuigen van een degelijke kennis der biologie, hebben we evenmin iets gevonden dat in verband zou staan met wat *Sinte Clement* in de pen gelegd wordt. Thomas die in de inleiding tot zijn *De Natura Rerum* een opsomming geeft van bekende en onbekende grootheden die hem de bronnen voor zijn geschrift verschaften, vermeldt geen Clemens. J. van Maerlant neemt in zijn *Der Naturen Bloeme* de literatuurlijst van Thomas over; we vinden bij hem evenmin een spoor van Clemens. Bartholomeus Anglicus in *Proprietates Rerum*, L.V. cap. 39, vermeldt evenmin een Clemens, ofschoon hij de in vv. 929-30 vermelde eigenschappen van de lever aangeeft zonder een verband te leggen tussen de rechtszijdigheid van de lever en deze hare eigenschappen. Vincent de Beauvais maakt hiervan evenmin gewag in zijn *Speculum Naturale*.

Dat die spise *verduen* doet
930 Ende vaerwet smeinscen bloet.

XXXVIII

Galle es der leuere bi:⁺
heet ende drooge, geloues mi,
Ende dat es na galiene⁺
De maniere *der* *caloriene*.⁺
935 God heiftse inde leuere gezet,
Omhaer te helpene bet
Omme te *verziedene* de spise.
Vander *gallen*, seit de wise,
So comt ongestadichede,
940 Gramcep ende subtijlhede,
Scarpheit van zinne *ende* *lustichede*,⁺
Verheffinge ende coenhede,⁺
Ende begherte van wiue,⁺
Ghedinkenesse in desen liue,
945 Ende *verandworden* metter vaert;⁺
Alle die lichame ooc die waert⁺
Verhit *ende* *verdroget* vander *gallen*.
Plinius horic callen
Dat zulc meinsce ne heifter niet,
950 Dat cracht *ende* lange lijf bediet.⁺
Aristotiles seit zulc die leift
Die galle bouender leuere heift,
Entie zijn bi naturen wreet.
Sulc man es die galle steet⁺

+ v. 931: *Galle*, hier wordt de galblaas bedoeld, op andere plaatsen de vloeistof die zich in de galblaas bevindt, een verwarring die men thans zeer vaak bij leken ontmoet.

+ v. 933: *galiene*, Galenos.

+ v. 934: *caloriene*, choleric.

+ v. 941: *lustichede*, waarschijnlijk *listichede*; Th N *solertia*, schrandereid.

+ v. 942: *verheffinge*, trots.

+ v. 943: Th N *desiderium coitus*.

+ v. 945: *verantworden*, reciproceren; Th N *velocitas responsionis*.

+ v. 946: *Alle die lichame*, heel het lichaam; *waert*, wordt; Th N *totum corpus consequitur ex felle calorem et siccitatem*.

+ v. 950: *lange lijf*, lang leven.

+ v. 954: *steel*, staat.

- 955 Vander leuere een deel bet of,⁺
 Die hebben van omoeden lof;⁺
 Maer goede merket dan⁺
 Die zijn goet in elken man.
 Een vroet man, seit de scrifture,
 960 Dat men ten besten buge nature;
 Dien I filosofhien bezach⁺
 Ende mercte dat an *hem* lach,
 Bi naturen, grote felhede,⁺
 Doch vant hine zochte telker stede;⁺
 965 Ooc wijsdene zine nature dul,⁺
 Ende in wanderen wijsheden vul;⁺
 Ende dies hadde in wonder groot.⁺
 Hier bi mach men merken al bloot
 Dat costume, des zijt gewes,
 970 Ene andre nature es.
 Van socratese scrijft plinius
 Dathi genatuert es aldus:
 Altoos was hi eens gedaen,⁺
 Goede costumen dedi, zonder waen;
 975 Costumen brinct zulken in rade⁺
 Ghelijc oft naturen dade.
 Aristotiles spreict wat zo leift
 Ende ne gheene galle heift,
 Als de hert, dat mach lancliuiich zijn
 980 Als dolifant, kemel *ende* dauphin.

+ v. 955: *een deel bet of*, nogal wat verwijderd; Th *sed a remoto magis loco*.

+ v. 956: worden om hun nederigheid geprezen.

+ v. 957-8: een van de duistere plaatsen uit het geschrijft; waarschijnlijk ligt de betekenis in een versterking van v. 956. Thomas geeft geen houvast.

+ v. 961: *filosophien*, filosoof; *bezach*, leerde kennen.

+ v. 963: *felhede*, wreedheid.

+ v. 964: *hine*, hij hem; *zochte*, zacht van aard.

+ v. 965: *dul*, dwaas.

+ v. 966: *in wanderen*, in de omgang.

+ v. 967: dit vers heeft geen homoloog bij Th.

+ v. 973: *eens gedaen*, in dezelfde stemming.

+ v. 975-6: de gewoonte verschaft sommige lieden dusdanige raad, precies alsof het de natuurlijkste uiting van hun eigen aard was.

XXXIX

- Longere dats een instrument
 Dattie lucht vut *ende* in zent,
 Bedi, seit aristotiles,
 Datsoe licht ende vul gaetkin es,
 985 Ghelijc oft ene spoenge ware,
 Alsoe den wijnt trect te hare
 Wast soe, *ende* alsoene weder zent⁺
 Mindert soe, dit es bekent.
 Dattie *herte* altoos slaet
 990 Comt hier bi, dat uerstaet,
 Dattie meinsce hem ontsiet⁺
 Iof hoopt altoos, *ende* anders niet.⁺
 Wat zo wandert ende leift⁺
 Ende ademt, weit dat *longere* heift⁺
 995 Omte *vercoelne* de hitte
 Vander herten, nu merct ditte.
 Maer beesten die zijn *zonder* bloet
 Ende *zonder* nattheit, alsic *verstoet*,
 Ne hebber wat doen, want *haer* geest⁺
 1000 Heuet der coutheden meest;
 Maer wat zo leuet, dat bekinnet,
 Ende dat zine gelike winnet,
 Heift *longere* ende bloet, *nader* scripture,⁺
 Om die hitte vander nature;
 1005 Maer wat zo waert vanhem geboren⁺
 Heuet droge *longere*, als wijt horen,
 Ende bedi ne darst hem niet⁺

+ v. 987: *alsoene*, als zij hem.

+ v. 991: *hem ontsiet*, vreest; is westvlaams.

+ v. 992: *hoopt* is de juiste schrijfwijze en vertaling; Th N geeft *spirat*, Th B daarentegen *sperat*.

+ v. 993: *wandert*, gaat heen en weer, wandelt.

+ v. 994-6: cfr v. 854-66.

+ v. 999: *ne hebber wat doen*, hebben ze niet vandoen.

+ v. 1003: *heift longere ende bloet*, Th N *habet pulmonem sanguineum magnum*.

+ v. 1005: dit vers zou moeten de vertaling zijn van Th N *vero animal; van hem*, (sic) is wellicht de corruptie van *ei* of van een woord dat de vertaling is van *ovans*; dit laatste moet een homoloog zijn van *oviparis*, eierenlegend; deze betekenis vloeit voort uit Th N die bijvoegt *sicut avis*.

+ v. 1007: *darst*, heeft dorst.

- Ende drinken zelden als men ziet,
Want hare hitte nes niet groot.
- 1010 Bidesen zaken eist albloot
Dat zij vanden lichame zijn clene,
Want naturlike hitte allene
Es van wasdomme zede,⁺
Ende vele bloets es tekin mede
- 1015 Van *naturliker* hitten echt.
Ende hitte maect creaturen recht,⁺
Ende hier bi es de meinsce allene
Van naturen recht, *ende* onder gemene
Alre hande creaturen
- 1020 Van zire grote, bi naturen
Heift hi meest bloets, weit ditte:
Dats die zaken der hitte,
Ende tvier wille vp *waert ende* niet weder;
Dus gaet de meinsce vp ende *neder*.⁺
- 1025 Plinius zeit vander longere mee:
Longere van visscen vander zee,
Men strijse an houte, alsoe clare
Barnet ioft geoliet ware,
Ooc maect mer of olie claer.
- 1030 Dat *sonder* longere leuet vor waer,
Heuet gheen luud, zeit aristotiles.
Plinius zeit: zo soe minder es,⁺
So snelre zijn de creaturen
Diese hebben bi naturen.

XL

- 1035 Milte, scriuet aristotiles,
Dat een let inden meinsce es,
Lanc ende smal, also gedaen⁺

+ v. 1013: *zede*, corruptie voor *rede*; Th N *causa crementi*.

+ v. 1016-7: Th N *calor rectificat corpus animalium, et propter hoc est tantum recti corporis*.

+ v. 1024: gaat de mens rechtop en niet naar de grond gebogen; Th N *rectus fit homo et erectus ad celum*.

+ v. 1032: *zo soe minder es*, hoe kleiner de long is.

+ v. 1037: *lanc ende smal*, Th N *strictum et longum*, twee eigenschappen die de menselijke milt niet bezit. De dwaling is des te erger daar de mnl. en de latijnse tekst naar het zwijn verwijzen waar de milt inderdaad lang en smal is; galenische anatomie, of wellicht een echo uit Salerno; de bekendste anatoom uit deze school, Copho, schreef een *Anatomia Porci*.

- Als in een zwijn es, zonder waen,
 Ende andie luchter zide leget.
- 1040 Die milte, leist men, dat pleget
 Te purgierne tquade bloet.
 Es datsoe enen wee doet,
 So es tlaten ande luchter hant
 Of anden arem, best te hant.⁺
- 1045 Mirthus es gagel, ic wane,⁺
 Die vrucht die soe heueut ane,
 Ghezoden ende genut mede,
 Es goet iegen de moielichede⁺
 Van leuere ende van milte mede.
- 1050 Melancolie heuet hare stede
 In de milte, seit galien:
 Dats bloet *daermen* of ziet gescien;⁺
 Den man zijn drouue *ende* gherne allene,
 Swighende, peinsende *ende* in wene,⁺
- 1055 Swaer *ende* traech, *ende* herde bloot,
 Sorgende ende *ander* quaetheit groot.
 Plinius seit: de milte belet
 Dat lopen meer dan enich let;
 Des salmen den lopers laten
- 1060 De milte adere, thare baten.

XLI

Bvuc es recht als I zac geseepen
Daer die vitaelge ines begrepen;⁺
 So wort hi somwile so groot
 Datter somwile of comt de doot.

- + v. 1044: *te hant*, onmiddellijk.
- + v. 1045: *gagel*, mirtedoorn, muisdoorn, steekpalm.
- + v. 1048: *moielichede*, bezwaren.
- + v. 1052: dit vers brengt in herinnering dat de zwarte gal welke in de milt voortgebracht wordt, uit het bloed komt.
- + v. 1054: *in wene*, gauw gaan schreien.
- + v. 1062: *vitaelge*, voedsel.

- 1065 Aldat leuet, draget sonderlingen⁺
 Ouer een van enen dingen,
 Dat al buuc heuet, sonder waen,
 Daert voetsel in mach ontfaen,
 Ende enen huutganc, *daert* mede
- 1070 Vut werpt doueruloiechede;
 Al heueut blase dat buuc heuet,
 Sonder tuogelte dat leuet,⁺
 Dat dranc ende spise te mate⁺
 Vut laet naren tenen gate.⁺
- 1075 Plinius beschriuet, de wise:
 Die gansich es van sire spise,⁺
 Datti es van dulre maniere.⁺
 Onuersadelic zijnde dieren
 Die recht tgedarente neder uaert
- 1080 Enter kele ten fondemente waert:
 Dats die wulf, als ic can verstaen,
 Die dukere entie pellicaen.

XLII

- Rebben** zijn *daer* toe geset⁺
 Datsi den buuc behouden bet,
- 1085 Want anders ware de huut te dinne
 Te bescermene dattie buuc heift inne.⁺
 Achte heifter ande zide de man,⁺
 Ende zulc tiene, *daer* es wonder an.
 Staercst zijn de rechtere, als wijt horen,
- 1090 Ende alle dander been te voren.⁺

+ v. 1065: al het levende heeft in het bijzonder dit ene kenmerk gemeen.

+ v. 1072: *sonder*, behalve.

+ v. 1073: *te mate*, te zamen.

+ v. 1074: *naren*, van achteren.

+ v. 1076: er staat *gansich*; de copist heeft hier een slordigheidje te meer op zijn kerfstok. Er moest blijkbaar *gauwich* staan, Th N *avidissimus*.

+ v. 1077: *van dulre maniere*, dwaas, Th N *minus sollertes*.

+ v. 1083: het hoofdstuk van de ribben wordt door Th B achter dat van de darmen geplaatst.

+ v. 1086: *te*, om te.

+ v. 1087-8: het komt er bij die middeleeuwse anatomen op enkele ribben onder of boven niet op aan.

+ v. 1090: en overtreffen alle andere ribben in beensterkte.

XIII hebbet gehorende diere,
 Ende hets *der* serpenten maniere
 Dat sire hebben XXX tsamen,
 Want zij zijn lanc van lichamen.

XLIII

- 1095 **D**armen, seit sinte clement,⁺
 Es een bedarflic instrument;⁺
 Den meinsce die heuet nature⁺
 In also menighe figure
 Gekeert, datsi de *verduwede* spise
 1100 Neder zenden na hare wise,
 Ende donuerduwede bouen laet,
 Datter andre niet ne staet,⁺
 Entie spise alte zaen⁺
 Vuten buuke niet wert gedaen;
 1105 Bouen *der* mage es darem ghene
 Nu scriuic van hare allene.

XLIV

- Maghe** dat es een der lede
 Dat meest helpt *der* meinscelichede,
 Want soe es die de spise ontfaet
 1110 Ende *versiet*, als daer toe staet,⁺
 So datsoe *verduwet* es.
 Ons seit aristotiles
 Datsoe binnen rou ooc zij,⁺
 Om te *verwarmene* daer bi
 1115 Die spise, *ende* om te lettene mede
 Datsoe niet zaen rume de stede.

+ v. 1095: *sinte clement*, cfr nota bij v. 927.

+ v. 1096: *bedarflic*, onontbeerlijk, Th N spreekt van *propria instrumenta humano corpori*.

+ v. 1097: *den meinsce*, is een datief.

+ v. 1102: zodat zij de andere spijzen niet hinderen; Th N *non impediuntur*; *ne*, waarschijnlijk corrupt voor *na*.

+ v. 1103: *alte zaen*, al te snel; Th N *ad subitum*.

+ v. 1110: *versiet*, er op let.

+ v. 1113: *rou*, oneffen, ruw.

- Ene darne, zonder dander gemene,
Comter vuter mage allene:
Jeunium es zine name.
- 1120 In hem ne gaet niet, hoet came,⁺
Ghene grouue spise, ne ware tnatte:⁺
Trucket vuter magen datte;
Die groufheit vander spisen gaet
Enen andrem wech, dat verstaet,
- 1125 Daert die nature weder vut driuet.
Andie daermekine, zo men scriuet,⁺
Sijn vijf aderen die de vaert
Nemen toter leuere waert;
Daer vute trect zij dat natte⁺
- 1130 Ende zenden der leuere datte,⁺
Die leuere verzieдет dan,⁺
Ten nieren waert keret dan,
Van danen comt ter blasen mede.
Tupperste vander natthede⁺
- 1135 Dat wort bi naturen bloet
Dat alle die leden voet,
Ende vanden bloede tupperste deel⁺
Keert ter herten waert geheel,
Met aderen die de vaert
- 1140 Neimt vander leuere ter herten waert.
Twee zaken si geuet ditte:
Teen es naturlike hitte,⁺

+ v. 1120: *in hem ne gaet niet*, in hem vindt men niet; Th N *a corpulentiis ciborum semper est jejunum*.

+ v. 1121: *grouue spise*, de vaste, niet vloeibare bestanddelen van de spijsbrei, die de faeces zullen uitmaken, in tegenstelling tot *tnatte* dat de urine zal worden.

+ v. 1126: *daermekine*, d.i. het jejunum; *die*, dat; Th N *in isto ergo intestino*.

+ v. 1129: *daer vute*, d.i. uit het jejunum; *zij*, d.i. de natuur, cfr v. 1125.

+ v. 1130: *zenden*, corrupt voor *zendet*.

+ v. 1131: *verzieдет*, Th N *decoquitur*, in de betekenis van klaarmaken voor de vertering (verduwing).

+ v. 1134: *tupperste*, Th N *cujus vero pars purior*; *upperste* is een verkeerde vertaling van *purior*. Heeft schr. niet verward met *superior*? Th B zegt ook *purior*.

+ v. 1137: zelfde opmerking als voor v. 1134; Th N *cujus sanguinis pars purior per venam ad cor deducitur*, ofschoon dient aangestipt dat de bovenste laag van het bloed, het helderste deel is.

+ v. 1142: *naturlike hitte*, Th N *calor naturalis*, bij Galenos *calor innatus* geheten.

- Ende tander heet een geest
 Die inde herte, bi namen meest
 1145 Leuen mach geheeten wesen,⁺
 Ende inde leuere heet men desen
 Den geest bi namen *der naturen*;⁺
 Indie hersene, nader *scrifturen*,
 Heet het des zennes geest bi namen.⁺
 1150 Desen geest es een middel tsamen
 Ende een bant, alsic *verheessche*,⁺
 Tusscen der ziele enten vleessche,
 Die niet ne mochten ouer een⁺
 Ne dade een middel van hem tweent,
 1155 Want die ziele onuerderflic es,
 Menne zietse no tast, nu merke des,
 Ende dit vleesch es vander erden;
 Dus es de geest de middewerde.⁺

XLV

- Blase dats tnderste let
 1160 binnen den meinsce gezet,
 Daerin word die orine ontfaen
 Die vander nieren comt gegaen;
 Haren crop die rect ooc mede⁺
 Toter wertele vanden vede;
 1165 Daer vute toget die orine
 Weder de meinsce heuet pine
 Binnen, *ende* oft hi heuet gezonde,⁺
 Als men noch ziet te menigen *stonden*.
 Sonder blase es tgeuoghelte al,

- + v. 1145: *leuen*, Th N *spiritus vitalis*, die volgens de oude physiologie zijn oorsprong en woonplaats in het hart heeft.
- + v. 1147: *der naturen*, Th N *spiritus naturalis*, in de lever gelegen.
- + v. 1149: *des zennes geest*, Th N *spiritus naturalis*, in de hersenen gelegen.
- + v. 1151: *verheessche*, te weten kom.
- + v. 1153: die anders niet samen zouden te brengen zijn (daar zij heel verschillend van aard zijn).
- + v. 1158: *middewerde*, schakel.
- + v. 1163: *haren crop*; in de oudere anatomische geschriften is dit een zeer onduidelijk begrip; men kan er evengoed de betekenis van *orificium internum vesicae*, als van *urethra posterior* aan hechten.
- + v. 1167: *heuet*, waarschijnlijk corrupt voor *levet*.

1170 *Daeromme* ne pissen zij groot no smal.

XLVI

- Matrix es dat naturlike let
 an die vrouwe geset
 Als die vede es anden man;
 Matrix es *properlike* nochtan,⁺
 1175 Dat let dat een deel binnen staet
 Ende des mans zaet ontfaet
 Dat bider porten in *wert* gezent,⁺
 Die elc meinsce bi namen kent;
 Die hout dat zaet in bi naturen⁺
 1180 Ende formeert tere creaturen,⁺
 Ende zendet vut ter rechter tijt.
 Ooc willic dat ghijs *zeker* zijt
 Dat wijf ende mannen mede
 Al eens hebben alle lede,
 1185 *Sonder* matrix entie vede;
 Aristotiles lyets mede.⁺
 Te hare waert lopen adren vele
 Om de lust van naturliken spele;⁺
Haer wertele comt vander nauele *zaen*,⁺
 1190 Gheliker wijs als wij verstaen
 Dattie wertel vanden vede
 Van den nieren comt mede;
 Des es de niere in den man⁺
 De stede van luxurien dan,⁺
 1195 Ende inde nauele, zonder blijf,
 So heuet licgende dat wijf.
 Somigen geuallet mede

+ v. 1174: *properlike*, eigenlijk; *nochtan*, evenwel.

+ v. 1177: *porten*, vulva.

+ v. 1179: *die*, dat is de *matrix*.

+ v. 1180: *tere creaturen*, de menselijke vrucht, Th N *foetus*; *tere* zou ook kunnen staan voor *tot eenre*.

+ v. 1186: *lyets*, bevestigt het.

+ v. 1188: Th N *ad lusum generationis*. Het mnl. vers geeft meer weer dan de vertaling van het latijn; het is een dichterlijke noot middenin een saai tractaat.

+ v. 1189: *wertele*, Th N *radices*; hiermede wordt de vasculaire steel bedoeld.

+ v. 1193: *des*, derhalve.

+ v. 1194: *luxurien*, wellust.

Datsi hebben bede dese lede,
 Bede lieden ende beesten,
 1200 Als men leist in plinius ieeeste.⁺

XLVII

Vede, dats een instrument
 Daer men den man bi tusscen kent;⁺
 Die wertel comt bi manieren,⁺
 Als ic eerst zeide, vander nieren;
 1205 Ende al daderen vanden lichame
 Houeden daer ante zamen.
 Bi naturen es die vede
 Vutganc der oueruloiechede
 Der nattheit, ende daer vte gaet
 1210 Dat naturlike meinsce zaet.
 Gheformeert zo es die vede
 Van vleessce ende van crostele mede:⁺
 Als hi bi naturen staet
 So toocht dat crostel zine daet,
 1215 Want dan wast hi alre meest;
 Dat doet die leuenlike geest⁺
 Die beroert wart bi manieren
 Met gepeinse ende met visieren.⁺
 Somwile waert ooc die nature
 1220 Allene beroert bi humure
 Van drankende ende van heeter spise:
 Dat doetene slapende risen.⁺

XLVIII

Smeinscen niere zijn als der coe;

+ v. 1200: *ieeste*, beschrijvingen.

+ v. 1202: *bi tusscen kent*, aan onderscheidt; cfr. het huidige westvlaams.

+ v. 1203: *wertel*, cfr v. 1189 en 1191 en nota bij v. 1189.

+ v. 1212: de opvatting dat in de penis kraakbeen aanwezig is, was in de Oudheid algemeen; de verklaring vindt men in vv. 1213-5.

+ v. 1216: *leuenlike geest*, Th N *spiritus vitalis*, die in het hart woont, cfr vv. 1144-5 en v. 1237.

+ v. 1218: *visieren*, verbeelding.

+ v. 1222: *doetene*, doet hem.

- aristotiles seget daer toe⁺
 1225 Dattie rechter niere hoger leget⁺
 Dan die luchter te liggene pleget,
 Nochtan heift hi vetheden min;
 Luxurie die leichter in⁺
 Vanden man; merct *ende verstaet*,
 1230 Ene adere es die vander herten gaet⁺
 Toter leuere bi hare nature,
 Want die leuere es stede van hitten,
Daerin es der minnen zitten.⁺
 Die zelue adere die gaet weder
 1235 Vander leuere ten nieren neder
 Ende brinct met hare zaen
 Dinc die de herte heift uerstaen,⁺
 Entie leuere minnet mede;
 Dus werden *verwaremt daer* ter stede
 1240 Die niere daer de hitte vut gaet,
Daer die vede mede staet;
 Dus vloeit de nattheit toten nieren,
Ende tedel bloet daer bi manieren
 Die *verstandelike cracht* van minnen⁺
 1245 Wort geordonneert van binnen
 Sendt vut hemelike dat zaet
 Biden vede, *daert* dure gaet.⁺

XLIX

- Arsbillen heuet de man,
 Niet zonder redene; merct dan,
 1250 Wel naer alle vieruoete diere

- + v. 1224: *daer toe*, met betrekking erop.
- + v. 1225-6: de anatomie leert dat het in werkelijkheid andersom is.
- + v. 1228: *luxurie*, cfr. v. 1194.
- + v. 1230-47: de ader waarlangs de wellust gevoerd wordt uit de nier naar de lever en het hart en tenslotte in de penis, is een vrucht van de verbeelding der Ouden; bovendien is het niet zeer duidelijk of schr. daarmee geen zenuw op het oog heeft.
- + v. 1233: *zitten*, woonplaats.
- + v. 1237: *verstaen*, opgevangen, vernomen.
- + v. 1244: Th N *apprehensiva vel intellectiva amoris virtus*.
- + v. 1248: *Arsbillen*, in 't latijn *nates*, bij Th B *anchae*; *man*, mens.

Hebben sterten na *haer* maniere,
 Om te deckene die stede
Daermen den buuc bi zuuert mede;
Daer ouer, als die nature wille,
 1255 So heuet de meinsce arsbille;
 Dat start wort in andre diere⁺
 Wart uleesch anhem, na de maniere
Daer hi die leelichede bi dect
Der stede *daer* donsuerheit toe trect.

L

1260 *Lanken* nemen hare stede⁺
 Omtrent leuere ende milte mede,
 Ende comen ande lendine gegaen;⁺
Lanken der wijf die ontfaen
 Die vrucht die men wint *daerane*,
 1265 Ooc plegen zij mede tontfane⁺
 Tversodene bloet van *smeinscen* lede
 Ende *verkeerent* in vetheiden.
Lanken dogen pine ouermate
 Van ouerdranke, van ouerate,
 1270 *Ende* meest van spisen *daer* rooc of comt:⁺
 Dats datmen tlanc euel noemt.⁺

LI

Lendine dats een let⁺
Daeronder die dien zijn gezet,⁺
 Die knien *daerna*, ende scinkelen twee
 1275 Als II colommen min no mee,

+ v. 1256: *dat*, dat wat.

+ v. 1260: *Lanken*, flanken, liezen, heupen, onderlijf, buik.

+ v. 1262: *lendine*, lenden, geslachtsdelen, hypogastrium; Th B *ylia* (*ylia*).

+ v. 1265-8: geven de oudere opvatting weer omtrent het ontstaan van de vetlaag op de bekkengordel, meteen van de lumbago en andere kwalen die achter de verzamelnaam van *lanceuel* schuil gaan: pleuritis, nierkoliek, spit, appendicitis, enz...

+ v. 1270: Th N *et maxime in hiis que fumositates generant*.

+ v. 1271: *lanceneel*, zijdewee; cfr nota bij v. 1265-8.

+ v. 1272: *Lendine*, hier weer te geven door heupen; Th N *spondilia*.

+ v. 1273: *dien*, dijen.

- Die dat werc van bouen al⁺
 Algader dragen zonder ual.⁺
 In dese scinkelen, in dese knien,
 Ende daer toe in dese dien,
 1280 Sijn sterke been *ende* zenewen mede,⁺
 Die houden der meinscen lede
 Die neder toter planten gaen;⁺
 Nederst zijn de voeten gestaen
 Als basen onder die *colomme*,
 1285 Dese dragen alde *somme*;⁺
 Vijf teen zijn *daer* huute geleet,⁺
 Vooren met nagelen gecleet,
 Niet geclaewet als *ander* diere:
 Hier toget des meinscen maniere
 1290 Datti zochte zoude wesen.⁺
 Hielen *menen*, als wijt lesen,⁺
 Dattie meinsce niet *achterwaert* valle;
 Vier voeten hebben *gene alle*.⁺
 Planten van voeten heift zulc plat,
 1295 Sulc man hol; best prist men dat,
 Dat meinsce hebben tusscen tween;
 De huut es *daer* harder ouer een,
Ende harts an die baeruoet gaen;
 Ende dits wonder, zonder waen,
 1300 Ende groot tekin der naturen:⁺
 Yser ende stael mocht niet geduren
 Daer altoos des meinscen huut⁺
 Ongescaet bliuet, vut ende vut.

- + v. 1276: *werc*, het maaksel, d.i. het lichaam.
- + v. 1277: *zonder ual*, zodat het niet valt.
- + v. 1280: *zenewen*, d.i. pezen, banden, zenuwen.
- + v. 1282: *planten*; voetzolen.
- + v. 1285: *somme*, de totale massa van het lichaam.
- + v. 1286: *geleet*, tot gestalte gekomen.
- + v. 1290: *zochte*, zacht van aard.
- + v. 1291: *menen*, beogen.
- + v. 1293: *gene alle*, alle andere dieren, cfr v. 1288.
- + v. 1300: *tekin*, kunstwerk.
- + v. 1303: *vut ende vut*, tot het einde toe.

Tweede deel

- Hoort hier vanden zade voort,
 1305 Dat sperma heet in latine woort.
 Onder alle creaturen
 Heuet de meinsce bi naturen
 Meest zaeds, ende dit zijn de zaken⁺
 Datti meest wiue mach genaken.⁺
 1310 Aldat es pijnnt hem daer toe⁺
 Sijn zaet te werpene in de zoe,⁺
 Entie zoe werpet thare
 In hare matrice openbare.
 Aristotiles zeit te waren⁺
 1315 Dattie man tote LXX iaren
 Vrucht wint, ende zulc *daernaer*
 Seget tote XC iaer.
 Tote L iaren, als men vint,
 So mach de vrouwe dragen kint.
 1320 Des mans zaet meent *ende* begaert,⁺
 Alst vaert ter matricen waert,
 Dat formeert gelike des⁺
 Daert of versceeden es,
 Want *daer* es in I naturlic geest⁺
 1325 Die dengen en gelijct meest
 Die de plante wassen doet;
 Alsoe begaert dat zaet albloot⁺
 Dattie man vut geeft naturlike,
 Dat vanhem wasse zijn gelike;

+ v. 1308: *de zaken*, de oorzaak.

+ v. 1309: *genaken*, geslachtelijke omgang hebben.

+ v. 1310: *pijnnt*, beijvert zich.

+ v. 1311: *zoe*, elk vrouwelijk wezen van de soort, vrouwelijke geslachtspartner.

+ v. 1314: *te waren*, voorwaar.

+ v. 1320: *meent ende begaert*, Th N *intentio (spermatis masculi)*.

+ v. 1322-3: Th N *formare ad similitudinem ejus a quo separatum est*.

+ v. 1324: *naturlic geest, spiritus naturalis*, cfr nota bij v. 1147.

+ v. 1327-32: deze verzen herhalen wat reeds in v. 1320-3 werd gezegd. Zij leggen de nadruk op de aristotelische opvatting volgens dewelke de man de gedaante, en de vrouw het stoffelijk substraat voor de menselijke vrucht schenken.

- 1330 *Maer* des wijfs zaet, dat bekennt,⁺
 Es materie ende fundament
 Vante winne creaturen.
 Drierande lieden, bi naturen
Verliesen des winnens gewout:⁺
- 1335 Doude, want hi es te cout,
 Die zieke, want hi es te cranc,
 Kinder, want des zaets ganc⁺
 Hem al in wasdome staet.
 Ontfanght een wijf smans zaet,
- 1340 Ende VII dagen bliuet in hare,
 Aristotiles zeit openbare
 Datsoe daer of, zonder waen,
 Emmer kint heuet ontfaen.
 Merct hoe wijf ontfanget kint,
- 1345 Ne let in hare niet I twint⁺
 Dat kint te dragene verbiet
 Ende zoe danne mannes pliet,
 Ende zoe danne mannes pliet,⁺
 Ende getempert es dat zaet⁺
 Van coude, van hitten, dat verstaet,
- 1350 Van natheden *ende* van droocheden;
 Datsoe daer ontfaet ter stede,
 So luuct die matrice na das,⁺
 Also ons zeit ypocras,
 So uaste datter niet na dan
- 1355 Ene naelde in gecomen can;
 Want es tsaet ongetempert yet,
 Weit wel, soe ne ontfanget niet.
 Dies zeit zulc dat tsaet vanden man⁺
 Allene, de vrucht winnen can,

+ v. 1330: *dat*, dat is.

+ v. 1334: *winnen*, verwekken; *gewout*, eigenschap.

+ v. 1337: *ganc*, ontwikkeling.

+ v. 1345: als haar hoegenaamd geen letsel hindert.

+ v. 1347: *pliet*, zich overgeeft aan.

+ v. 1348: in doelmatige verhouding gemengd, d.i. de passende bestanddelen bevattend.

+ v. 1352: *luuct*, sluit dicht.

+ v. 1358: *Dies*, op gelijke wijze.

- 1360 *Maer* dats fauel ende gedwas.⁺
 Ne geen dier, nu merct das,
 Ne laet zine hie totem gaen⁺
 Nadien dathet heuet ontfaen,
 Sonder recht dat wijf allene;
- 1365 Dies nes te lachterne niet clene⁺
 Die meinsce, die men heet zo vroet
 Ende redene weet, ende dus mesdoet.
 Als die wijf hebben ontfaen,
 Wert zij daer naer *verzwaert* zaen,
- 1370 Ende ooc ziet men vp *haer* ogen
 Ene donkerheit vertogen⁺
 Ten tienden dage, ende anhem *zomen*⁺
 Sietmense ooc bet spader comen.⁺
 Jan seget, die philosophien,⁺
- 1375 Ene dinc *daerment* ooc bi mach zien,
 Want als die vrouwen hebbn ontfaen,
 Hem cesseert alsoe zaen
 Hare menstruum, dats dat bloet
 Dat elkenter maent baren moet.⁺
- 1380 Hoort die redene twi het zij:⁺
 Elke heete vrouwe, gelouet mi,
 Es couder dan de coutste man
 Die noit ter werelt lijf gewan,⁺
 Dies ne mach zoe gelijc den man⁺
- 1385 Hare spise niet *verduwen* dan,
 Haer ne bliuet oueruloiende bloet,
Daer soe haer telker maent of moet

+ v. 1360: *gedwas*, dwaasheid.

+ v. 1362: *hie*, mannelijke partner.

+ v. 1365: *dies*, derhalve; *te lachterne*, te misprijzen.

+ v. 1371: *vertogen*, verschijnen.

+ v. 1372: *zomen*, somwijlen.

+ v. 1373: *bet spader*, iets later.

+ v. 1374: *Jan*, d.i. Johannes Hispalensis, bekend vertaler van wetenschappelijke werken uit het arabisch in het latijn (1ste helft van de 12de eeuw te Toledo); was van joodse afkomst.

+ v. 1379: *baren*, te voorschijn komen.

+ v. 1380: *twi het zij*, hoe het ineenzit.

+ v. 1383: *noit*, ooit.

+ v. 1384: *dies*, derhalve.

- Purgieren ende dat niet mesquame,⁺
 Ende dit heet menstruum bi name.
- 1390 *Maer* na tontfaen, merct ditte,
 So dobbeleert in hare de hitte
 Dattie vrucht in deser wise⁺
 So verduwet in hare de spise;
 Ooc weit wel dat dat zelue bloet⁺
- 1395 Dat kint inder moeder voet.
 Na dien dat matrix heuet ontfaen
 Dat zaet, *ende* zoe *haer* luuct toe zaen,
 Leget ter rechter zide dan,
 So bediet daer of een man,⁺
- 1400 Want *daer* es de leuere naer,⁺
Daert of ontvanget de hitte daer;
 Eist datter luchter zide leget,
 So wart een wijf, als men zeget,
 Ende dat doet de coude stede
- 1405 Die *verre* es vander leuere mede;
 Eist ooc dat tsaet niet wel ne leget
 Ter rechter zide, maer dat dreget⁺
 Meest ter rechter zide waert,
 So wert een bloot man *ende* veruaert;
- 1410 Ende dat zaet vander luchter zide,
 Eist datter rechter hant iet tide,⁺
 So wart een manlic wijf *ende* stout.
 Als tsaet dus leicht in zijn gewout,⁺
 Maect dicken die nature ditte,⁺
- 1415 Ende dat bider matricen hitte;⁺
 Ende zoe cledet tere somme⁺

+ v. 1388: *ende dat niet mesquame*, opdat het geen kwaad zou berokkenen.

+ v. 1392: *dattie*, omdat.

+ v. 1394: *dat zelue bloet*, d.i. het menstruele bloed.

+ v. 1399: *bediet*, waarschijnlijk corrupt voor *gediet*, groeit.

+ v. 1400: *naer*, dichtbij.

+ v. 1407: *dreget*, zich richt, aanleunt.

+ v. 1411: *datter*, dat het ter; *iet tide*, een beetje afglijdt.

+ v. 1413: *in zijn gewout*, naar wens.

+ v. 1414: *maect dicken*, verdikt; Th N *inspissat*.

+ v. 1415: *zoe*, d.i. de natuur.

+ v. 1416: *ter somme*, in zijn geheel.

- Met ere liese, omme ende omme,⁺
 Ende also bescermet tsaet
 Datter an minge geen quaet;⁺
 1420 Secondine heet dat bi namen⁺
 Ende wast metten kinde tsamen,
 Ende als tkint wart geboren
 Comet mede, ende niet voren.
 Ten VII sten dage, beschriuet dus
 1425 De vroede macrobius,⁺
 Vertogen hem liesen van bloede⁺
 Ant vel dat vanden zade es hoede,⁺
 Die hem mingen metten zade
 Bider houesscer naturen rade⁺
 1430 Inden XXXI daghe.⁺⁺
 VII dagen *daerna*, dits gene zage,⁺
 Wort het verstot bider nature⁺
 Tusscen bloets ende vleeschs figure,
 Ende wart teenre massen, also⁺
 1435 Geformeert wort embryo.⁺
 Dat embryo, hout v hier ane,
 Heuet noch geens kints gedane;
 Dat ghinder of es droge of cout,⁺
 Dat verkeert in beens gewout;⁺
 1440 Dats cout ende nat bi naturen⁺

+ v. 1417: *ere*, ene; *liese*, vlies.

+ v. 1419: *an mingen*, zich mee bemoeie.

+ v. 1420: *secondine*, vruchtvlies, nageboorte.

+ v. 1425: *Macrobius*, romeins geleerde. omstreeks het begin van de 5de eeuw na Chr., neo-platonisch wijsgeer en natuurkenner.

+ v. 1426: *liesen van bloede*, bloederige vlokjes; Th N *guttae sanguinis*.

+ v. 1427: *es hoede*, is beschermer, beschermt.

+ v. 1429: *houesscher*, deugdelijk, geschikt. Dit pareltje werd door de dichter uit eigen inspiratie bijgevoegd.

+ v. 1430: Th B spreekt van *vicesimo primo die*.

+ v. 1430-1: die zeven dagen slaan op het verschijnen van de bloedvlokjes aan de vrucht; het is een nadere verklaring van de 31 dagen die v. 1430 aanstipt.

+ v. 1431: *zage*, verzinsel.

+ v. 1432: *wort het verstot*, wordt het verhard, corrupt voor *verstoct*; Th B *coagulatur*.

+ v. 1434: *teenre massen*, een gelijkmatige massa.

+ v. 1435: *wort*, wordt het; Th N *Exinde incipit virtus formativa et formatur embryo*.

+ v. 1438: *Dat ghinder*, wat daaraan.

+ v. 1439: *beens gewout*, Th N *in substantiam ossis*.

+ v. 1440: *dats*, dat es.

- Wort longere na der scrifture,
 Ende datter droge es of heet
 Dat *wert* herte an datmen weet,
 Ende datter heet es ende nat
 1445 Ter leueren *verkeert* hem dat
 Met zo wonderliker manieren
 Dat niement leuet diet can visieren.⁺
 Dan comt die dorborende nature⁺
 Die handen *ende* voeten geuet figure,
 1450 Ende nuese gaten duerbort, *ende* horen,⁺
 Ende ander gaten, als wijt horen,
 Ende aderen maket, datsoe bloet⁺
 Achter die leden lopen doet.

 Als al vulmaect zijn de leden
 1455 Bi ons heren muegenthede,
 Bi zire ghiften, verstaet dat,⁺
 Wart de ziele gezent int vat;⁺
 Ende danne beghint I domende rooc
 Te loopene achter daderen ooc,
 1460 Ende geuet hem porringe *ende* leuen.⁺
 Dese porringe, es bescreuen,
 Beghint des LXX daechs, ic wane,
 Vanden beghinne van zinen ontfane.⁺
 Aristotiles heuet bescreuen⁺
 1465 Dattie ziele wart gegheuen
 Allene bider ghiften ons heren;

+ v. 1447: *visieren*, bevroeden.

+ v. 1448: *dorborende nature*, de natuur die alles van holten voorziet; Th N *virtus concavativa*.

+ v. 1450: *horen*, oren.

+ v. 1452: *datsoe*, zodat zij.

+ v. 1456: *bi zire ghiften*, door de gave van God; Th N *divino munere*.

+ v. 1457: *vat*, lichaam; deze betekenis van *vat* ontmoet men vaak in bijbelteksten, o.m. Paulus, 1 Thess., 4, 4.

+ v. 1460: *porringe*, beweging.

+ v. 1463: *ontfane*, ontvangenis.

+ v. 1464-82: in deze verzen wordt op het gezag van Aristoteles die hierin door Augustinus ondersteund wordt, de schepping van de ziel door het Opperwezen verdedigd tegen sommige ketterse stellingen in, die volhouden dat de ziel (*intellectus rationis. id est anima rationalis*, Th N) uit de ziel van de ouders ontstaat, zoais het vlees uit hun vlees (cfr. v. 1477).

- Ooc mogen wijt *verstaen ende* leren
 Vanden goeden *sent* augustine,
 Die dus zeit inde worden zine:
- 1470 Die ziele, seit hi, *wert* puur *ende* rene⁺
 Van gode int vat gestiert allene
 Ende insturtende geformeert.
 Nu merct danne *ende* deuseert,
 Beede dat insturten *ende* tmaken
- 1475 Dat zijn euen oude zaken;
 Dus zendt de ziele god met vliten.⁺
 Nochtan seget zulk erite,⁺
 Ghelijc dat vleesch van vleessce comt
 Van manne, van wiue alst es vornomt,⁺
- 1480 Secgen zij, comt ziele van ziele;
 Maer weit datsi in dhelle vielen
 Diet geloueden *ende* eerst screuen.
 Bedi willix begeuen.⁺
 Daerna moet tkint voetsel ontfaen
- 1485 Dat ziele *ende* lijf heift *zonder* waen:
 Die tijt moet in hem geduren,
 In hem *ende* in alle creaturen
 Die leuen tote andes leuens *ende*.
 Nu merct hoe ic dit bekende⁺
- 1490 Dat tkint inder moeder *wert* geuoet:
 Een daremkin gaet, alsict *verstoet*,
 Vter matrice vander vrouwe
 Ant kints nauuele, mach men scauwen,
 Daerof comt dat rodende bloet
- 1495 Vander leuere, alsic *verstoet*;
 Dat bloet voeder *ende* geuet hem echt
 Cracht, na der naturen recht,⁺
 Want dat bloet gezuuert es

+ v. 1470-3: Th *N anima a deo infundendo creatur et creata infunditur; diviseert*, leert grondig.

+ v. 1476: *met vliten*, in zijn zorgzaamheid.

+ v. 1477: *erite*, ketter.

+ v. 1479: *vornomt*, vroeger medegedeeld.

+ v. 1483: hier wil ik het bij laten.

+ v. 1489: *bekende*, tot het inzicht kwam.

+ v. 1497: *na der naturen recht*, naar het bestel van de natuur.

- Bider leuere; nu merct des,
 1500 Sone heuet geen noot daer ter stede⁺
 Hem te purgierne beneden.
 Alle filosofhen, ende niet zom,
 Secgen dat bi menstruum
 Dat kint inder moeder wert geuoet;
 1505 Ende dats vtermaeten quaet bloet,
 Maer die heete leuere, die zoete,
 Die purgiert met goeder moete;⁺
 Camt pur ten kinde, ende zonder hare,⁺
 Het zoudt eer doden openbare
 1510 Eer voeden, ende dat merct bet,
 Sulke lieden zijn besmet:
 Dat men heet honich mael of sproeten,⁺
 Of vleesch mael, ende dat doet tonsoete
 Menstruum dat den kinde moiet,⁺
 1515 Dat somwile so ouer uloiet
 Dat het druupt vp die kinder;
 Ne ware de secondine niet ghinder,
 Dat vel dat tkint bescermet wale,
 Het duerviele tkint te male;⁺
 1520 Doch bliuet smitte, zonder waen,
 Die men mach nemmermeer of dwaen.

- Daer na, alst kint vuldragen es,
 Naect die gebornesse na des;⁺
 Die termine als men waent
 1525 Es de VII of negende maent;
 Ende twi het bet inde VII ste maent zij⁺
 Dan in die achtste, dats bi di:⁺

+ v. 1500-1: Th N *non indiget egestionē superfuitatum*.

+ v. 1507: *met goeder moete*, rustig, op zijn gemak.

+ v. 1508: *ende zonder hare*, zonder die zuivering.

+ v. 1512: *mael*, vlek; cfr de uitdrukking ijzermaal, d.i. roestvlekken op linnen, enz.

+ v. 1514: *moiet*, kwelt.

+ v. 1519: *het duerviele tkint te male*, het zou het kind al vallend terzelfdertijd doordrenken.

+ v. 1523: *gebornesse*, geboorte; Th N *virtus nascitiva*.

+ v. 1526: *twi*, waarom.

+ v. 1527: *bi di*, hierom.

- Vor de zeuende maent ne mach
 Gheen kint ter werelt zien den dach
 1530 Ende bi naturen leuen lanc,
 Want voor die tijt eist te cranc.
 Als de zeuende maent gewint,⁺
 So wart zere roerende dat kint⁺
 Ende maect hem besich bi naturen;⁺
 1535 Breict het dan ter zeluer vren
 Die zenewen diet met gewout⁺
 Binnen inde matrice hout,
 So wort geboren *ende* comt vort,⁺
 Ende starc genouch zo men hoort.
 1540 In dachtende maent macht zijn geboren,
Maer niet leuen, als wijt horen.
 Want zo *vermoit* es, als men waent,
 Van roerene in de zeuende maent,
 So *vercranct* ooc bi naturen
 1545 Dat niet te liue mach geduren,
Maer van zire pinen groot
 Heuet al die maent rustens noot
 Ende *gemaex*, ooc bi naturen.
Ter negender maent, echt bi naturen,
 1550 Wort het roerende *ende* bezich zere;
 So alst wille god onse here,
 Breict de zenewen *ende* comt vort
 Ende wenen es zijn eerste woort.
 Hort *waerbi* tes, ic maex v vroet:
 1555 Die stede daert was geuoet
 Es bi naturen warem *ende* nat,
 Ende alst heuet geruumt *vat*,⁺
 Vint het buuten de lucht cout,
 Ende dit es des weenens *scout*.⁺

+ v. 1532: *gewint*, bereikt.

+ v. 1533: *zere roerende*, zeer beweeglijk.

+ v. 1534: *maect hem besich*, maakt zich druk.

+ v. 1536: *zenewen*, vliezen; *met gewout*, krachtig.

+ v. 1538: *comt vort*, komt te voorschijn.

+ v. 1557: *vat*, baarmoeder.

+ v. 1559: *scout*, de oorzaak.

- 1560 Dus es rauwe ons eerste luut.
 Sulc kint ooc eert comt vut,
 Weent ende maect mesbaer,
 Want die gebornesse es zwaer,
 Ende dat merct ende verstaet ghi zomen.
- 1565 Es dat kint ter porten comen⁺
 Sidelangen of ricgelange, of voeten voren,⁺
 So eist vrese het ne mach zijn verloren
 Of der moeder kosten tlijf;
 Maer die heifmoeder, tvroede wijf,⁺
- 1570 Mochte haer met zinne doen groot goet.⁺
 Maer arme! lettet zijnre vroet,⁺
 Dies bliuet menich kint verloren;
 Ende want si niene werden geboren,⁺
 Sone muegen zi niet genesen,⁺
- 1575 Noch ter glorien comen bi desen;⁺
 Ende dit claeget plinius, de vroede,⁺
 Jamerlike met drouuen moede.

Nv wie dit leist, neimt vor goet,⁺
 Hets scamelic, maer dat wesen moet.⁺

- 1580 Ic sal v wisen heifmoeder wesen,⁺
 Also al wijt bescreuen lesen
 Van cleopatra, die wilde⁺

- + v. 1565: *comen*, gekomen.
- + v. 1566: *sidelange*, in zijdeligging; *ricgelange*, in rugligging.
- + v. 1569: *heifmoeder*, vroedvrouw.
- + v. 1570: *met zinne*, met beraad; *haer*, d.i. de barende.
- + v. 1571: *aerme*, och arme! eilaas!
- + v. 1573: *ende want*, doordat; *nie*, nooit.
- + v. 1574: *genesen*, in het leven blijven; Th N *nasci ad vitam*.
- + v. 1575: *bi desen*, naar aanleiding hiervan.
- + v. 1576: *dit claeget plinius*, de heidense schr. betreft niet het teloor gaan van de ziel, maar het feit dat zoveel kinderen sterven wegens baringsverwickelingen, veroorzaakt door de onkunde van de vroedvrouwen.
- + v. 1578: *neimt vor goet*, becritisere het niet.
- + v. 1579: *hets scamelic*, men schaamt er zich voor; *maer dat wesen moet*, het is onvermijdelijk.
- + v. 1580: *wisen*, aantonen, leren.
- + v. 1582: *Cleopatra*. Deze is de bekende koningin van Egypte niet. G. Sarton vermoedt dat zij een vroedvrouw uit de 4de of 5de eeuw na Chr. was (*Introduction to the History of Science*, vol. I, 1927, blz. 433). De teksten waarop vv. 1582-9 slaan, vindt men in de oude verzameling van gynaecologische geschriften: *Gynaeciarum, Sive de Mulierum Affectibus et Morbis*, auct. Israel Spachius, Argentinae, Zetneri, 1597. Zij luiden op blz. 27: ‘*Utile praevide vobis scribere de passionibus matricis: supervenientibus enim plurimis et diversis saepius passionibus matrici, ex quibus aliquae periculosae et insanabiles fiunt, propter confessionem turpitudinis: aliae vero sanabiles ad mediocritatem aegritudinis. Quapropter ratio pendat, quae verecundia celat.*’ En voorts: ‘*Desideranti tibi, filia charissima, et habere volenti contrarium curationis mulierum facere laboravi. Et eligens praeclaros libros magno ac diligenti studio ex Graeco in Latinum transtuli, quia huiusmodi sunt in memoriam durare. Memineris autem, me tibi saepius praecepisse, et iusiurandam a te exegisse, est nulli tam gloriosam rem facile credideris. Nunc ergo si eam perdideris, tuae culpa queraris. Cupiditas vero hominum non habens certam fidem. Patiar, o Theodate, dici medicina Reginarum, Cleopatra soror Arsenoes, quae remedia medicinalia, quibus saepe usa sum, et utique experta, conscripsi et populo tradidi ut posteritas beneficio huius artis apud faeminas duret.*’

- Dat mense ouer zo wijs hilde,
 Dat mense vander *medicine tsamen*
 1585 Coneghinne hiete bi namen.
 Dus heift zoet hare dochter bescreuen:
 ‘Ghi vrouwen alst gaet an v leuen,⁺
 Weist niet te scamel no te bloot,⁺
 No ne belget, clene nog groot’.⁺
 1590 Hets vrese, alst wijf es te smal,
 Of met smere geladen al,⁺
 Of als de porte te nauwe es,
 Of *verdrawen*, nu merct des,⁺
 Of alst kint thoofte heift te groot,
 1595 Of ter porten comt aldoot,
 Of bulrichde, of ongeformeert,⁺
 Hoort ghi, heifmoeder, wien deert,⁺
 Hoe ghi zult hier mede doen:
 Dits v een nuttelic sermoen.
 1600 Comt metten hoofde int *vutwaert tiden*⁺
 Ende dander leden gestrect ter ziden,
 Steict v hant ter porten inne

+ v. 1587: *an*, om.

+ v. 1588: *scamel*, schroomvallig.

+ v. 1589: *belget*, maakt u niet boos.

+ v. 1591: als de vrouw te vetlijvig is.

+ v. 1593: *verdrawen*, gekromd, misvormd.

+ v. 1596: *bulrichde*, met een bult op de rug; de westvlaamse inslag is aan dit woord goed merkbaar; *ongeformeert*, verkeerd liggend, Th N *contra naturam positum*.

+ v. 1597: *wien deert*, die hierbij last ondervindt.

+ v. 1600: *vutwaert tiden*, buiten treden.

- Ende formeert zine leden met zinne⁺
 Dat het rechte ter porten come.
- 1605 Met beeden voeten comen zi vort zome;
 Dan salse die heifmoeder houden⁺
 Ende ne laten hem niet gewouden⁺
 De handen te scedene tien tiden,⁺
 Si mochten scueren *der* moeder ziden,⁺
- 1610 *Maer* an skints zide darmen strecken,
 Ende dus zalment vort dan recken.⁺
 Eist dat kint thooft heift te groot,
 Men salder moeder tsulker noot
 Maken I bedde dat hart zal wesen;⁺
- 1615 Ooc moetse *haer* getroosten in desen,⁺
 Ende zo sal houden, des gelooft,
 Ene ander vrouwen thooft,
 Entie heifmoeder sal
 Tkint mettenhanden voort halen al.
- 1620 Eist dat kint voort steict de hant,
 Die heifmoeder zal te hant
 Die hant weder doen keren al,
 Want het mochtse verliesen el;
Maer sette de vingeren metter *vaert*
- 1625 Andie scouderen *ende* drijfse inwaert,
 Ende leggen hem de hant ande zide,
Ende dan brinct voort in corten tiden
 Metten houede, dat es goet.
 Steket voort den enen voet,
- 1630 Pinet vut te bringen *nemmere*,⁺
Maer met uwen vinger, alsic lere,
 Die zuldi an zine hersbillen zetten;

+ v. 1603: *formeert*, schikt het met een handgreep.

+ v. 1606: *houden*, vasthouden, tegenhouden; *se*, d.i. de vrucht, Th N *eum teneat*.

+ v. 1607: *laten niet gewouden*, niet gedogen; *hem*, d.i. de vrucht.

+ v. 1608: *tien tiden*, onder het voortkomen, op dat ogenblik; *tien*, te dien.

+ v. 1609: *scueren*, scheuren; *ziden*, zijde, hier baarmoeder.

+ v. 1611: *vort recken*, voort regelen.

+ v. 1614: *hart*, in *Vr. H.* dat grote tekstdelen uit *V. Sm. L.* overneemt staat op deze plaats, v. 859 *sachte*; Th N *durus stratus*.

+ v. 1615: dit vers werd door schr. bijgedicht; staat in Th niet; *se*, d.i. de vroedvrouw; *haer*, de barende.

+ v. 1630: zwoegt niet langer om het naar buiten te brengen (door te trekken).

- Daermede zuldijt keren ende letten⁺
Tote dat ghi hebt den andren voet;
- 1635 Ordonneert danne ende doet,⁺
Of ghi muecht ten zeluen tiden,
De handen strecken lants der ziden;⁺
Dus mach ment best vut winnen.⁺
Heuet ooc bede de uoeten binnen
- 1640 Versceeden, zo steict in de hant,⁺
Ende vouchtse te zamen te hant,
Ende bringet voort alst es geleert.
Heuet thooft ooc verkeert,
De heifmoeder zalt te rechte keren
- 1645 Ende biden scouderen, als wij leren,
Ghemackelic tkint vuthalen,
Dattie matrix altemale⁺
Niene volge no gequets ne zij.
Toget eerst de knien, hoort na mi,
- 1650 Drivet weder in ende ordonneert⁺
De voeten, alst v es geleert,
Ende bringet zo met zinne voort.
Toget dersbillen eerst, zo hoort:
Keert zochte ter ziden waert
- 1655 Ende ordonneert met groter vaert
Dat thooft voren ter porten come.
Esser mee dan I, als vrouwe zome
Ghedragen hebben, ende zij te samen
Danne vor de poorte quamen,
- 1660 Die heifmoeder zal tentiden⁺
Teen kint driuen teenre ziden
Ende daer na tander bringen voort
Ende wachten wel, na mine wort,

+ v. 1633: *letten*, dralen.

+ v. 1635: *ende doet*, en beproeft,

+ v. 1637: *lants der ziden*, d.i. van de vrucht.

+ v. 1638: *vut winnen*, naar buiten halen.

+ v. 1640: *versceeden*, uiteen; stemt overeen met de huidige westvlaamse uitdrukking.

+ v. 1647: *altemale*, geheel en al.

+ v. 1650: *ordonneert*, schikt.

+ v. 1660: *ten tide*, thans.

- Dat soe dit doe met zulken zinne⁺
 1665 Dat matrix, *daer* 'tkint es inne,
 Altoos niet gequets ne zij.
 Entie poorte, hoort na mi,
 Salmen beghieten ende dwaen
 Maer waermer olien, wildijt *verstaen*,⁺
 1670 Iof men zal maken den zieken
 Metten zappe van fenigrieken,⁺
 Van malewen, *ende* van lijnzade,⁺
 Te gader ghezoden bi rade,⁺
 Ende daer mede de poorte dwaen
 1675 Lichtelike ende herde zaen.⁺
 So rusten die wijf na desen
 Alsi van kinde zijn genesen,⁺
 Ja, als ons aristotiles seget,
 Dat waer die eens knechtkins leget,⁺
 1680 *Maer* vanden magedekine niet lichte.
 Bedi hebbic in mijn gedichte
 Dit ghezet, dat ic begheere⁺
 Dat ment vroede wiuen leere,
Ende zij daer bi helpen der cracht⁺
 1685 Die bi naturen gene macht
 Ne heuet, datsoe *haer* helpen mach.
 Alsoe alsic bescreuen zach,
 Hebbic gedicht geloues mi;
 Nu biddic dat uerholen zij.⁺

+ v. 1664: *zinne*, kunde.

+ v. 1669: *maer*, corrupt voor *met*.

+ v. 1671: *fenigrieken*, bokshoorn, soort van venkel, een geneeskrachtige plant.

+ v. 1672: *malewen*, malve.

+ v. 1673: *bi rade*, zoals 't hoort.

+ v. 1675: *herde zaen*, met grote spoed, kort na de bevalling.

+ v. 1677: *zijn genesen*, zijn bevallen.

+ v. 1679: *dat waer die*, indien zij; *leget*, is bevallen.

+ v. 1682: *dat*, omdat.

+ v. 1684-7: zodat zij, met behulp van deze kennis, de kracht van de natuur ondersteunen die, op zichzelf, niet in staat is de barenden helpen.

+ v. 1689: met dit vers wordt uiting gegeven aan het verlangen dat onbevoegden van het geschrift geen inzage zouden krijgen, cfr v. 1579, v. 1718. Th N en B spreken dezelfde wens uit, na het hoofdstuk over de geslachtsorganen.

Derde deel

- 1690 Hier muechdi voort leren an⁺
 Hoe dat daghelix de man⁺
 Leuen sal, *daerhi bi can*,⁺
 Vp dathem god der eren ian⁺
 Sonder euel bi mach wesen.⁺
- 1695 Aristotiles, als wij lesen,
 Screeft zinen discipel vut *vercoren*,
 Alexanders, als wijt horen,
 Ende noomde den bouc ooc mede:
 Bedect van alre hemelichede,⁺
- 1700 Want hine node wilde openbaren.
 Sident vant *men* den bouc te waren⁺
 In eens Jupiters outaer,
 Ende al ghescreuen, weit vor *waer*,
 Met letteren van finen goude.⁺
- 1705 Dus screef aristotiles doude
 Tote alexander, zinen clerc,⁺
 Doe hi beghinnen zoude twerc.

Alexanders den coninc

Send aristotiles dese dinc,

- 1710 Want dat vleesch bederflic es⁺
 Ende hem bederuenesse, merct des,
 An leget biden humueren,

- + v. 1690: hier begint het derde deel van het tractaat. Het is volkomen vreemd aan de verloskunde en aan de anatomie die in de vorige delen behandeld worden.
- + v. 1691: *man*, mens.
- + v. 1692: *daerhi bi can*, zo ver en telkens hij kan.
- + v. 1693: *up dat*, mits, op voorwaarde; *god der eren*, God de *Heer*; Th N *conditor*; *ian*, gunne.
- + v. 1694: *bi*, corrupt voor *hi*; *sonder euel*, Th N *evadere egritudines*.
- + v. 1699: de opvatting dat deze aangelegenheden schroomvallig dienden geheim te blijven, vindt men herhaalde malen uitgedrukt, cfr v. 1579, v. 1689, v. 1718. Jacob van Maerlant geeft aan zijn boek, dat een gelijksoortige stof behandelt, de titel: *Heimelichede der Heimelicheit*.
- + v. 1701: *sident*, naderhand; *te waren*, bewaard.
- + v. 1704: Th N gewaagt niet van de gulden letters, Th B wel; d.i. ons inzlens geen afdoende bewijs dat de auteur zijn werk niet op Th N heeft vertaald.
- + v. 1706: *clerc*, leerling.
- + v. 1710: *bederflic*; Th N *corruptibile*.

- Die in hem zijn bi naturen.
 Sone willic niet laten bliuen,
 1715 In wille indit werc scriuen⁺
 Some dinc die nuttelic es
 Ende orborlic; nu merke des,
 Vuter hemeliker medicine
 Salict nemen met mire pine;
 1720 Beziestu desen exemplare wel
 Ende dudus leues, *ende* niet el,⁺
 Dune heues wat doen van ficisiene,⁺
 En zij van zaken die te gesciene⁺
 Gezet zijn, die gheen man
 1725 Met luste gescuwen can.⁺

- Alexanders, nu onthout,
 Alstu vanslape vp staen zout,
 So zoutu een lettelt wanderen,
 Ende effene recken elc let van andren,⁺
 1730 Ende danne cammen dijn houet,
 Bedi dat recken, des gelouet,
 Geuet den lichame cracht,
 Entie dome die alden nacht⁺
 Vp waert inde hersene slaen
 1735 Sullen metten cammene vut gaen.
 In zomer tide zalt zijn cout
 Daer dudijn houet mede dwaen zout,
 Ende warem in wintertijt.
 Want dat geuet apetijt
 1740 Tetene, ende ooc heuet ditte⁺
 Binnen des lichaamen hitte.
 Hier naer zoutu dan
 Doen zuerlike cleder an,

- + v. 1715: *in wille*, Th N *visum est michi; in*, voor *ic*.
 + v. 1721: *ende dudus*, en zo gij aldus.
 + v. 1722: *heues wat doen van fisiciene*, hebt gij geen uitstaans met artsen.
 + v. 1723: *en zij*, tenzij.
 + v. 1725: *met luste*, met list; *gescuwen*, vermijden.
 + v. 1729: *effene recken*, Th N *equaliter extendere*.
 + v. 1733: *dome*, dampen.
 + v. 1740: *heuet*, verhoogt.154

- Niet vule, want dits delijt⁺
 1745 *Daer* smeinscen moet *zere* in verblijt⁺
 Ende wart gestarct ende ooc dat lijf
 Verblijt daer mede, zonder blijf.
 Danne dwach ogen, mont *ende* handen.⁺
 Ende wrijf ooc dine tanden
 1750 Met ene scortse die bitter es,⁺
 Eist alrene of *ander*, merct des,⁺
 Dat maect di zuuer tant *ende* mont;
 Danne neimt de flueme in *corter* stont,⁺
 Het zuuert tonge *ende* sprake,
 1755 Ende daer toe eist ene zake⁺
 Die di geuet wille *ter* spise;
 Aldus zecgen ons de wise.
 Danne werpt specie inden viere,⁺
 Ende ontfanc den rooc sciere,⁺
 1760 *Maer* dattie specie zij in *saison*⁺
 Alsic di hier na cont sal doen,
 Dats ene dinc die nuttelic es.
 Soe ondoet, des zijt gewes,⁺
 Die hersene ende ooc als *ende* als⁺
 1765 Maect so grouf arem *ende* hals;⁺
 Ooc maect soe den meinsce vet⁺
 Ende tansichte *verclaert* zoe bet,
 V zinnen maect soe starc *ende* claer

- + v. 1744: *delijt*, genot, te weten het aantrekken van zuivere klederen.
- + v. 1745: *moet*, gemoed; *verblijt*, op gesteld is.
- + v. 1748: *dwach*, was.
- + v. 1750: *scortse*, schors.
- + v. 1751: *alrene*, alruin, mandragora.
- + v. 1753: *neimt de flueme*, verwijdert het slijm; Th N *fleuma*. De latijnse tekst aanziet het verwijderen van het slijm als een gevolg van het tanden reinigen; *subtrahunt fleuma* is gelijkwaardig met *mundant dentes*; de mnl. auteur neemt het voor een afzonderlijke handeling.
- + v. 1755: *daer toe*, daarenboven.
- + v. 1758: *specie*, welriekend kruid.
- + v. 1759: *sciere*, vlug.
- + v. 1760: *in saison*, overeenkomstig het jaargetijde; Th N *presenti tempori congruis*, cfr v. 1772.
- + v. 1763: *ondoet*, opent.
- + v. 1764: *als ende als*, volkomen.
- + v. 1765: *grouf*, sterk.
- + v. 1766: *vet*, struis, weelderig gezond.

- Ende doet mersen tgraeuwe haer;⁺
 1770 Bestrijc di met specien dan,
 De beste die men vinden can
 Die in saisoene es ende riet wel,
 Want bigenen zaken el
 Sone wort de zieke geuoet,⁺
 1775 Sonder bider roken goet:⁺
 Alle zoete roke es hare spise.
 Alsoe gevoet es derre wise⁺
 So werter bi dat herte vro
 Entie lichame gestarct also,
 1780 Ende tbloet loopt de aderen dure
 Onder zielen blide nature.⁺
 Danne zoutstu nutten dese twee,
 Latuarie van aloë⁺
 Ende van reubarbere, zeit tgedichte,
 1785 Viere ingelsce penninc gewichte;⁺
 Dat truct de flueme in corten dagen⁺
 Vuten croppe vander magen,⁺
 Ende wect de hitte des lichamen,
 Ende verdrijft de wijnden tsamen,
 1790 Ende maket goeden mont.
 Danne ganc ter zeluer stont⁺
 Met dinen vrienden die zijn vroet
 Sitten spreken, dats di goet,
 Van zaken daer redene an es.⁺
 1795 Alsti lust eten, merke des,
 Pline een lettelt, gaende of ridende,

- + v. 1769: *mersen*, doen toenemen; *tgraeuwe*, het grijze haar, Th N *tardare facit caniciem*; *mersen* is corrupt voor *merren*, vertragen.
 + v. 1774: *ziekte*, corrupt voor *ziele*, Th N *anima*, cfr Boon, blz. 67.
 + v. 1775: *sonder*, tenzij.
 + v. 1777: *derre wise*, op die wijze.
 + v. 1781: *onder ziele blide nature*, Th N *ex leticia anime qua dilatata est*.
 + v. 1783: *latuarie*, likkepot.
 + v. 1785: zoveel als overeenkomt met het gewicht van 4 engelse penningen, Th N *quatuor argenteos*.
 + v. 1786: *de flueme*, Th N *fleuma*; *in corten dagen*, na een korte wijle.
 + v. 1787: *croppe van der magen*, eigenlijk de hals van de maag, d.i. de maagmond, *cardia*.
 + v. 1791: *ganc*, ga.
 + v. 1794: *daer redene an es*, Th N *de hiis quae rationem habere videris*.

- Of tenigen *ander* dingen *tidende*,⁺
 Ende dat sal di nuttelic wezen,
 Want die winde breken mettesen,⁺
 1800 Het starct *ende* licht den lichame ditte,⁺
 Ende het meest *der* magen hitte,⁺
 Het verdrijft de quade humure,
 Ende die spise vint ter *cure*⁺
 De mage ontsteken ende heet.
 1805 Danne zij dine spise gereet;
 So setse danne vor di, ende eit
 Van dat v genouget bet,⁺
 Alsoe vele als het vouge di,
 Met broode dat wel geheuen zi;⁺
 1810 Ende danne hout I stic dine ruste,⁺
 Onthier ende die echt etens luste⁺
 Van andren gerechte *daer* naer;⁺
 Want eist dat mens te vele ontfa
 Spisen, het breict barst ende zin⁺
 1815 Ende de mage *verziedse* te min,
 Dus bliuet soe min in haren gront.⁺
 Wacht die mede talre stont
 Te drinkene vp dine spise
 Vele borrens in alre wise,⁺
 1820 Eer soe *verduwet* wel naer,⁺
 Want dat water, dats waer,

+ v. 1797: *tidende*, volbrengend, Th N *vel simile quid agendo*.

+ v. 1799: *breken*, opbreken, zich verwijderen.

+ v. 1800: *licht*, maakt minder drukkend.

+ v. 1801: *meerst*, vermeedert, cfr v. 1769.

+ v. 1803: *ter cure*, in juiste mate, naar wens.

+ v. 1807: van hetgeen u best aanstaat.

+ v. 1809: *geheuen*, opgegaan door zuurdesem.

+ v. 1810: *stic*, is duidelijk westvlaams.

+ v. 1811: *onthier ende*, totdat; *die* = *di*; *echt*, opnieuw, nog; Th N *cessare a comestione donec adhuc voluntas et desiderium remanserit comedendi*.

+ v. 1812: *naer*, omwille van het rijm was *na* beter; waarschijnlijk een slordigheid van de kopist.

+ v. 1814: *breict*, beklemt; Th N *angustiatur pectus et animus*.

+ v. 1816: *dus*, op die wijze; *min*, in mindere mate; *in haren gront*, Th N *in fundo stomachi*, d.i. de plaats waar de spijsvertering drukt is.

+ v. 1819: *borrens*, water; *in alre wise*, hoe dan ook.

+ v. 1820: Th N *donec cibi in consumptione veniant; wel naer*, bijna.

- Als ment vul buucs drinct *zere*,⁺
 Vercout de mage zo lanc zo mere,⁺
 Ende niet nes argher den lichame.
- 1825 Waert ooc dat alsoe came⁺
 Dat ment moeste drinken dor noot,
 Waert om hitte zwaer ende groot,
 Waert dattie mage ware verhit,
 So drinkets lettelt, merct dit,
- 1830 Ende dat danne wel cout zij.
 Alstu hebs gheten, hore na mi,
 Daert sochte es nem dine ruste,
 Maer niet slaep vul dine ruste;
 Slaep eerst vp rechter zide,
- 1835 Onlange, ende in corten tide⁺
 Keerdi ter luchter zide *daer* naer
 Ende vul maec dinen slaep *daer*,⁺
 Ende dat zultu vorwaer weten
 Dat dat slapen vor dat eten
- 1840 Maghert ende drooght den lichame;
 Maer na male es slapens became,⁺
 Want hi voet wel smeinscen lijf;
 Ende wacht di wel, sonder blijf,
 Tetene echt dune best zeker des⁺
- 1845 Dattie mage geydelt es
 Ende gepurgiert vander eerster spise;
 Dat zoutstu kennen inder wise
 Als di lust etens, dits ene conde,
 Ende di claer spu comt te monde;⁺
- 1850 Bedi teten es vrese groot⁺
 Sonder lust ende zonder noot,

+ v. 1822: *vul buucs*, terwijl de buik vol is.

+ v. 1823: *so lanc zo mere*, hoe langer hoe meer.

+ v. 1825-6: Th N *Quod si non potest fieri quin aqua libatur et necesse fuerit*.

+ v. 1835: *onlange*, Th N *una hora*.

+ v. 1837: *vul maec*, voleindig; *daer*, op die wijze liggend.

+ v. 1841: *became*, heerlijk.

+ v. 1844: *echt*, andermaal; *dune*, tenzij ge; *best*, zijt; *des*, daaromtrent.

+ v. 1849: *spu*, speksel.

+ v. 1850-1: *es vrese groot*, deze zinsnede dient voor het goed begrip na v. 1851 geplaatst; *vrese*, gevaar.

- Want teten vint de mage cout
 Ende zonder *verziedens* gewout;⁺
Maer als enen lust *ende* dan eit gereet,
 1855 Danne vint de spise de mage heet.
 Weltijt zo di wel etens lust⁺
 Ne leit niet langher no ne rust,⁺
 Dune eits wel saen na desen,
 Die mage zal *veruullet* wesen
 1860 Van vtermaten *quader* humuren
 Die so trect van *slichamen* naturen,⁺
 Entie emmer zal *destorberen*⁺
 Der hersene ende haer zere deren;
 Ende eitstu dan, dit mogestu *kinnen*,
 1865 Die spise vint laeu de mage *binnen*
 Ende ne vroemt den lichame niet.⁺

- Nu hoort wat men v hier bediet:
 Vier tiden telt men int iaer⁺
 Die dus sceeden, horter naer,
 1870 Te halfmarte comt lentin in
 Ende geduert, no mee no min,
 Danne tote alf wedemaent;⁺
 Danne eist zomer, als men waent,
 Tote alf *pietmaent* recht an;⁺
 1875 Die herfst die comt dan
 Die tote december gaat;
 Dan comt winter, dat *verstaet*,
 Ende gaet tote *alfmaerte* voort.
 Nu merct wel vp dese woort

- + v. 1853: niet tot verteren in staat; *verziendens*, inwendige koking, d.i. de spijsvertering.
- + v. 1856: *Wel tijt*, wanneer.
- + v. 1857: *leit*, draal.
- + v. 1861: *so*, zij, d.i. de maag; Th N *Quos substrahit stomachus de superfluitate corporis*; het vers stemt niet heel juist met Th overeen.
- + v. 1862: *destorberen*, in de war brengen.
- + v. 1866: *vroemt*, baat.
- + v. 1868: *tiden*, jaargetijden.
- + v. 1872: *wedemaent*, juni.
- + v. 1874: *pietmaent*, september.

- 1880 Ende wacht dese tide, ic radu dat,⁺
 De lentin es warem *ende* nat,
 Entie lucht van temperingen goet,⁺
 Danne *verwect* smeinscen bloet,⁺
 Danne es goet getemperde spise
- 1885 Als dese, van deser wise:
 Hennen, kiekene, quackelen mede,
 Ende eieren, met genouchlichenen,⁺
 Nemmee dan VI, na mijn eten,⁺
 Wilde latue ende melc van gheten,⁺
- 1890 Ooc nes ghene tijt zo goet
 Daer het beter vp laten doet,⁺
 Hets goet bezich zijn in dat⁺
 Enten lichame hebben gerat,⁺
 Baden ende zweeten zijn in saison,
- 1895 Danne eist goed nemen pusoen⁺
 Ende laxatiue spise ontfaen;
 Want zo int iaer es mesdaen
 In medicine in roukeloosheden,⁺
 Ende ooc inden latene mede,
- 1900 Die tijt macht beteren dan.
 Dan comt die zomer *daeran*
 Die beede droge es ende heet;
 Houti dan na mijn geheet:⁺
 Wacht di van drankende *ende* van ate
- 1905 Ende en eit niet tongemate⁺
 Dattu niet *verblus* dine hitte;⁺

+ v. 1880: *wacht*, geef acht op.

+ v. 1882: *temperingen*, juiste dosering van verschillende bestanddelen.

+ v. 1883: *verwect smeinscen bloet*, Th N *in eo excitatur sanguis*.

+ v. 1887: *met genouchlichenen*: met matigheid; Th N *non superflua*.

+ v. 1888: *na mijn eten*, staat voor *na mijn heten*, volgens ik uitdrukkelijk verklaar.

+ v. 1889: *latue*, latuw.

+ v. 1891: *laten*, bloedlaten; *vp*, hoort bij *daer*.

+ v. 1892: *bezich zijn*, het druk hebben, bewegen; Th N *motus corporis*.

+ v. 1893: *gerat*, rad, flink; vult de zin van het vorige vers aan.

+ v. 1895: *pusoen*, purgerend drankje.

+ v. 1898: Th N *erroris medicinae ex incuria*.

+ v. 1903: *houti* = houtu; *geheet*, uitdrukkelijke verklaring.

+ v. 1905: *tongemate*, overmaat.

+ v. 1906: *verblus*, uitblus.

- Ende coude spise, als es ditte,⁺
 Caluerin vleesch met aisine
 Ende gemeste kiexkine
- 1910 Met gherstine mele gemest,
 Suere boom vrucht es best,
 Pume garnaten zijn dan goet;⁺
 Die gehuwet es ende zo wesen moet
 Wachte hem zere van ouer spele;⁺
- 1915 Niement ne late dan vele⁺
 Ende doe de noot van bloede;⁺
 Rust uele *ende* hef dijns lijfs hoede,⁺
 Ende ne bade te dickent niet.
 Nu comt de herfst, *ende* dat beziet,⁺
- 1920 Die tijt es cout ende droge;
 Danne pijndi ende poge
 Tetene dat van naturen es
 Warem ende nat, merct des:
 Kiekine, lammer, vrucht van wijngaerde
- 1925 Die du vints van zoeten aerde;
 Drinc danne goeden wijn *ende* claer;
 Het betert danne, weit vor waer⁺
 Pinen inden zomer es;
 Baden zijn goet, merke des,
- 1930 Purgatien zijn dan in saisoen.
Daerna comt des wijnters doen;⁺
 Die tijt es dan nat nede cout;
 Danne secghic dattu nutten zout
 Bede medicine ende spise
- 1935 Die du vints van heeter wise:

+ v. 1907: *Ende* staat voor *eet*, Th N *et comedatur quicquid frigidum fuerit*.

+ v. 1912: *pume garnaten*, granaatappelen.

+ v. 1914: Th N *copulum parce petant; ouer spele*, moet in de etymologische zin opgevat worden: te veel.

+ v. 1915: *late*, cfr v. 1891.

+ v. 1916: ten zij de nood dwingt, Th N *nisi necessitas fuerit*.

+ v. 1917: *hef dijns lijfs hoede*, verhoog de zorg voor uw lichaam.

+ v. 1919: *ende dat beziet*, en let er wel op.

+ v. 1927-8: nu bewegen is beter dan des zomers, Th N *motus corporis plus expedit quam in estate; danne*, hoorde vóór *pinen* te staan.

+ v. 1931: *doen*, toestand, aangelegenheid. In deze betekenis wordt het woord in het huidig westvlaams nog gebruikt.

- Duue iongen *ende* wederin vleesch,⁺
 Harsten ende alrande dat heesch,⁺
 Et vigen, nueten, drinc goeden wijn,
 Den alre besten die mach zijn;
- 1940 Heete latuarie die et,⁺
 Ende wacht di inden tiden bet⁺
 Vardigh te zinen inden lichame,⁺
 Endoe di grote mesquame,⁺
 En doe noot, ne laet geen bloet;⁺
- 1945 Warmen te viere es danne goet,
 Constu gewinnen oengement,⁺
 Bestrike di *daer*mede omtrent,⁺
 Ende danne nes niet onbequame⁺
 De roeringe inden lichame.⁺
- 1950 Alexander, nu hout wel⁺
 Ende merc dit diere bispel:⁺
 Hout de hitte vander naturen⁺
 Want also lange alsoe gedure
 Wel getempert inden man,⁺
- 1955 Entie humuren mede dan
 Niet oueruloien, merc ditte,
 Want die humuren voeden de hitte,
 So heuet de man leuen gezont.

+ v. 1936: *wederin*, hamel.

+ v. 1937: *harsten*, rugstuk; *dat heesch*, zou moeten de vertaling zijn van Th N *universa pigmenta calida*. Waarschijnlijk heeft de auteur zulks niet op het oog gehad, en luidt de betekenis: alles wat naar 'de eis' van 't jaargetijde is, ten zij *heesch* een corruptie is van *heet es*, maar dan komt het rijm in het gedrang.

+ v. 1940: *die et*, eet die.

+ v. 1941: *in den tiden*, op dat tijdstip; *bet*, meer.

+ v. 1942: *vardigh*, loslijvig, Th N *solutio ventris*.

+ v. 1943: *en doe*, zo niet doet.

+ v. 1944: *en doe noot*, tenzij in geval van nood.

+ v. 1946: *gewinnen*, verkrijgen; *oengement*, zalf.

+ v. 1947: *omtrent*, aan alle kanten.

+ v. 1948: *nes niet onbequame*, komt niet ongelegen; Th N *nec impedit in hoc tempus*.

+ v. 1949: Th N *motus corporis*.

+ v. 1950: *hout*, onthoud.

+ v. 1951: *bispel*, lering, zedeles.

+ v. 1952: *hout*, bewaar, draag zorg voor

+ v. 1954: *man*, mens.162

- Tweer sins, makic di cont,⁺
 1960 Gebreict de meinsce ende wert out:⁺
 Eens, bider naturen gewout,
 Als de droochte inden meinsce comt
 Entie lichame breict ende verdomt;⁺
 Andersins, bi quader hoede,⁺
 1965 Als men ziet an die onvroede⁺
 Die hem veroukelosen met allen,⁺
 Ende in qualen ende in euele vallen.
 Nu zie dit, ende merke bet,
 Dese dinc maect den meinsce vet:⁺
 1970 Ruste, dats zinnnes zekerhede,
 Soete spisen heten mede,⁺
 Gedronken warme zoete melc
 Ende zoete wijn, dit merke elc,
 Ende dat lopen na dat eten,⁺
 1975 In wacken steden, wilmen weten,
 Daer het niene zij te heet;
 Bade helpen mede gereet,
 Vp dat menre lange in zitte⁺
 Dat niet dat water entie hitte⁺⁺
 1980 Humuren vten lichame trecke,
 Maer na dattie lichame lecke⁺
 Een deel vandes baeds wachede;
 Goede roke rieken mede
 Van goeden crude alretiere;

+ v. 1959: *tweer sins*, op tweeërlei wijze.

+ v. 1960: *gebreict*, verslijt; Th N *deficit*.

+ v. 1963: *breict*, verzwakt; *verdomt*, te niet gaat.

+ v. 1964: *bi quader hoede*, door onbehoedzaamheid.

+ v. 1965: *onvroede*, de dwazen.

+ v. 1966: *veroukelosen*, een roekeloos leven leiden

+ v. 1969: *vet*, flink, gezond.

+ v. 1971: *heten*, eten.

+ v. 1974: *lepen*, corrupt voor *slapen*, Th N *dormitio post comestionem*.

+ v. 1978: *vp*, tot op het ogenblik, juist zolang dat: deze betekenis leidt men uit Th N af, *et sedere in illis modicum*.

+ v. 1979: *dat*, zodat.

+ v. 1979-82: Th N *ne accipiat balncum ex humiditate corporis, sed magis corpus ex humiditate balnei recipiat*.

+ v. 1981: *na*, naar; *lecke*, overhale, overneme.

- 1985 En ware indes zomers maniere⁺
 Soude heete cruden nosen.⁺
 Danne rieken violetten, rosen.⁺
 In elker maent spuwe ene warf,⁺
 Ende inden zomer alst bedarf,⁺
- 1990 Bedi dat spuwen dat dwaer
 De mage van humuren quaet;
 Ende als de mage ghezuuert es
 Verwaremt zoe, des zijt gewes,
 Ende wort te verduwene heet,
- 1995 Dit sterct den lichame gereet.⁺
 Van humuren ende van vetheden
 Houti wel na dese zede,⁺
 So zoutu blide ende vro wesen.
 Hore genouchlike bouken lesen,
- 2000 Ende hore zingen zoeten zanc,
 Ende mit dine vrienden ganc.⁺
 Hier ieget verdroget de lichame⁺
 Ende vercrancse te samen
 Dat een alte lettelt eit,
- 2005 Ende vele pinet ouer wet;⁺
 Dicken vander zonne durscinen,⁺
 Vele verwandelingen pinen,⁺
 Vor maeltijt slapen, merct des,
 Vp een bedde dat hart es,
- 2010 In baden zitten ouerlanc

- + v. 1985: *en ware indes zomers maniere*, Th helpt de zin begrijpen, Th N *unicuique tamen congruit temperatum et hoc maxime in estate*; Th B spreekt van *temperamentum*.
- + v. 1986: *nosen*, schaden.
- + v. 1987: *danne*, derhalve.
- + v. 1988: *spuwe*, braking opwekken.
- + v. 1989: *alst bedarf*, als 't behoeft.
- + v. 1995-6: Th N *confortabitur et rigabitur corpus humiditate et pinguedine*; *humuren*, staat waarschijnlijk voor *natheden*.
- + v. 1997: *zede*, gewoonte; Th N *dispositione*.
- + v. 2001: Th N *cum dilectissimis conversari*.
- + v. 2002: *hier iegelt*, daarentegen.
- + v. 2005: *pinet*, zich afslooft; *ouer wet*, buitensporig; Th N *ultra mensuram*.
- + v. 2006: Th N *frequenter ad solem stare*.
- + v. 2007: *verwandelingen*, wandelingen; Th N *ambulare*.

- Daer vulnesse in es ende stanc;⁺
 Soute spise, bitter ende cout
 Dickent eten met gewout,⁺
 Vele drinken ontvarweden wijn⁺
 2015 Ende ongansen, hoet mach zijn,⁺
 Menisoen dicke ende vtermate,⁺
 Ende ooc alte dicken laten,
 Vele met wiue te zine mede,⁺
 Sorge ende zerichede,⁺
 2020 Maer met ander quade gepeinsen,⁺
 Die dicwile de lieden veinsen,⁺
 Dit magert ende verteert den man;
 Wie zo mach, hi scuwet dan.
 Nu late ons god alle dinc scuwen,
 2025 Daer quade dingen in vernuwen,⁺
 Ende moet ons bringen zonder sneuen,⁺
 Daer wij ewelike leuen.
 amen.

+ v. 2011: *daer vulnesse in es ende stanc*, Th N in *acquis sulphureis*.

+ v. 2013: *met gewout*, met aandrang, met gulzigheid.

+ v. 2014: *ontvarweden*, ontkleurde.

+ v. 2015: *ongansen*, waaraan iets ontbreekt, niet meer fris; Th N *corruptum*.

+ v. 2016: *menisoen*, purgeren.

+ v. 2018: Th N in *venere mensuram excedere*.

+ v. 2019: *serichede*, hartzeer.

+ v. 2020: Th N *metuere et cogitationes pessimas habere*; *maer* = *mare*, angst kwade bedenking.

+ v. 2021: *veinsen*, verzinnen.

+ v. 2025: *in vernuwen*, uit voortspruiten.

+ v. 2026: *sneuen*, struikelen, in zonde vallen.

Ende vele pinet ouer wet
 icken vand zonne du scane
 ele veruindelingen pine
 or maeltijt slayn meert des
 p een bedde an hant es
 n liden zitten ouer lanc
 vuluette in es ende stanc
 oute spide bitter ende couc
 idiene eten niet gewout
 ele dunke ont vreden wijn
 unde ongenien hoet mach zyn
 enuden dicke ende vter mare
 ende oec alte dicken laien
 ele met wuc te zine nede
 sorge ende zandjede
 met ander quade gepman
 ie die vile de lieden reinen
 ic maget ende vter den man
 ie zo mach hi crunxer den
 ulate ons god alle diuc struven
 quade dingen in diunyen
 nde moet ons bringen zoud ancu
 wij ewelike leuen
 amen

Samenvatting

We hebben met dit proefschrift het medisch manuscript 19308 uit de Koninklijke (boergondische) Bibliotheek te Brussel voor het eerst uitgegeven.

De in dietse verzen geschreven perkamenten codex stamt uit de veertiende eeuw, maar werd gedicht in de dertiende eeuw. Hij behandelt de stof van het eerste boek van Thomas van Cantimpré's encyclopedisch tractaat *De Natura Rerum*.

De middelnederlandse tekst is een enigszins bekorte bewerking van het eerste boek en werd klaarblijkelijk opgesteld naar de eerste redactie van Thomas' tractaat.

Een drievoudig onderwerp wordt daarin behandeld; het eerste geeft een eerder physiologische dan anatomische beschrijving van de delen van het menselijk lichaam; het tweede is een uiteenzetting over verloskunde volgens de lering van Muscio en Soranos; het derde is een vertoog over de gezondheidsleer volgens het pseudo-aristotelisch geschrift dat bekend staat als de *Brief aan Koning Alexander*.

Daar het bovenvermelde boek uit Thomas van Cantimpré's encyclopedie in de dietse vertaling van het gehele, *Der Naturen Bloeme* van de nederlandse leerdichter Jacob van Maerlant ontbreekt, werd reeds vroeger de brusselse codex 19308 aan Jacob van Maerlant toegeschreven.

We hebben deze stelling aan een nieuw onderzoek onderworpen. Ofschoon geen stellig argument ten gunste van het vaderschap van Jacob van Maerlant kan aangevoerd worden, moet toch erkend dat alle feiten eenparig voor dit vaderschap pleiten.

De wetenschappelijke quotering van het biologisch-medisch geschrift dient in het toenmalig tijdsraam beschouwd te worden: het is een vrucht van de middeleeuwse scholastiek. Het staat beneden het werk van Jehan Yperman.

De brusselse codex met medische inhoud 19308 is een opvallend eruditiewerk en moet bestempeld worden als een geschrift, dat er op berekend was de aandacht te boeien van een ontwikkeld volk dat door middel van de eigen taal zijn hang naar kennis wilde voldoen.

Comprehensio

Medicum codicem 19308 ex Bibliotheca Burgondica Bruxellensi cum annotationibus criticis et commentario typis primum edendum curavimus.

Versibus theodiscis saeculo decimo quarto membranis conscriptus, certe superiore saeculo hic codex compositus est. De eadem disserit materia, quae a Thomas Cantimpratensi in primo libro scilicet '*Libro de Anathomia Humani Corporis*' ejus *De Natura Rerum* encyclopedicae disputationis explicatur.

Plane verbis neerlandicis mediis prima editio illius disputationis subest, sed aliqua ex parte contrahitur. Tria argumenta agit quorum primum partes corporis humani physiologice potius quam anatomice describit, secundum vero artem obstetricam necnon gynaecologicam juxta Muscionis et Sorani doctrinas explicat, tertium autem theoriam de servanda sanitate et de ordine vivendi physice juxta pseudo-aristotelicum illud documentum ex Epistola pernota Alexandro regi missa tractat.

Cum, nullo obloquente, supradictus liber ex Cantimpratensi codice deesset in theodisca conversione totius ejus operis cui nomen *Der Naturen Bloeme* (i.e. Flos Naturae) auctore neerlandico didactico poeta Jacobo a Maerlant, jam prius codex membranaceus 19308 eidem Jacobo adscribebatur. Novis argumentis hanc hypothesin collustrare operam dedimus. Etsi nulla certa ratio Jacobum a Maerlant hujus codicis scriptorem esse manifeste demonstrat, omnia tamen in illum concurrunt de illoque consentiunt.

Quid ad scientiam biologicam et medicam hoc opus valeat, nullo dubio quin specimen scolasticarum doctrinarum Medii Aevi aestimandum sit. Operibus Ypermanni longissime vincitur.

Codex Bruxellensis 19308 conspicuum ad promovendam eruditionem et ad animos excolendos aptissimum scriptum ingeniis humanisque civium ordinibus vernacula lingua habendus est.